

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**TÜRK KÜLTÜRÜ'NDE AT
(İLK ÇAĞ ve ORTA ÇAĞ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE KARACA

GAZİANTEP
TEMMUZ 2011

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**TÜRK KÜLTÜRÜ'NDE AT
(İLK ÇAĞ ve ORTA ÇAĞ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE KARACA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat AĞARI

GAZİANTEP
TEMMUZ 2011

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRK KÜLTÜRÜ'NDE AT
(İLK ÇAĞ VE ORTA ÇAĞ)
AYŞE KARACA

Tez Savunma Tarihi: 14.07.2011

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AĞIR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
İkinci Tez Danışmanı (varsa)

Doç. Dr. Murat AĞARI
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Murat AĞARI

Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

ÖZET

Türk Kültürü'nde At (Eski Çağ ve Orta Çağ)

Karaca, Ayşe
Yüksek Lisans Tezi Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç.Dr. Murat Ağarı
Haziran 2011 Sayfa Sayısı: 122.

Atın ehlileştirilmesi insanlığın kültür geçmişinde son derece önemli bir vakadır. Bundan dolayı farklı toplumlar, kendilerine daha yüksek bir kültür kökeni sağlamak için atı ilk ehlileştiren toplum olduklarını iddia etmişlerdir. Arkeolojik buluntu ve yabancılara ait farklı vesikalardan anlaşıldığı üzere atı ilk ehlileştiren millet, Türklerdir.

Türkler, eski devirlerden beri, sosyal yaşamın bir gereği olarak atla özel bir bağ kurmuştur. Bunun sonucunda hayvancılık konusunda uzman olan Türkler, atı yetiştirmede kendilerine has bir sistem geliştirmişlerdir. Diğer taraftan at ile insanoğlu arasındaki ilişkileri iç içe olmuştur. İnsanoğlunun manevi, kültürel unsurları olarak sayılan destanlarda, resimlerde dini ayinlerde, dil ve edebiyatta at yer almıştır. Bunun yanında atın; giyim, yeme-içme, barınma ve ticarî bir mal olarak kullanılması ayrıca konar-göçerlerin hayatında başrol oynaması, zamanla Türkler arasında, atın bir kült olarak yerleşmesini sağlamıştır.

Türkler, atın süratli ve hızlı oluşunu keşfetmelerinin ardından, bozkır coğrafyasında binlerce yüzyıl yaşamlarını devam ettiren Çin, Hint, Akdeniz ve Avrupa toplumları gibi yerleşik kültür kavimlerini, hâkimiyetleri altına almışlardır. At üzerinde kurdukları güçlü Türk devletleri, dönemlerine damgasını vurarak çağ açıp çağ kapatmış, tarihin seyrini değiştirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: At, Eski Türk Kültürü, Türk Ordusu

ABSRTACT

The Horse, in Old Turkish Culture. (First Age and Midlle Age)

Karaca, Ayşe

Master Degree Thesis History Main Science Branch

Thesis Adviser: Doç. Dr. Murat AĞARI

June 2011 Page Numbers 122.

The horse's domestication is very important case in cultural past of the Humanity. Therefore, different societies's aim to provide themselves a higher cultural origin, they have asserted that the horse was firstly domesticated by them. According to a lot of archaeological findings and foreigner's document's Turkish society firstly domesticated the horse.

As a requirement of the social life, Turks, since the ancient era, have formed special bond with the horses. As result of that, Turks who are expert on livestock they have developed their original system to bring up horses. In addition, The Turks have used horse as a symbol in order to relationship with foreigner and present their own culture to the foreign states. On the other hand, owing to relationship has intertwined between the horse and human beings. the horse took place in legends which considered as a human beings' basic elements of spiritual culture, in making images, in their language and literature at the religious ceremonies. In addition the horse which is dressing, eating and drinking, housing and uses as a commodity and also play a leading role in the live of nomads, has settled as a cult in time among the Turks.

After the discovery of quickness of the horse, Turks have took Chinese, Indian, Mediterranean and European societies which, have been living since thousands century as settled tribal cultures on steppe geography under their domination. Turkish states which established on the horse, leaved their mark on century, opened era and closed era and changed the course of history.

Key words: Horse, Ancient Turkish Culture, Turkish Army

ÖNSÖZ

At, fizikî güzelliği, zarafeti, insana olan yakınlığı ile hayvanlar âleminde özel bir yere sahiptir. Atın yaşayabileceği coğrafya düşünüldüğünde bunun için en güzel mekân Orta Asya bozkırlarıdır. Atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak kullanılması, Türk kültür ve uygarlığının önemli bir yol kat etmesini sağlarken, dünya tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Türklerin; sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının, atlı konar-göçer bir kültüre dayalı olduğu bilinmektedir. Türklerin, kültür hayatını daha iyi anlayabilmek için at ve atlı kültürün, Türk kültürü üzerindeki önemini ve işlevini değerlendirmek gerekir. Çünkü at; Türklerin, siyasî, iktisadî, askerî, dinî, sanatsal ve mitolojik yaşamında önemli bir yere sahiptir.

Türkler, at sayesinde büyük imparatorluklar kurmuş, birçok topluluğu egemenliği altına alıp yıllarca üç kıtada hüküm sürmüştür. Türk, atın hızı ve çevikliği sayesinde dünyanın her yerine kültürünü ve adaletini götürmeyi başarmıştır.

Türk destanlarında en çok işlenen konulardan biri at motifi olmuştur. Birçok destanda at, alp'in en yakın dostudur. At ölünce alp hiçtir. At, Türklerin en eski devirlerinden beri o kadar çok sevilmiştir ki at için rahşiyeler, beyitler, şiirler, türküler dilendirilmiştir.

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme, öneri ve yardımlarda bulunan sayın hocam Doç. Dr. Orhan DOĞAN'a, metodoloji konusunda yardımcı olan ve bana bu çalışmamda daima destek olan sayın hocam Doç. Dr. Murat AĞARI'ya saygılarımla çok teşekkür ederim.

Temmuz 2011
Ayşe KARACA

İÇİNDEKİLER

<u>ÖZET</u>	i
<u>ABSRTACT</u>	ii
<u>ÖNSÖZ</u>	iii
<u>İÇİNDEKİLER</u>	iv
<u>KISALTMALAR</u>	vii
 BİRİNCİ BÖLÜM	 1
GİRİŞ	1
1.GİRİŞ	1
1.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2.Araştırmanın Yöntemi	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları	2
2.Atın Tanımı.....	5
2.1.Atın Tarihsel Gelişimi	5
2.2. Atın Doğumu	15
2.3. At Cinsleri.....	16
2.4. At Donları	18
2.5. Atın Uzuvarına verilen Adlar	22
2.6. Atın Damgalanması	22
2.7. Atın Armağan Edilmesi Geleneği.....	24
2.8. Türk Atının Eğitimi	24
2.9. Atın Binit ve Koşum Takımları	27
2.10. At Hastalıkları.....	30
 İKİNCİ BÖLÜM	 32
TÜRK KÜLTÜRÜNDE AT	32
2.1. Dini Hayatta At.....	32
2.1.1.Tabiat Kuvvetlerine İnanma	32

2.1.2. Atalar Kültü	34
2.1.3. Göktanrı Dini	35
2.1.4. Şamanizm	36
2.1.5. Atın İyesi Kamber Ata	37
2.1.6. Atın Cini Albastı	37
2.1.7. Eski Türklerin Ölü Gömme Adetlerinde At	37
2.2. Türk Sanatında At	41
2.3. Türk Edebiyatında At	49
2.3.1. Destan ve Mitolojide At	49
2.3.1. Alp Tipi Savaş Atı	55
2.3.2. Ata Sözlerimizde At	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	61
SİYASÎ ve ASKERÎ ALANDA AT	61
3.1. Siyasî Alanda At	61
3.2. Türk Ordusu	64
3.2.1. Türk Askeri ve At	66
3.2.2. Savaş Esnasında Atın Önemi	67
3.2.3. Turan Taktiğinde Atın Rolü	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	73
SOSYAL VE EKONOMİK ALANDA AT	73
4.1. Sosyal Alanda At	73
4.2. Türk Takviminde At	78
4.3. Türk Sporunda At	79
4.3.1. At Yarışları	80
4.3.2. Çöğen/ Çevgan/Polo	82
4.3.3. Gökbörü Oyunu	82
4.3.4. Cirit	83
4.3.5. Yorga/Ravan Biniciliği	84
4.2. Ekonomik Alanda At	85
4.2.1. At Eti	87
4.2.3. Kımız	88

SONUÇ	91
KAYNAKLAR.....	92
EKLER.....	104
ÖZGEÇMİŞ	110
VITAE	110

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Gazi BESBD	:	Gazi Beden Eğitimi ve Spor Dergisi
Haz.	:	Hazırlayan
s.	:	Sayfa Sayısı
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
T.D.K.	:	Türk Dil Kurumu
T.D.V.	:	Türk Diyanet Vakfı
TJK	:	Türk Jokey Kulübü
Yay.	:	Yayınları
Vb.	:	Ve Benzeri
Vd.	:	Ve Diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı

Orta Asya göçebe medeniyetin evcil hayvanları arasında yer alan at, Türklerin tarihinde önemli ve fonksiyonel bir rol oynamıştır. İslâm öncesi bozkır kültürü temel olarak göçebe uygarlığı ile ifade edilirse bu uygarlığın içindeki en önemli unsurun at olduğu söylenebilir. Tarihî süreç içerisinde kara ulaşımında insanoğlunun en temel sorunlarından biri, insan, yük ve eşyaların taşınması olmuştur. Bu bakımdan at, konar-göçer bir topluluğun siyasi ve iktisadi yükselmesi açısından, bir yerden başka bir yere göç ve iskân edilmelerinde büyük bir rol oynamıştır. Bu bağlamda konar-göçer hayatta insanoğlu, at ile bütünleşerek bozkırlının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't-Türk eserinde söylediği "At Türk'ün kanadıdır."¹ sözünden de anlaşılacağı üzere, at, konar-göçer Türklerin yaşamının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.²

At, konar-göçer hayatta sadece binek hayvanı değil, aynı zamanda savaş aracı, yiyecek, içecek ve giyecek kaynağı. Yerleşik topluluklarda böyle bir özellik görülmemektedir. Yerleşik toplumlarda atın fonksiyonları, onların hayat tarzında pek yer almamakta ve daha çok mitolojik olarak yaşamaktadır. Göçebelik kültüründe belirtmemiz gereken önemli bir husus, atın, Eski Yunanlılardaki gibi sadece bir mitoloji konusu olmadığı, doğrudan doğruya bozkır devletlerinin kuruluş ve gelişmesinde etkili olduğudur. Böylece, konar-göçer topluluklarda at hakkında içsel bir davranış tarzı ortaya çıkmıştır.³

Atın, Türkler için önemini gösteren bir diğer yönü kutsallığıdır. Bu yüzden Türklere ait kurganlarda yapılan kazılar sonucunda at iskeletlerine ve koşum takımlarına rastlanılmıştır. Türk Kültürü'nün vazgeçilmezleri arasındaki ata, destanlarda da rastlanmaktadır. Destanlarda kahramanın en yakın arkadaşı atıdır. At olmayınca kahraman tek başına zafere ulaşamamaktadır. Kahramanın yiğitliği, atının alplığı ile paraleldir.

¹ Kaşgarlı Mahmut. (1984). *Divanı Lügat-it Türk Tercimesi*. c.I.II. III. (Çeviren, Besim Atalay), T.D.K.Yayınları, Ankara, s.48.

² Faruk Sümer. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, Ankara, s.1.

³ Ali Abbas Çınar. (1993). *Türklerde At ve Atçılık*. Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.14.

Atın, Türk kültüründeki önemi göz önünde bulundurularak yapılan bu çalışmada, amaçları şu başlıklar altında söylenmektedir.

1. Atın, Türkler tarafından evcilleştirilme sürecini ve bunun medeniyete katkılarını araştırmak.
2. Türklerin, birçok devlet kurmadaki başarısı ve askerî zafer kazanmadaki hüneri altında atın bulunduğunu ispatlamak.
3. Türk kültürünün vazgeçilmez unsurlarından birisinin at olduğunu ispatlayarak at göz ardı edilerek Türk Kültürü üzerine yapılacak çalışmaların yetersiz kalacağı, Türk tarihinin yeterince anlaşılamayacağı noktasına dikkat çekmek.
4. Türk Kültürü'nün temel taşı olan atın; Türk Kültürü'ndeki siyasî, askerî, dinî, sanatsal, ekonomik ve sosyal yaşamındaki yerini belgelemek.

1.2.Araştırmanın Yöntemi

Türk Kültürü'nde at isimli çalışmamızda, bu konu üzerine çalışma yapmış tarihçilerin, halk bilimcilerinin, veteriner tarihçilerin, araştırmaları incelenmiştir. Konuyla ilgili bilgi ve belgeler karşılaştırılmıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Türk Kültürü'nde, atın önemi bir bütün olarak incelenmemiştir. Araştırma yapılan konuda sadece tek bir Türk devleti veya birkaç Türk devleti incelenmiştir. Bu çalışmalarda da genel olarak atın, sanat, edebiyat ve sosyo-ekonomik yönü incelenerek askerî yönü göz ardı edilmiş veya derinlemesine irdelenmiştir. Bu çalışmada, Türk milletlerinin tamamında atın önemi ve at kültürü bir bütün olarak üzerinde durulmamıştır.

“Türk Kültürü'nde At” isimli çalışmanın ilk kısmını, Giriş oluşturmaktadır. Giriş bölümünde, tezin amacı, yöntemi, kaynakları, atın tarihsel gelişimi, doğumu, cinsleri, donları, bakımı, eğitimi, binit ve koşum takımları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde son olarak atın armağan olmasından ve at hastalıklarından bahsedilmiştir.

Tezin ikinci kısmında ise Türk Kültürü'nde at konusu ele alınarak Türklerin dinî ve edebî hayatında atın yeri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, atın sosyo-ekonomik, siyasî ve askerî alandaki öneminden bahsedilmiştir.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Türk Kültürü'nde at ile ilgili en önemli bilgileri veren eser Gök-Türk Kitâbeleri'dir.⁴ Atın eğitimi, isimleri, donlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi veren eser olarak Divan-ı Lügati't-Türk'ü görmekteyiz.⁵ Ayrıca, Dede Korkut Hikâyeleri'nde⁶ ve destanlarda da atla ilgili birçok bilgiye ulaşmaktadır.⁷

⁴ Muharrem Ergin. (1998). *Orhon Abideleri*. Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, s.26.

⁵ Kaşgarlı, a.g.e., s.48.

⁶ Muharrem Ergin. (1958). *Dede Korkut Kitabı I*. T.D.K. Yayınları, Ankara, s.248.

⁷ Pertev N. Boratav. (1984). *Köroğlu Destanı*. Adam Yayıncılık, İstanbul, s. 92. ; Emine Gürsoy-

Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde de Arap bilginleri at ve atçılıkla ilgili çeşitli eserler vermişlerdir. Abbasi halifesi Mütevekkil'in imrahoru İbn Ebi Hazzam-ı Hattai'nin İlmü'l-Hayl (At Bilgisi) ile Fûrusiye (Atçılık) adlı eserleri bunların içinde en önemli olanlarıdır.⁸

Süreç içerisinde atların toplum hayatındaki önemi, cinsleri, donları, yetiştirilmesi⁹, bakımı, hastalıkları ve ordudaki fonksiyonları hakkında bilgi veren "Baytarname" isimli eserler kaleme alınmıştır.¹⁰ Türklerin İslamiyet'e geçmesiyle bu "Baytarname"lerden yararlanılmıştır.¹¹ Bu çalışmada Baytarnamelerde bulunan atların cinsleri, donları, hastalıkları ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.

Türk atları konusundaki ilk çalışma Emrullah Efendi'ye aittir. Ahmet Cevdet'in sahibi olduğu ve yazarlığını Emrullah Efendi'nin yaptığı ilk ansiklopedinin (1912) Muhiti'l Maarifte'de at maddesine uzunca yer verilmiştir.¹²

Kemal Balkan'ın (1951) At kültürü ile ilgili "MÖ 14 Üncü Yüzyıldan Nippur'da Bulunmuş Akatça Metinlerin Terceme ve İzahı" adlı eserinde atın donlarından, at listelerinden bahsedilmiştir.¹³

At ve atçılık konusu veteriner tarihçi Nihal Erk'in (1966) "Veteriner Tarihi" adlı eserinde incelenmiştir; fakat konuya Türk Kültür Tarihi açısından yaklaşılmamıştır. Konu veterinerlik açısından incelenmiştir.¹⁴ Hayri Başbuğ'un (1986) "Aşiretlerimizde At Kültürü" başlıklı kitabında; at yarışlarını, at ile ilgili inançları anlatılarak hastalıkların tedavisinde atın rolü üzerinde durulmuştur.¹⁵

Türk atçılığını değerlendirenlerin başında İhsan Abidin ve Selahattin Batu gelmektedir. İhsan Abidin'in "Osmanlı Atları" adlı eserinde atlar hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Selahattin Batu'nun, "Türk Atları" ve "At yetiştirme Bilgisi" (1940) adlı kitabında Türklerde atın yeri anlatılmıştır. Aynı yazarın "Türkler ve At" (1952) kitabı da diğer kitaplarının özeti şeklindedir.¹⁶

Hasan Ali Türker'in (1971) "Türklerde Atçılık Dün- Bugün" adlı kitabında atın tarihi anlatılarak Türklerde at kültürü üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bu eserde Osmanlıda, atçılık ve

Naskali. (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.11.
; Selahaddin Bekki. (2002). *Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı. Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.1065. ; Kemal Yüce. (1987). *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*. KB Yayınları, 1987, ss. 230- 233. ; *Saltuk-nâme*. Ş. H. Akalın (haz.), KB Yayınları, Ankara 1987, c. I, s.233.

⁸ Eser, Tutel. (1998). *At ve Atçılık*. İletişim Yayınları, İstanbul, s.87.

⁹ Nihal Erk. (1959). *Tuhfetülfarisîn Fî Ahval-İ Huyul El-Mücahidin Adlı Kîtabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi*, c.17, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.4-5, Ankara, s. 495.

¹⁰ Nihal Erk. (1959). *İslam Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve "Naseri"*. Yeni Matbaa, Ankara, s.15.

¹¹ Çınar, a.g.e., s.20.

¹² Ali Abbas Çınar. a(1996). *Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü*. Haccettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, s.7.

¹³ Kemal Balkan. (1951). *At Kültürü İle İlgili, M.Ö.14 üncü Yüzyıldan Nippur'da Bulunmuş Akatça Metinlerin Tercüme ve İzahı*. Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, s.1.

¹⁴ Nihal Erk. (1966). *Veteriner Tarihi*. Veteriner Fakültesi Yayınları 195, Ankara, s.2.

¹⁵ Hayri Başbuğ. (1986). *Aşiretlerimizde At Kültürü*. Türk Araştırma Dünyası Yayınları, Ankara, s.2.

¹⁶ Selahattin Batu. (1952). *Türklerde At*. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınlar:33, Ankara, s.15.

Osmanlı haralarından bahsedilmiştir.¹⁷ Faruk Sümer'in (1983) "Türklerde Atçılık ve Binicilik" adlı eserinde at, Türk kültürü açısından incelenerek atın binit takımları ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.¹⁸

Ali Abbas Çınar'ın (1993) "Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü" adlı eserinde "Baytarname"ler anlatılarak at hastalıklarından bahsedilmiştir.¹⁹ Ertuğrul Güleç de (1995) "Türk At ve Irkları" konusunda kitap yazmıştır. Aynı yazarın (1996) "Türk Rahvan Atı ve Atçılığı" adlı eserinde Türkiye'de atçılığın tarihçesi ve gelişimi anlatılmıştır.²⁰ Eser Tutel'in (1998) "At ve Atçılık" başlıklı kitabında Türk toplumunda ve diğer toplumlarda atın yeri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuştur.²¹

Türk Kültürü'nde at üzerine, önemli makaleler yazılmıştır. Örneğin, Buna Emel Esin, "Türk Sanatın'da At" isimli makalesinde atın cinsleri, donları, tamgaları üzerinde ayrıntılı şekilde örnekler vermektedir.²² Orhan Şakik Gökyay, "Dedem Korkud'un Kitabı" adlı eserinde atı değerlendirmektedir.²³ Şükrü Elçin'in "Atın Armağan Edilmesi" adlı makalesinde at armağan edilme geleneği ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır.²⁴ Mehmet Türkmen, binicilik konusundaki makaleleriyle görülmektedir.²⁵ Ali Abbas Çınar'ın da at ve at kültürü üzerine yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.²⁶

Türk atı ve at kültürü üzerine son yıllarda önemli sempozyumlar düzenlenmektedir.²⁷ Türk Jokey Kulübü, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Genel Müdürlüğü'nün sponsorluğunda 18-20 Eylül 2005 yılında "Ulusal Atçılık Sempozyumu" düzenlenmiştir.²⁸ Marmara Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi, Türk Jokey Kulübü, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve İstanbul Üniversitesi

¹⁷ Hasan Ali Türker. (1971). *Türklerde Atçılık Dün-Bugün*. TJK Yayınları, İstanbul Matbaası, Ankara, s.5.

¹⁸ Sümer, a.g.e., s. 4.

¹⁹ Ali Abbas Çınar. (1993). *Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü*. Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları, Feryal Matbaası, Ankara, s.7.

²⁰ Ertuğrul Güleç. (2005). *Türk At Irkları, Anadolu At Irkları Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları*, 2. Baskı, Ankara, s.4. ; Ertuğrul Güleç. (1996). *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, TJK. Yayınları, Ankara, s.33.

²¹ Tutel, a.g.e., s. 7.

²² Emel Esin. (2002). *Türk Sanatın da At. Türkler*, c.4. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.217.

²³ Orhan Şakik Gökyay. (1973). *Dedem Korkut Kitabı*. MEB. Yayınları, İstanbul, 91. ; Orhan Şakik Gökyay. (1976). *Dede Korkut Hikâyeleri*. MEB. Yayınları, İstanbul, s. 133.

²⁴ Şükrü Elçin. (1964). *Türklerde Atın Armağan Olması. Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl, Sayı:1, Ankara, s.142.

²⁵ Mehmet Türkmen, Y. Taşmektepligil vd. (2000). *Eski ve Yeni Asya Toplamları ile Osmanlılar Döneminde Yapılan Benzer Sporların Tarihi Tasvirleri*. Osmanlı'da Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd., Konya, s. 212. ; Mehmet Türkmen. (1998). *Geçmişten Günümüze Türkler'de Rahvan(Yorga) Binicilik. Gazi BESBD*, c.III, S.4, s.53.

²⁶ Ali Abbas Çınar. (2000). *Türkmen Halk Felsefesinde At'ın Yeri*. Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu, 25-27 Ekim, Marmaris, s.21. ; Ali Abbas Çınar. (1992). *Eski Türk Kültüründe At Kültürü*. Kültür ve Sanat Dergisi, S.15, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.74.

²⁷ Yaşar Aşkın, Feruh Dinçeri .(2000). *Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar*. Osmanlıda Spor Sempozyumu, Editörler, Nizamettin Çiftçi vd. , Konya, s.22.

²⁸ www.tigem.com.tr

Veterinerlik Fakültesi işbirliğiyle 11-14 Mayıs 1994 tarihinde yapılan “Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık” sempozyumunda sunulan bildiriler kitap olarak yayınlanmıştır.²⁹

Türk Cumhuriyetleri’nde de bu konu üzerine yapılmış yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Örneğin, Kayrat Belek, (2008) “Kırgızlarda At ve At Kültürü” başlıklı yüksek lisans tezinde at konusunu incelemiştir.³⁰

Ülkemizde de bu konu üzerinde çalışılmış doktora ve yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Ali Abbas Çınar’ın (1996) “Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü” başlıklı tezini bu çalışmalara örnek olarak verilmektedir.³¹

2. Atın Tanımı

At, tek tırnaklılar takımının, atgiller familyasından bir memelidir. Erkeğine aygır, dişisine kısırak, yavrusuna tay, yumurtaları çıkarılmış, iğdiş edilmiş olanına da beygir adı verilmektedir. Arapça’da, binek ve yük hayvanı olan ata, dabbe, matiyye, semend, tusen-i sütur denilmektedir. Cenk atına da rahş adı verilmektedir. Hepsi otla beslenmektedir Geviş getirmemektedirler. Üçüncü parmakları geniş bir tırnakla çevrilmiş olup “toynak” adını almıştır. Toynağın üzerine basarak yürümektedirler.³²

At, yapısı gereği dinamik özelliklere sahip çevik bir hayvandır. Türkçede “at” kökünden türeme, atım, atlamak, atılmak, atmak vb. birçok kelime vardır. Çin kaynakları Türklerin evcilleştirdiği at kelimesinin anlamını “daima bir güç ile sıçramaya istekli” olarak ifade etmiştir. Atın dinamik yapısı göz önünde bulundurulduğunda at kökünden türetilen kelimelerin anlam itibarıyla birbirini bütünleyici oldukları görülmektedir.³³

2.1. Atın Tarihsel Gelişimi

İlk çağlarda insanoğlu avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını idame ettirdiği için insan ve hayvan ilişkilerinin bu dönemde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bir noktada insan ve avlanılan hayvanlar arasında güçlü bir bağ olduğu aşikârdır. Bu güçlü bağ insanoğlu arasında, siyasî, idarî, sosyal ve ekonomik açıdan sınıflandırma sistemi ortaya çıkarmıştır. Buzul çağına sona ermesiyle Baykal Gölü’nden Baltık Denizi’ne kadar olan sahada bir kültür doğmuştur. Bu

²⁹ R.G. Ahmetcan. (1995). *Orta İdil Türk Dillerinde At ile İlgili Bazı Kelimeler*. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, TJK. Yayınları, İstanbul, s.304.

³⁰ Kayrat Belek. (2008). *Kırgızlarda At ve At Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan- Türkiye Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bışkek, s.8.

³¹ Çınar, a.g.t., s.80. ; Ali Abbas Çınar. b(1991). *Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.13. ; Orhan Doğan. (2006). *Bozkır Kavimlerin Kültür ve Mitolojisinde At*, Yüksek Lisan Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.4.

³² Sümer, a.g.e., s.6.

³³ Ali Abbas Çınar. (1991). *Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.13.

kültürün başlıca özelliği evcilleştirilen hayvanların artması ve iklim koşullarının değişmesiyle “göçebelik” adı verilen bir hayat tarzının oluşmasıdır.³⁴

Bu kültür etrafında en erken dönemlerde evcilleştirilen hayvanların başında köpeğin 10.000 yıl önce, daha sonra keçi, koyun ve rengineyiğinin 8.000 yıl önce geldiği görülmektedir. Çünkü evcilleştirilen koyun ve keçilerin ataları olan yabanî hayvan türlerine günümüzde tesadüf edilmemiştir. Bu durum da atın evcilleştirilmesinin tarihin eski dönemlerine kadar gittiğini göstermektedir.³⁵ Yazılı kaynaklarda insanoğlunun atı, ilk olarak Avrasya’daki Neolitik Çağ’ın da MÖ 8000-4000 yılların sonlarına doğru evcilleştirildiği tahmin edilmektedir.³⁶ Birçok araştırmacıya göre at ilk defa Orta Asya’da evcilleştirilmiştir.³⁷ Orta Asya’da Türklere ait olduğu tespit edilen kurganlarda yapılan kazılar sonucu elde edilen bilgiler bu görüşü doğrulamaktadır.

Atın dünya medeniyet tarihindeki önemi herkesçe kabul edilen bir gerçektir. İnsanlar at sayesinde mesafeyi yenmeyi başarmışlardır. Bundan dolayı Batı ve Doğu tarihinde ata dayanan bir feodalizm devri açılmıştır. Bu sebepten ötürü “tarih yapan” veya “devir açan” sıfatlarını hak eden atın, ehlileştirilmesi insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Gerçekten insanlar için bu kadar önemli olan bu hayvanı kim, nerede ve ne zaman ehlileştirmişti?³⁸

Bu sorulara cevap arayan araştırmacılar, atın evcilleştirilmesi meselesinde üç farklı nazariye ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki, “İskit Nazariyesi”dir. Bu nazariyeyi savunanların başında, İ. Zicy gelmektedir. Karadeniz’in kuzey düzlüğü ve Kuzey Türkistan arasındaki İskit adı verilen sahada, at evcilleştirilmiş ve yetiştirilmiştir. Bu nazariyeye göre atlı göçebe kültürü MÖ 5. ve 4. yüzyıllar arasında başlamıştır. Bu nazariyeyi savunanlara karşı olanlar MÖ 1. yüzyılın başlarında atlı kavimlerin yaşadığının altını çizerek, İskitler’deki bu kültür belirtilerinin Türk unsurunun nüfusu çerçevesinde olabileceğinin vurgusunu yapmışlardır.³⁹

İkinci olarak, İndo Germen Nazariyesi görülmektedir. Bu nazariyenin savunucuları Macaristan kazılarında ele geçirilen bronz ve demir gemlerini tiplere ayırarak Güney Rusya, İran, Kafkaslar ve Sibiryahahasında MÖ 8. ve 6. yüzyıllarda atlı kültürün yaşadığı kanaatine varmışlardır.⁴⁰

Batılıların Arî ırkının üstünlüğünü kanıtlamağa çalışan İndo-Germen kuramına göre, Hint-Avrupalıların çok eski dönemlerde Çin’in Kansu bölgesine değin bütün Orta Asya’ya yayıldıkları ve

³⁴ Laszlo Rasony. (1971). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.A11, Ankara, s.4.

³⁵ Rasony, a.g.e., s.4.

³⁶ Erk, a.g.e., s.2.

³⁷ Erk, a.g.e., s.4.

³⁸ Füzûzan Kınal. (1953). Eski Önasya’da Ehli Atın Tarihi, Belleten, c. XVII, T.T.K. Yayınları, s. 66, Ankara, s.179.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu. (2005). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.216.

⁴⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s.217.

aslında göçebe (bozkırlı) oldukları, atın ilk kez onlar tarafından evcilleştirildiği iddia edilmiştir. Bugünkü Batılıların ataları ne tarım kökenli, ne de göçebe kökenli olmayıp asalak ekonomiye (avcılık ve toplayıcılık) bağlı olduklarından, Batılılar atalarını yüceltmek ve kendilerine daha yüksek bir kültür kökeni sağlamak için bu İndo-Germen kuramını ortaya atmışlardır. Batılıların atın üzerinde önemle durması, bu hayvanı evcilleştirip binmenin, insanlığın kültür geçmişinde son derece önemli bir hadise olmasından kaynaklanmaktadır.⁴¹

Nazariyede, evcil atın kökeninin kaynağı olarak, Orta Asya'daki Cungarya'da ortaya çıkarılan kısa kalın bacaklı, büyük ve öne doğru eğik başlı "Equus Przewalsky" olduğu iddia edilmiştir. Fakat eski çağlarda bir değil, birçok türden yaban atı yaşamış olup bunlar arasında bozkır kültüründeki savaşçı çobanlarca binek ve harp atı olarak kullanılan at, "Przewalsky" cinsi değil, küçük gövdeli, uzun ve ince bacaklı, sert tırnaklı batı bozkırları cinsindendir. Asya Hunları, "Przewalsky Atı"nı bilmekte ama bu atı, yalnızca araba ve yük hayvanı olarak kullanırlardı. Kalın bacaklı, hantal gövdeli "Przewalsky Atı" koşu sırasında çeşitli yönlerde doğru hızlı dönüş yapmaya elverişli değildi. "Bozkır Atı"nın ise, özellikle savaşlardaki seri ve karmaşık manevra hareketlerine kolayca alışabilen bir gövde yapısı vardı.⁴²

Üçüncü nazariye Altay Nazariyesi'dir. Bu nazariyeye göre, Asya'daki ilk at kalıntıları, Türk anayurdu bölgesindeki Afanasyevo Kültürü (MÖ 2500-1700)⁴³ ile onun bir gelişmesi olan, aynı bölgedeki Andronovo Kültürü'nde (MÖ 1700-1200)⁴⁴ görülmüş ve Andronovo Kültür Çevresi'ne giren yerlerde at kalıntıları ile karşılaşmıştır. Başka kültür çevrelerinin kalıntılarında bulunmuş at iskeletlerinin kültürel bir değeri yoktur.⁴⁵

Sonuç olarak, savunulan nazariyelerde altı çizilmesi gereken nokta atın ilk olarak Orta Asya ve Orta Asya ile hududu olan bölgelerde ehlileştirilmiş olmasıdır. Andronovo kültürü etrafında şekillendiği anlaşılan bozkır kültürünün, Türklerin ataları tarafından ortaya çıktığı görüşü W. Schmidt, O. Mengen, W. Koppers, F. Flor gibi kültür tarihçileri tarafından kabul görmüştür.

⁴¹ Kafesoğlu, a.g.e., s.217.

⁴² Kafesoğlu, a.g.e., s.218.

⁴³ Doğan Avcioğlu. (1997). *Türklerin Tarihi*, Tekin Yayın Evi, İstanbul, s.299. (Bu kültür, MÖ 2500-1700 yılları arasındadır. Altay'da iki kurganda çıkan buluntular, bu kültürü yaşayan insanların at, sığır ve deveyi evcilleştirmiş oldukları, avcı ve savaşçı bir topluluk olduğunu kanıtlamaktadır. Altayların bu devrindeki kültürüne Afanasyevo adı verilmiştir.)

⁴⁴ Bkz. Günel, a.g.e., s.8. (MÖ.1700 yıllarında Andronovo Kültürü ortaya çıkmıştır. Adı geçen kültürde de at başta olmak üzere, koyun, deve ve sığır gibi hayvanlarda beslenmiştir. Yine bu kültürde Andronovo Kültür ile birlikte Orta Asya'da göçebe ve savaşçı bir kavme ait kültür yavaş yavaş hakim olmaya başlamıştır. Altaylar ve Tanrı dağları çevresi adı geçen kültürün temsilcilerinin yayıldığı saha olmuştur. Andronova insanı Türklerin ilk atası sayılmıştır. Ön-Türkler olarak kabul edilmişlerdir.)

⁴⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s.221.

Ünlü tarihçilere göre Türkler, atı, ehlileştirmekle insanlığa en büyük hizmeti ifâ etmişlerdir. Atın ehlileştirilmesi dünya medeniyeti için bir inkılâp, aynı zamanda tarihteki önemli bir safhanın başlangıcı olmuştur.⁴⁶ Atın binek hayvanı olarak kullanılması, dünya tarihinde çok önemli bir aşama olup tarıma bağlı hayvancılığın çok üstünde bir kültür atılımıdır. Avcılık yaşamından hayvanları evcilleştirmeye geçen ilk ırk Türklerdir. At, Türkler tarafından evcilleştirilmiş, Türkler ata binen ilk ırk olmuştur. Aynı zamanda en eski çağlardan beri Türklerin siyasî, dinî, sosyal ve iktisadî yaşamında at, merkezî bir rol oynamıştır.

Atın, Türkler tarafından Orta Asya’da ehlileştirdiği konusunda W. Koppers’in görüşleri çok önemlidir. “Atın ehlileştirilmesi ve bununla ilgili atlı çoban kültürünün yaşatılması, kesin olarak İç Asya’da yaşayan Eski Türkler sayesinde olmuştur. Bu, büyük bir başarıdır; çünkü diğer toplulukların gelişiminde önemli sonuçlar meydana gelmiştir.”⁴⁷

İndo-Germenler, at ve çoban kültürünün vasıflarını Eski Türklere borçludurlar.⁴⁸ Batılı araştırmacıların bu konu üzerindeki görüşlerini, Çin vesikaları da doğrulamıştır. Çin belgelerine göre, Hun Türklerinden önce Çin’in kuzey kavimleri atlı savaş yöntemini bilmiyorlardı. Çinliler de atı, önceleri yalnızca savaş arabalarında kullanmaktaydılar. MÖ 4. yüzyılda Türklerle ilk karşılaştıkları zamana kadar Çinliler, Atlı Bozkır Kültürü’nü bilmemekte idiler. Çin vesikalarına göre Türkler, her yıl at güreşi düzenler, birinci gelen atın soyunu türetirlerdi. Çinliler, Türk atlarının güzelliğine ve gücüne hayrandırlar. En güzel Türk atlarına “Kan Terleyen Atlar” adı verilirdi, 14. yüzyıla kadar bütün yabancı kaynaklarda en iyi at terbiyecilerinin Türkler olduğu söylenmektedir. Kimsenin yanına yaklaşılamadığı yabanî atların bile Türkler tarafından ehlileştirildiği bilinmektedir.⁴⁹

İskit, Saka, Sak isimleriyle tanınan Sakalar, atlı göçebe kavim olarak bilinmektedirler. Sakalar MÖ 8. ve 7. yüzyıllar arasında Rusya’nın güney kesimlerine göç ederek Kırım ve çevresinde yaşamlarını sürmüşlerdir.⁵⁰ İskitlerin çok sayıda at yetiştirdikleri bilinmektedir. İyi bir at binicisi olan İskitler, at sırtında yaptıkları taaruzlarla komşularına hem korku, hem hayranlık uyandırmışlardır. İskitler ayrıca ata ilk eyer vuran ve başlık takan toplumdur.⁵¹

⁴⁶ Nazmi Sevgen. (1955). Türklerde At ve Atçılık. *TMO Dergisi*, Ankara Doğu Ltd. O. Matbaasından Basılmıştır. , S.1, Ankara, s.43.

⁴⁷ W.Koppers. (1941). Urtürkentum and Urindogermantum. *Belleten*, c.V, T.T.K. Yayınları, S.20, Ankara, s.522

⁴⁸ Koppers, a.g.m., s.522.

⁴⁹ Kafesoğlu, a.g.e., s.221.

⁵⁰ Abdülhaluk Çay, İlhami Durmuş. (2002). İskitler. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.1. Ankara, s.578.

⁵¹ Tutel, a.g.e., s.75.

Atın, Ön Asya'ya Hind-Ari göçleri vasıtasıyla MÖ I. binin ilk yarısında geldiği tahmin edilmektedir. Bu iddiayı ortaya ilk atan Hrozný'nin kanıtları şunlardır:

1. Hattuşaş arşivinde bulunan ve bir at idmanından bahseden ve yazarının ismine izafeten "Kikkuli Metni" denilen tabletlerdeki sayı adları yaşamakta olan Hind-Ari dillerindeki rakam adlarının aynısıdır.
2. Metnin yazarı Kikkuli de Hind-Ari soyuna mensup oldukları aşık olan Mittanilerdendir.
3. Sâmi dillerinde at manasına gelen kavimler, örneğin, Babilce "sisu", İbranice "sus", Eski Mısırca "sesemt" sözleri Latince "equus" dan değil, Sanskritçe "açvah" dandır.⁵²

Mısır'a atın geliş tarihine bakacak olursak, MÖ 18. yüzyılın başlarında Mısırlılarla Hititler arasında gerçekleşen Kadeş Savaşı'nda her iki devletin de at koşulu savaş arabası kullandığı bilinmektedir. Ayrıca II. Ramses, Luksor, Karnak, Abu-simbel mezarlarının duvarlarında atlı hafif savaş arabaları ile yapılan muharebelerinin bazı sahnelerinin resimleri ve kabartmaları mevcuttur. Armana çağı firavunlarının mensup olduğu 18. sülalenin bütün krallarına ait vesikalarda at zikredilmiştir. Bütün bu bilgiler atın, Mısır'a I. binin ortalarında yeni imparatorluk devrini açan 18. sülalenin devrinde ortaya çıktığını göstermektedir. Mısır'a, atın, Hixoslar vasıtasıyla geldiğine şüphe yoktur. Mısır'da görülen Tarpan tipi atın menşei de Ön Asya milletlerinde aramak gerekmektedir.⁵³

Ön Asya'nın en eski kültür merkezlerinden biri olan Mezopotamya'ya atın geliş tarihi olarak yıkıcı Kas istilas (MÖ 14. Yüzyıl) gösterilmektedir. Kaslar çağında Babil ve çevresinde atın bollaşması üzerine bu iddia ortaya atılmıştır; fakat Kaslar çağına tekabül eden I. Babil sülalesi zamanında atın mevcudiyetini gösteren vesikaların bulunması bu iddaları çürütmektedir. Bu devirde ilk akla gelen meşhur Hammurabi kanunlarıdır. Bu kanunlarda, hayvan kiralama ücretlerinde attan bahsedilmemiştir; fakat Hammurabi dönemine ait mektuplarda at ismi geçmektedir. Bu dönemde atın varlığına ait başka vesikaların varlığı Hammurabi çağında atın mevcut olduğunun güçlü kanıtları olmuştur. Sonuç olarak at, Babil'de Kas hakimiyetinden daha önce tanınmıştır.⁵⁴

Anadolu'ya atın geliş tarihine bakacak olursak, bu konuda akla ilk gelen toplum büyük bir medeniyet kuran Hititler'dir. Büyük Hitit Devleti çağında, (MÖ 1400- 1200) at

⁵² Kınal, a.g.m., s.180.

⁵³ Kınal, a.g.m., ss.181-182.

⁵⁴ Kınal, a.g.m., ss.183.185.

koşulu savaş arabalarının sayısı bir hayli fazlaydır. Bunun ispatını gösteren en güçlü vesika da Kikkuli'nin eseridir. Bu eserde atın yetiştirilmesinden bahsedilmiştir. Bu bilgiler günümüzdeki at yetiştirme ve eğitimi için yapılan metotlarla hemen hemen aynıdır.

MÖ II. bin yılın başlarında Anadolu'da harp arabası kullanılmıştır. Bu atların cinsi hakkındaki bilgilere de Kültepe tabletlerinden ulaşılmaktadır.⁵⁵ T.T.K. Kültepe'de yaptığı son kazılar sonucunda Hititlerin, tanrıları için düzenledikleri kurban törenlerinde kullandıkları kapların üzerinde at resimlerine rastlanılmıştır.⁵⁶ Neticede, Eski Hititler zamanından beri atın varlığı bilinmektedir.

Sonuç olarak, Anadolu'da atın varlığının MÖ II. binin başlarında olduğu kesindir. Bu da Hrozny'nin iddia ettiği gibi atın MÖ 1500'lerde gerçekleşen Hind-Avrupalı kavimlerin göçü ile gelmediğini, bilakis Anadolu'da çok evvel atın mevcut olduğunu göstermektedir.⁵⁷

İran'a gelince Sus bölgesinde yapılan kazılar sonucunda at resimlerine rastlanılmıştır. Proto Elamit yazılı tabletlerden anlaşıldığı üzere İran'a at, MÖ IV. binli yıllarda gelmiştir. Sümer devletinin sitelerinden biri olan Ur kralının mezarında da atla ilgili önemli kalıntılar bulunmuştur. Ayrıca Cem-det Nasır tabletlerinde Sümerce at kelimesinin bulunması Sümerlerin MÖ IV. binde atı tanıdığını göstermektedir.⁵⁸

MÖ 800'lü yıllara ait resimlerde, Asur krallarının atın tam ortasına binmiş oldukları görülmüştür. İlk Çağ devletlerinde Persler, Roma İmparatorluğu, Makedonya Kralı Büyük İskender⁵⁹ seferleri boyunca atlı süvari birlikleriyle savaşmışlardır. Ayrıca, Yunan mitolojisinde atın, deniz ve su tanrısı Poseidon'la yakın ilgisi olduğu tahmin edilmektedir. Eski olimpiyatlarda atlı araba yarışlarının yapıldığı bilinmektedir.⁶⁰

Çin ve Hindistan'a at, Orta Asya'dan girmiştir. Çinliler, "cennet atı" dedikleri Orta Asya'nın hızlı ve dayanıklı atlarını ülkelerinde yetiştirmek için çok uğraşmışlardır. Orta Çağ'ın başlarında Arabistan'da bugün "Arap atı" denilen cins atlarının Orta Asya menşeli atlardan türetildiği tahmin edilmektedir.⁶¹

Orta Çağ'daki Arap istilas, Avrupa'da özellikle derebeylerin, kralların savaş aracı olan bu bineğe önem vermelerini sağlamıştır. Fransa ve İngiltere gibi devletler at soyunun gelişmesi için çok

⁵⁵ Bkz, Kinal a.g.m., s.189.

⁵⁶ Reşat Köstem. (2000). *Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu*, TJK. Yayınları, İstanbul, s.16.

⁵⁷ Kinal, a.g.m., s.190.

⁵⁸ Kinal, a.g.m., s.191.

⁵⁹ Mahmut Kaya. (1991). B. İskender. *İslam Ansiklopedisi*, c.22. T. D.V Yayınları, İstanbul, s.281.

Bkz. (II. Filip'nin oğludur. MÖ 356 Makedonya'da dünyaya gelmiştir. Kısa zamanda birçok milleti hakimiyetine alarak büyük bir devlet meydana getirmiştir. Batı ve Doğu medeniyetlerini birleştirerek Helenizm uygarlığının öncüsü olmuştur.)

⁶⁰ Tutel, a.g.e., s.75.

⁶¹ Başbuğ, a.g.e., s.2.

çaba göstermişlerdir. 17. yüzyılda İngiliz adalarına getirilen Arap atlarından günümüzün en değerli atları olan “İngiliz Atı” türetilmiştir. Bu atların Amerika kıtasına 16. yüzyılda İspanyollar tarafından götürüldüğü ve Amerikan yaban atlarının bu atlardan türetildiği tahmin edilmektedir.⁶²

Atın ehlileştirilmesinin ardından at ile birlikte arabada kullanılmaya başlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle atın ehlileştirilmesi, arabayı dünya medeniyet tarihine kazandırmıştır. Böylelikle farklı milletlerin birbirlerini tanınması ve karşılıklı kültür alış verişinde bulunması sağlanmıştır.⁶³

Atın evcilleştirilmesi meselesinde nasıl farklı görüşler varsa atlı arabayı ilk olarak hangi milletin kullandığı konusunda da farklı görüşler vardır.

Birinci görüşe göre, atlı arabayı ilk defa Türkler kullanmıştır. Bu görüş ileri sürülürken Çin vesikalarından faydalanılmıştır. Atın Orta Asya’da Türkler tarafından ehlileştirildiğini ve tekerleğin Orta Asya’da icadı, bu görüşü doğrulamaktadır. Türklerin kullandığı oturma arabası, Çin kaynaklarına göre (MÖ 2000), “keçe arabası” olarak geçmektedir.⁶⁴

Kaynaklardan ve arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığı üzere araba, Hunlar için gerek savaşta gerek günlük yaşamda son derece önemliydi. Hunlar, yaylak ve kışlaklarına göç ederken eşyalarını atlı arabalar sayesinde taşımışlardır. Ayrıca Çin orduları, Hunlara saldırdığında Hunlardan, keçe çadırlarla ve 1000’den fazla at arabası aldıklarının kayıtlarını tutmuşlardır. Sonuç olarak, Hunlar kesinlikle araba kullanmışlardır.⁶⁵

Gök-Türk Kitâbeleri’nde adı geçen bir Türk kavmi olan Kurikan Kavmi’nde iki tekerlekli, atlar tarafından çekilen üzeri kapalı arabaların olduğu bilinmektedir.⁶⁶ Yine Uygurların yüksek tekerlekli arabalar kullandıklarını Çin vesikalarından öğrenilmektedir. Hatta Çinliler bundan ötürü Uygurlar için “yüksek arabalı” adını kullanmışlardır.⁶⁷

Diğer bir görüşe göre ilk atlı-arabayı Hurriiler kullanmışlardır. Bütün bunlar insanoğlunun tarih öncesi çağda, evcilleştirilen atın daha çok savaşlarda bir araç olarak kullanılmasını ve atlı araba kültürünün dünyada hızla gelişmesini sağlamıştır.⁶⁸

Diğer bir görüşe göre atlı arabanın ilk defa MÖ 2000 yılında Mezopotamya’da, Sümerler tarafından kullanıldığı ileri sürülmüştür. Mezopotamya’da üçüncü binin başlarında Cemdet Nasr devri yazılarında Sümerce at kelimesine tesadüf edilmesi ve Elam’da ise kap ve kemikler üzerindeki resimlerden anlaşıldığına göre atlı araba aynı tarihlerde tanınmıştır. “Ur standardı” ve “Akrabalar

⁶² Başbuğ, a.g.e., s.2.

⁶³ Şayan Ulusan Şahin. (2005). Türk Kültüründe At Arabası, *Bilig*, S.32, Ankara, s.168.

⁶⁴ Şahin, a.g.m., s.166.

⁶⁵ Şahin, a.g.m., s.167.

⁶⁶ Bahaeddin Ögel. (1988). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, s.202.

⁶⁷ Şahin, a.g.m., s.168.

⁶⁸ Belek, a.g.t., s.8.

steli” gibi eserler, üçüncü binin ilk yarısında ilk savaş arabasını Sümerlerin kullandığı görüşünü desteklemiştir.⁶⁹

İskitler ve Hittitler⁷⁰ de savaş arabası kullanmışlardır. Tarihteki atla ilgili ilk eser de Hititler tarafından yazılmıştır. Saray ahırlarının baş sorumlusu olan Kikkuli isimli birisi tarafından yazılan eserde, o günkü binicilikten, at yetiştiriciliği ve at bakımından söz edilmekle birlikte Hititlerin atı yulaf yonca ve samanla besledikleri hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır.⁷¹

“İnsandan sonra yaratılan en şerefli mahlûk” olarak nitelendirilen at, gerek ulaşım ve nakliye aracı olarak gerekse savaşlarda oynadığı rol ile Orta Çağ devlet ve toplum hayatının vazgeçilmez unsurlarından birisi olmuştur. Bu durum, at ve atıcılığın özel bir ilgi alanı olarak gelişmesini sağlamış ve at bakımı, eğitimi, binicilik konularında birçok eser kaleme alınmıştır.

İslâm’ın ilk zamanlarında Arabistan’da attan yeterince faydalanılmamıştır. At sadece bir üstünlük, zenginlik alâmeti olarak görülmüştür. Sadece Necid bölgesinde at yetiştiriciliği ve ticareti yapılmaktadır. Atların ıslah edildiği en meşhur yer, Hima Der’iyye denilen bölgedir. İslâmiyet’te ata verilen değer, Kuran-ı Kerim’de yer alan at ile ilgili ayetlerden anlaşılmaktadır.⁷² Örneğin, Adiyat Sûresi’nin 1-6. Ayetlerinde, “*Andolsun o harıl harıl koşan atlara, o-tırnaklarıyla-çakarak ateş çıkaranlara, sabahleyin baskın yapanlara, tozu dumana katanlara, bununla bir topluluğu da ortasına girenlere ki, muhakkak insan rabbine karşı nankördür.*” buyrulmaktadır.⁷³ Enfal Sûresi’nin 60. ayetinde de “*siz onlara(düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah’ın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmeyip ve Allah’ın bildiği diğerlerini korkutasınız.*”⁷⁴ denilmektedir. Arapların da ata ve at yetiştiriciliğine önem verdikleri Hz. Muhammed’in (570-632) Müslümanlara, çocuklarına daha küçük yaşlarda ata binmeyi, yüzmeyi ve ok atmayı öğretmelerini tavsiye ettiği kaynaklarda geçmektedir. Hz. Muhammed’in Mirac’a çıkarken bindiğine inanılan Burak adlı bineği de kutsal atlardan birisi olarak insanlık tarihine geçmiştir. Döldül⁷⁵ adı verilen bu at, daha sonra Hz. Ali’nin katırı olarak da nitelendirilmiş bu at, rivayetlere göre; Hızır’ın Bozat’ı, Köroğlu’nun Kırat’ı gibi ölümsüzlük sembolü olarak anılmıştır. Hz. Muhammed’in atla ilgili söylediği başka bir hadiste atları öven cümleler kullanmıştır. Örneğin, “Kıyamete kadar atların alnında hayır vardır.” “Bereket atların alnındadır.”⁷⁶

⁶⁹ Balkan, a.g.e., s.1.

⁷⁰ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. (1986). c.9, Gelişim Yayınları, İstanbul, s.567. Bkz. (Hittitler Orta Anadolu’da MÖ 19. ve 12. Yüzyılları arasında yaşamış büyük bir devlettir.)

⁷¹ Tutel, a.g.e., s.75.

⁷² Buhâri, Menakıp. 28.

⁷³ *Kur’an*, 100. Adiyat Sûresi, Ayet 1-6.

⁷⁴ *Kur’an*, 8. Enfal Sûresi, Ayet 60.

⁷⁵ Ali Yıldırım. (1991). Döldül. *İslam Ansiklopedisi*, c.10. T. D.V Yayınları, İstanbul, s.345. Bkz. (Hz. Muhammed’e, Mısır Hükümdarı Mukavkıs tarafından 627 yılında hediye edilmiştir. Daha sonra Hz Muhammed, bu atı damadı Hz.Ali’ye hediye etmiştir. Hz. Ali kılıcı Zülfikar ve at Döldül sayesinde birçok zafer kazanmıştır. Tasavvufta ve Gazavatnağmelerde Döldül’den sıkça bahsedilmiştir.)

⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu. (1991). At. *İslam Ansiklopedisi*, c.4. T. D.V Yayınları, İstanbul, s.28.

Dört halife döneminde özellikle Hz. Ömer devrinde İslâm süvari birliklerinin geliştirilmesi bakımından önemli çalışmalar yürütülmüştür. Büyük merkezlerde bulunan kışlaların her birine 4.000 at alacak şekilde ahırlar inşa ettirilmiştir. Ayrıca Medine yakınlarındaki Rebeze ve Naki gibi meralar atlar için ayrılmıştır.⁷⁷

Emevî halifeleri zamanında süvari birliklerinin geliştirilmesi yönündeki çabalar hızlanarak devam etmiştir, böylece Suriye ve Irak'ta at ıslah sahaları açılmıştır. Bu yerlerde, Türkmen atlarıyla kaynaşma sağlanarak meşhur, "Arap atı" türetilmiştir. İslamiyet'in hızla yayılması, Arap atının da çevreye yayılmasına imkân sağlamıştır.⁷⁸

14. yüzyılda yazılan "Naseri" adlı eserde binicilik, binek hayvanının yetiştirilmesinden bahsedilmiştir. Bu eserin 10. makalesinde "ayak hastalıkları" ve "nallama" konularına yer verilmiştir.⁷⁹ Türklerin atlı-göçebe kültürünün üzerine İslam cılası vurarak Osmanlı döneminde bu bilgileri harmanlanmıştır. Bu, Türklerde atlı-göçebe kültürünün kaybolduğunun göstergesi değildir.⁸⁰

Bozkır atı, Selçuklu Türkleri tarafından da beslenerek ve geliştirilerek askeri, sosyo-ekonomik hayatta önem kazanmıştır. Selçuklularda halka daima at sevgisi telkin edilmiştir. Alp Arslan zamanında yetişen ünlü astronomi âlimi Ömer Hayyam,⁸¹ bir hâkimin oğluna atı sevmesini ve yayı üstün tutmasını nasihat etmiştir. Bu dönemde sıkça söylenen en önemli söz, devletin at sayesinde ayakta durduğudur. Böylece, at aziz olarak gösterilmiş ata hürmet etmeyenlerin zelil olacağı söylenmiştir. İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'ten sonra da ata verilen önem değişmemiştir.

Devletin at sayesinde ayakta kaldığı yahut at üzerinde kurulduğu ifadesini Oğuzlarda da görmektedir, Selçuklular da Oğuzların bir kolu olduğu için bu ifade gayet tabidir.⁸²

Ömer Hayyam, kendinden öncekilerin ağzından nakil ettiğine göre: "et yiyen canlıların şahı doğan, ot yiyenlerin şahı, attır." demiştir. Ömer Hayyam, ünlü Türk hükümdarı Efrasiyab'ın da ata dair sözlerini Türkçe olarak ünlü eseri Nevruz-name'de neşretmiştir.

Efrasiyab'a göre, gök için ay ne ise hükümdarlar içinde at odur. Hayyam yine, "Hiçbir hayvanın şekli at şeklinden güzel değildir." ifadesini kullanmıştır.⁸³

Selçuklularda her yerde at satılan pazarlar bulunmaktaydı. Huttelan, Selçuklu devrinde hala en mükemmel atların alınıp satıldığı bölge olarak görülmektedir.⁸⁴ Örneğin, yabancılar Türk atlarının

⁷⁷ Hallaçoğlu, a.g.m., s.29.

⁷⁸ Tutel, a.g.e., s.87

⁷⁹ Aşkın, Dinçeri, a.g.m., s.22.

⁸⁰ Ferruh Dinçer ve Aşkın Yaşar. (2002). Türklerde Atçılık ve Binicilik Tarihi, *Türkoloji ve Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.312.

⁸¹ Yavuz Unat. (1991). Ömer Hayyam. *İslam Ansiklopedisi*, c.34, T. D.V Yayınları, İstanbul, s.321. Bkz. (Ömer Hayyam, 430-439 yılları arasında Horasa'nın Nişapur şehrinde doğmuştur. Geometri, astronomi, tıpla ilgilenmiştir. Ayrıca Hayyam, Rubailerile ünlü olmuştur.)

⁸² Mehmet Altay Köymen. (1972). *Alp Arslan ve Zamanı*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, s.277.

⁸³ Erkan Göksu. (2009). Ömer Hayyam'ın Nevruz-nağmesi'ne Göre At ve At Türleri, *Gazi Türkiyat / Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S.4, Ankara, s.21.

⁸⁴ Köymen, a.g.e., s.281.

çoğunu 13. yüzyılda Selçuklu Türkiyesi'nin tanınmış milletlerarası panayırı olan "Yabunlu Pazarı" ile büyük ticaret merkezi yollarının kesiştiği şehir olan Sivas'tan temin etmektedirler.

Marco Polo,⁸⁵ 1271 tarihinde Anadolu'dan geçerken Türkmen atlarını görmüştür. İbn Said ise Kastamonu bölgesinde 100 bin Türkmen'in yaşadığını ve Türkmenlerden atların satın alındığından bahsedilmektedir. Selçuklu sultanlarının bu şehirlerdeki at satışı ve sabun satışlarından elde ettikleri gelir de 12. 0000 akçe civarındaydı. Anadolu'da özellikle Konya, Aksaray, Ankara, Eskişehir vb. şehirlerde de at yetiştirilmektedir.⁸⁶ Türklerin Anadolu'da yetiştirdikleri atlar, Türkistan'dan getirdikleri atların neslindendi. Yani Türk atı ve atçılığı, Selçuklular tarafından Orta Asya'dan Orta ve Yakın Doğuya getirilmiştir.⁸⁷ Bu atlar, 12. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'ye ihraç edilmeye başlandı.

At yetiştirme geleneği beylikler döneminde de devam etmiştir. Bu özellikle Germiyanogulları'nda bu görülmektedir. Anadolu'nun en değerli atlarının Germiyan Beyliği'ne ait olduğu; fakat Karaman atlarının ününün daha sonraları Germiyan atlarının ününü geçtiği vesikalardan anlaşılmaktadır. Bu atlar, Karaman, Ereğli, Aksaray, Koçhisar ve Akşehir arasındaki at yetiştiriciliğine uygun coğrafi mekânlarda yetiştirilmektedir. Bozkır atının tanınan ve istenilen atlar arasında yer alması dikkat çekicidir.⁸⁸

Selçuklu Türklerinden sonra Osmanlı Devleti döneminde de at, siyasî, askerî sosyo-ekonomik ve sanatsal (minyatürlerde) önemini yitirmemiş daha da gelişerek değerini arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin, üç kıtaya yayılmasında ve dünyanın lideri konumuna gelmesinde atın önemi büyüktür.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde, at yetiştiriciliği ve atçılık kültürü çok iyi durumdaydı. 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da haralar mevcut değilken Osmanlıda "hayvan ocakları" teşkilatı vardı. Osmanlı süvari kuvveti olarak büyük bir yer işgal eden at, halk arasında eşsiz bir sevgiye sahipti. Osmanlıda at, büyük şehirlerde eşrafın ve halkın, hükümet merkezinde yüksek rütbeli memurların, kumandan ve sefirlerin şeref sembolü olmuştur. Osmanlı kumandanlarının elinde binlerce at bulunur bulunmaktadır. Anadolu ve Rumeli'de tesis edilen haralarda muhafaza edilmektedir. Bunlar arasında Kara Mustafa Paşa'nın Merzifon'daki muhteşem harası örnek verilmektedir.⁹⁰

Osmanlı Devleti'nde gerek orduda gerekse halk arasında çok fazla önem kazanan at alışverişinin gelişmesi Osmanlı ekonomisinde büyük bir yer tutar. Buna en büyük delil ise İstanbul

⁸⁵ Mahmut H. Şakiroğlu. (1986). *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. c.10, Gelişim Yayınları, İstanbul, s.426. Bkz. (Marco Polu, 1254 yılında Venedik'te doğmuştur. Batı dünyasına Asya'yı ve Uzakdoğu'yu tanıtan bilim adamıdır. Seyhatnâgmeleri'nde Türk ve İslâm dünyası hakkında bilgi vermiştir.)

⁸⁶ Sümer, a.g.e., s.17.

⁸⁷ Köymen, a.g.e., s.279.

⁸⁸ Sümer, a.g.e., ss.14-15.

⁸⁹ Türker, a.g.e., s.29.

⁹⁰ İbrahim Yarkin. (1962). *Atçılık*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:40, Ankara, s.10.

“At Pazarı”dır. Bu pazarda semerciler, üzenği imal edenler, ticaret yapanlar, eyerciler ve şebeşçiler at pazarını zenginleştiren zanaatkârlardı.⁹¹

Gerileme devrinde sipahi teşkilâtı yıkılmış, sayısız harpler yapılmış, devletin halkla alakası kesilmiş, halk fakirleşmiş ve en iyi atlar elden çıkarılmıştır. Meşrutiyet devrinde ise Sultan Çiftlikleri şeklinde çalışan haralar ilga edilmiştir. Sonuç olarak, Osmanlının son döneminde at yetiştiriciliğine gereken önem verilmemiştir. Binlerce yıl yabancı ülkelere at ihraç etmiş olan Türkler, 1856-1857 de orduları için at ithaline başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin at ithal etmesi aynı zamanda devletin de çöküşe gittiğinin de bir delili olarak değerlendirilmektedir.⁹²

1924-1925 yıllarında doğuda araştırma yapan İhsan Abidin, Erzurum havalisinde atlarda cüssesinin küçüldüğü ve kaydederek boy bakımından yüksekliği 140 cm’yi geçen atların sayısının çok azaldığını söylemiştir.⁹³

Çağdaş tarihçilik olarak değerlendirilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de at, devletin kuruluşunda önemli görevler üstlenmiştir. Özellikle askeri başarıların kazanılmasında atın önemi inkâr edilmez. Savaş yaralılarının taşınması, savaş meydanında düşman ile savaşılmaması, atın hızı ve gücünün kullanılması açısından önemlidir. At, o yılların adeta tankları olarak kabul edilmektedir. Günümüzde artık savaşlarda kullanılan aracı, tank; Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk kuruluş yıllarının savaş aracı “at”tır. At, bu işlevi ile tarihi mirasımızda önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Paşa da at sırtında cepheden cepheye koşmuş vatan için mücadelesini at sırtında gerçekleştirmiştir. 1926 da atılan en büyük adım, “904 sayılı Islahı Hayvanat Kanunu”nun çıkarılması olmuştur. Bu kanundan sonra Karacabey Harası tesis edilmiştir. Ayrıca “Yarış ve Islah Encümeni” kurulmuştur.⁹⁴

Günümüzde halk sanatı çalışmalarında at arabaları ve arabaların üstündeki motifler incelenmek suretiyle, atın Türk kültüründeki etkisi halk biliminde önemini hala sürdürmektedir. Günümüzde bazı yörelerde atın gücünden yararlanma faaliyetleri, spor etkinliklerinde atın kullanılması, at yarışlarının yaptırılması atın günümüzde de değerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu durum da açıkça göstermektedir ki at Türk milletinin kültüründe her zaman önemini korumuş ve özel bir yere sahip olmuştur.

2.2. Atın Doğumu

Canlı olan her varlığın çiftleşerek nesillerini devam ettirdikleri bir gerçektir. Bunun yerine getirilmesinde dişi ile erkeğin bir araya gelmesi ve doğal hareket olan çiftleşme dönemini yaşamaları gerekmektedir. Bu bağlamda atların çiftleşmesi veya doğumun yapılması, dişi at ile aygır adını alan damızlık erkek atın birleşmesiyle olmaktadır. Dişi olan at, üç yaşına geldikten sonra her yaşta doğum

⁹¹ Türker, a.g.e., s.39.

⁹² Türker, a.g.e., s.45.

⁹³ Yarkın, a.g.e., s.11.

⁹⁴ Türker, a.g.e., s.45.

yapabilmektedir. Genellikle aygırdan gebe kalan dişi at, en fazla 9 ay sonra yavru lamaktadır. Diğer bir ifade ile dişi atın hemen hemen bir seneye yakın gebe kaldığı anlaşılmaktadır. Her dişi atın şüphesiz doğum yapması beklenmektedir. Dişi atlar ile aygır olarak bilinen erkek atın birleşme zamanına gelince, dişi at ile erkek atın bir arada bulunma mevsimi olarak ilkbahar mevsimi seçilmektedir. İlkbaharda bir arada bulunmaya başlayan bir sürüdeki dişi atlar ile aygırın birleşmesi sonucunda dişi atlar gebe kalabilmektedir. Hayvanlar gebe kaldığında, genel olarak booz adı verilen bir tabir kullanılmaktadır.⁹⁵

Çobanlar, hamile atı doğumuna yakın sık sık kontrol etmektedirler; fakat hamile atı doğum yapacağı yerde yalnız bırakmaktadırlar. Hamile at narin olduğundan ürkmesine izin vermemek için yalnız bırakılmaktadır. Buna karşılık yavru layacak dişi at eğer olgun ve daha önce doğum yapmışsa yavru layacak dişi atın dışarıdaki otlakta da doğum yapmasına izin verilmektedir. Yeni doğan at yavrusu doğduktan sonra hemen ayağa kalkmaya çalışır, bunu ilk olarak annesinin yardımıyla başarmıştır. Aynı zamanda annesi onun bütün bedenini yalayarak kuruturdu. Artık bu doğum süreci bittikten sonra insanların duruma müdahale etmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Zira genç ve tecrübesiz at yavrusu, annesinin memesini bulamayabilir, ya da yırtıcı köpek, kuş gibi başka hayvanlar, zayıf at yavrusuna saldırılabilmektedir Bunun için doğum sonrası olaya, çobanlar tarafından hemen müdahale edilir yavru koruma altına alınmaktadır⁹⁶

2.3. At Cinsleri

At ırkları, yetiştikleri coğrafyaya göre Doğu atları, Batı atları⁹⁷ veya sıcakkanlı ırklar,⁹⁸ soğukkanlı ırklar diye ayrılmıştır. Türk atları, Doğu atları ve sıcakkanlı atlar grubuna girmektedir.⁹⁹

Orta Asya bozkırlarında, eski zamanlardan beri iki çeşit yabani at yetiştirilmektedir. Her ikisi de son iki insan neslinde ortadan kalkmıştır. Bunlardan ilki “taki”, ikincisi de “tarpan” ismiyle bilinmektedir. Türklerin bütün atlarını bu iki cins ve bunların alt cinsleri oluşturunuyordu.¹⁰⁰ Eski Türkler arasında 200'den fazla at ırkı olduğu bilinmektedir. Türk boyları arasında, en iyi nesil ata sahip olmak gurur kaynağı idi. Bu yüzden Türk boyları arasında en iyi at nesli yetiştirme yarışı vardı. Türk

⁹⁵ Belek, a.g.t., ss.29-30.

⁹⁶ Belek, a.g.t., s.32.

⁹⁷ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. (1986). c.2, Gelişim Yayınları, İstanbul, s.245. Bkz. (Batı at ırkları, ağır gövdeli, ağır mizaçlı ve çoğunlukla iyi huylu atlardır. Soğukkanlı atlar olarakta bilinmektedir.)

⁹⁸ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. c.2, s.245. Bkz. (Sıcakkanlı atlar küçük gövdeli, çevik mizaçlı ve çok hareketlidir. Türkmen, Safkan, Arap ve Amerika atları bu guruba girmektedir. Sıcakkanlı atlar aynı zamanda doğu atları olarak da ifadedilmiştir.)

⁹⁹ Mustafa Kalkan. (1997). Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm. *Erdem*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, c.9, S.27, Ankara, s.1133.

¹⁰⁰ Rasyonı, a.g.e., s.51.

boyları, bu çalışma sayesinde netice olarak her türlü amaca uygun en iyi at ırklarını yetiştirmişlerdir.¹⁰¹ Taki cinsi at, küçük cüsseli, geniş alınlı, çelik sinirli, keskin bakışlı, narin başlı ve canlı ateşli, genel olarak 1,40 m yüksekliğinde olup oldukça dayanıklı bir cinsti. Ahır bilmez ayrıca; soğuk, yağmur, rüzgâr ve sıcak bu atı etkilememektedir. Macar, Hun, Kuman ve Moğolların taki cinsi atlara bindikleri tahmin edilmektedir. Türkler, Orta Asya dışında her nereye gittilerse, atlarını da oraya götürmüşlerdir. Selçukluların Orta Doğu'ya inmeleri ve buradaki hâkimiyetleriyle birlikte İslâm dünyasında da bu atlar, “Türkmen atı” adıyla anılmaya başlanmıştır.¹⁰²

Türk atının, diğer atlardan farklı, kendine has bazı özellikleri vardır. Onun en belirgin özelliği, ufak yapılı, orta boylu (140 cm), uzun ince bacaklı, mağrur başlı olmasıdır. Ayrıca Türk atı, geniş alınlı, küçük ve narin başlıdır. Kulakları, dikkati çekecek kadar küçük yapıdadır. Ağzı çok hassas ve yumuşaktır. Gözleri son derece etkili ve parlaktır. Yeleşi sık ve uzundur. Göğsü, sağrısı ve arka bacakları çok güçlüdür. Büyük çoğunlukla dörtnala koşmaktadır. Nadiren yatmaktadır. Daha çok ayakta uyumakta ve dinlenmektedir. Soğuğa, sığağa, yağmura ve rüzgâra son derece dayanıklıdır. Türk atının kendine has eyer ve dizgin takımı, göğsünden ve kuyruk altından geçen kolon sistemi mevcuttur. Bu özelliklere üzeni de dâhil edilebilmektedir.¹⁰³

Orta Asya'nın yerli atlarının, Moğol veya Przewalski adı verilen atlar olduğu bilinmektedir. Üstün dirence sahip olan bu atlar, çölün kurak bölgelerinde bile açlık çekmemesi, güçlü yapısı, çevikliği ve uzun yollar kat etmesi nedeniyle tercih edilmiştir.¹⁰⁴ Türkler, daha sonra Przewalski atının Tarpan atıyla birleşmesi sonucunda ıslah edilmiş yeni bir ırk meydana getirmişlerdir. Tay iken sıkı eğitime tabi tutulan yeni Przewalski atı, Hun Türklerinin gözdesi olmuştur.¹⁰⁵

Eski Türklerin at yardımıyla varlıklarını sürdürüp, yayıldıklarını ve yerleşik imparatorluklar kurduklarını göz önünde tutacak olursak bu atların da üstün nitelikleri bulunduğu sonucuna varabiliriz.

Dönemin yabancı tarih yazarları Türk atının ufak yapılı ve üstelik kaba kılı ve çirkin olduklarını yazarlar.¹⁰⁶ Türk atı saf kan Arap atının zarafeti ve gösterişine sahip değildi. Ammianus, “Biçimsiz ve ölçsüz yapılmış ayakkabıları yürümelerine olanak vermez. Bu nedenle yaya yaşamayı beceremezler ama eyerin üzerinde küçük ve çirkin atlarına yapışmış gibidirler. Yıldırım gibi çabuk ve

¹⁰¹ Güleç. (2005). a.g.e., s.5.

¹⁰² Rasony, a.g.e., s.51.

¹⁰³ Köymen, a.g.e., s.279.

¹⁰⁴ Kalkan, a.g.m., s.1133.

¹⁰⁵ Kalkan, a.g.m., s.1141.

¹⁰⁶ Salim, Koca. (2002). *Eski Türk Devlet Geleneği ve Teşkilat*. Türkler, c.2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.1458.

yorulmazlardı” ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁷ Türkler atlı savaşlarda, zayıf ve cılız ama yorgunluk nedir bilmez şimşek gibi hızlı atları üzerinde mihli gibi durulmaktadır.

O dönemde yerleşik devletlerin atlarının çok daha iri ve ağır oldukları bilinmektedir. Yerleşik devletlerin askerlerinin ağır savaş elbiseleri ve savaş araçlarını taşıyabilmeleri için büyük atlara ihtiyaçları vardı. Bu sebeple batılı yazarların Türk atını zayıf ve cılız olarak nitelendirmeleri normal olarak görülmüştür.¹⁰⁸ Bunun yanı sıra Türk atlarının kanaatkâr ve süratli olduklarını, en pürtüklü yollarda 60 km’lik hızla yol gittiğini batılı gözlemciler de kabul etmişlerdir.¹⁰⁹ Orhun Kitâbeleri’nde de ordunun savaşa elverişsiz durumunu anlatmak için “atlarımız cılız” sözcüğünün geçtiğini görmekteyiz.¹¹⁰

Türklerin atların yelelerini tarak ağzına benzeyen biçimde kestikleri ve boyunlarına püskül astıklarını aynı kaynaklardan öğrenilmektedir. Tarak biçimindeki at yelelerine, Altay’daki Göktürk, Kırgız çevresinde rastladığımız gibi Çin’de de Hunları simgeleyen kabartmalarda at resimleri görülmektedir.

2.4. At Donları

Atların bedenlerini saran tüylere don ismi verilmiştir. Atlar genellikle donları ile anılmaktadırlar. Sadece bedenlerini saran tüyler belirleyici olmamış, kuyruk ve yeleyi örten kıllar da buna dâhildir. Türkler, atlara üzerlerindeki donlara göre, benek vb. damgalara yani nişanlarına; vücut biçimlerine; yürüyüş ve koşma özelliklerine; huylarına, yaptıkları işlere ve yaşlarına göre çeşitli isimler vermişlerdir.¹¹¹ Atlar da, asli, türemiş, alaca olmak üzere üç çeşit don bulunmaktadır. Bunlarda kendi aralarında alt kısımlara ayrılmaktadır. Al, yağız, doru, kula, sincabi, boz, ahreç ve saksagan en bilinenleridir.¹¹²

Türk toplumlarında atın donlarını belirtecek olursak, “or (turuncu) at”, “oy (yağız) at”, anlamına gelmekle birlikte “yağız at”, “kara-siyah at” anlamına da gelmektedir.¹¹³ Ayrıca kır at; boz, ak renkli at demektir. “Tığ (konur al) at”, kahverengi attır, “taz (alaca) at”, birkaç renkli at olabilir. “Kuba (kumra) at”, “kula at”, kestane rengi attır.¹¹⁴ Türkler ata, “Tum kara at”, “tum toruğ (tamamen

¹⁰⁷ Doğan Avcıoğlu. (1978). *Türklerin Tarihi*, c.1, Tekin Yayınevi, İstanbul, s.22.

¹⁰⁸ Köstem, a.g.e., s.27.

¹⁰⁹ Rene Giraud. (1999). *Göktürk İmparatorluğu; İleriş, Kapgan ve Bilge’nin Hükümdarlıkları (680-734)*. İsmail M. (çev.), Ötüken Yayınları, İstanbul, s.136.

¹¹⁰ Avcıoğlu, a.g.e., s.22.

¹¹¹ Gülten Sağol. (1995). *Tarihi Şivelerde At Donları. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu* (Hazırlayan, Emine Gürsoy Naskali), İstanbul, s.126.

¹¹² Çınar, a.g.e., s.25.

¹¹³ Tuncer Baykara. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s.219.

¹¹⁴ Baykara, a.g.e., s.219.

doru) at”, “toruğ at”, “çilgü (al) at”, “çından (pembe) at”, “kızgul (boz ile kır arası) at” “ Çilgü at (al at)”, “kaşga at (yüzü ak at)” gibi çok çeşitli isimler vermişlerdir.¹¹⁵

Gök-Türk Kitâbeleri’nde de bu renkteki atlardan sık sık bahsedilmektedir. Örneğin; “Kül Tigin yirmi bir yaşında iken Çaça General’e karşı savaştık. En önce Tadığın, Çorum boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. İkinci olarak İştara Yamtarın boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti.”¹¹⁶

Kül Tigin (Köl-tigin) yürüttüğü seferlerde çoğunlukla bir ak ata binmiştir. Göktürkler döneminde değerli olarak addedilen diğer at donları arasında boz at bulunmaktadır. Yağız parlak koyu, Kül Tigin’in bindiği atlardan birisidir.

Kül Tigin Bayırkunung ak-atına binip oplayu tegdi.¹¹⁷

Kül Tigin başgu boz atına binip tegdi...¹¹⁸

Oğuz Destanı’nda, atın donlarından bahsedilmiştir. Al (kırmızı at) ile altın bir dağ arasında bağ kurulur. (Altun Tağın al aygırı) Kazan Han’ın, al bir ata bindiği ifadesi geçer. Yine Oğuz Destanı’nda açık renk at donları, yüksek mevkide kişilikleri sembolize etmiştir. “Türkistan’ın temel direği” Büyük Han (Kaşgarlıya göre, kırmızı benekli beyaz) ata binmiştir.¹¹⁹

Dede Korkut Hikâyeleri’nde atların renkleriyle ilgili olarak ağ/ak boz at, boz aygır, konur at, alaca at, al aygır, ala aygır, boz aygır, kara aygır, torı aygır gibi isimlere sıkça rastlanılmaktadır.¹²⁰

Alınlarında beyaz veya başka renklerde akıtma bulunan atlara “ugar at”, “ugar bül”, “tüküz at”, “teküzlig”, “tış at”; başı ak, gözlerinin çevresi kara olan atlara da “kaşga at” (peçeli at) denmekteydi. Boynunda beyaz benek bulunan atlar “boymıl at”, böğründe ak benek olan atlar “böğrül at”, ayaklarında ak bulunan atlar (sekili at) ise “bül at” şeklinde adlandırılmaktadır.¹²¹

Türkler, at donu ve nişanlarında doğadan hareket edilerek atlarına isimler vermişlerdir. Örneğin, Bakır Kır/Bakır Kırı, Bal Köpüğü, Demür Boz, Demirî Kır/Demir Kırı, Hurma Dorusu/Hurmayı Torı, Mercan Kır, Pamuk Kır, Pekmez Al, Pekmez Kefi/Pekmez Köpüğü, Sıçan Kırı,

¹¹⁵ Salim Koca. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.22.

¹¹⁶ Ergin, a.g.e., s.26.

¹¹⁷ İsmet Çetin. (1986). *Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar*. Türk Folkloru Araştırmaları Yayınları, Ankara, s.136. (Kül Tigin, Bayruku’nun ak atına binip atılarak hücum etti.)

¹¹⁸ Ergin, a.g.e., ss.26-27. (Kül Tigin alını beyaz ata binip hücum etti.)

¹¹⁹ Esin, a.g.m., s.217.

¹²⁰ Gökyay.(1973). a.g.e., s.91.

¹²¹ Kaşgarlı, a.g.e., s.32.

Sıçan Tülü/Tügi, Süt Kır/Süt Kırı, Turna Kırı, Üveyik/Eveyik Kır gibi isimlendirmeler doğadan somutlaştırma yoluyla yapmışlardır.¹²²

Atlar, vücut biçimlerine göre farklı gruplara ayrılırdı. Bunlardan yassı arkalı, oturmaklı atlar; “büktel at” ; sırtı dar, yanları geniş atlar; “ketki at” ; boyu kısa sırtı geniş atlar da “bulak at” diye isimlendirilmiştir. Ayrıca, bugün olduğu gibi eskiden de atlara yürüyüş ve koşma özelliklerine göre ad verme geleneği olduğu bilinmektedir. Bu Divan-ı Lügati’t-Türk’te, görülmektedir. Örneğin:

Arkun: Yaban aygırıyla evcil kısraktan olan at.

Bi: Kısrak

Bögrül at: Bögrüleri ak olan at.

Bulak at: Boyu kısa sırtı geniş at.

Büktel at: Yassı, arkası sırtı oturmaklı at.

Bül at: Ayak şekilli olan, ayaklarında aklık bulunan at.

Çufga at: Çabuk gitmek isteyen bir postacının yolda alıp, başkasını buluncaya kadar bindiği at.

Erik at: Yürüyen at.

Eşkin at: Koşa koşa giden at.

El at :Aat anlatır bir isim

İkilaç: Asil, yüğrük at.

İğiş at: İnatlaşan at.

Karaklıg at: Gözlü at, gözü olan at.

Kaşga at: Yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at.

Kerşegü at: Kürek kemiğinin altında yağırlı bulunan at.

Kevel at: Yürüyüşlü, küheykan at.

Kısır at: doğurmayan at

Kongur at: Kestane rengindeki at.

Koş at: Hakanın yanındaki yedek at.

Kölük at: Yük yükletilen hayvan.

Körpe at: Zamanından sonra doğan yeni at.

Kulnacı at: Doğuracak kısrak

Kulun: Tay.

Munduz yorığa at: Yorga yürüyüşünden başka yürüyüş bilmeyen at.

Olduk at: Nalsız at.

Ozgan at: Çok ileri giden at.

Ozuk at: Koşu ve benzerlerinde ileri giden at.

Ök at: Dört yaşını geçmiş at.

¹²² Sağol, a.g.m., s.127.

Öküş yolkı: Harın at, başarılı.

Özlük at: Hususi at.

Salga at: Ge almaz, başı sert, çamış at.

Saş at: ürkek at.

Sengregü at: Sengi hastalığına tutulmuş olup, burnundan irin gibi sümük akan at.

Seşük at: Çözük, çözülmüş at.

Sıp: İki yaşında girmiş olan at.

Sil at: Yemi az yiyen at.

Singüt at: Karşılığında bir şey verilmeyen at.

Teküzliğ at: Alnı akıtmalı at.

Tış at: Alın akıntısı gözünün önüne gelmeyen alnında kalan at.

Tişi: Dişi at.

Tosum at: Tosun at.

Tugrag at: Dönüşte geri alınmak üzere savaş esnasında hakanın askere verdiği at.

Tüküz at: Alnında bir parça beyaz olan at.

Ulaga at: Savaş atı.

Yalgıl at: Ak yelesi at.

Yorığa at: Yorga yürüyen at.

Yund: At sürüsü.¹²³

Türkler, atların yaptıkları işlere göre ata, ad vermişlerdir. Bunları söyleyecek olursak:

- 1) Ilgar atı: Mühim haberleri götüren süvarilerin kuvvetli ve dayanıklı atlarıdır.
- 2) Menzil atı: Posta süvarilerinin atıdır.
- 3) Cenk atı: Akıncı ve süvarilerin bindikleri atlardır.
- 4) Koşu atı: Yarışlarda kullanılan atlardır.
- 5) Yedek atı: Süvari yedeklerine verilen isimdir.
- 6) Semer atı: Yük ve çekim atıdır.
- 7) Aşı atı: Damızlıkta kullanılan atlardır.
- 8) Alay atı: Merasimlerde kumandan ve subayların bindikleri atlardır.
- 9) Araba atı: Arabalara koşulan atlardır.
- 10) Av atı: Avlara gidilirken binilen atlardır.¹²⁴

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaşgarlı a.g.e., c.I,II, III, ss.70-481.

¹²⁴ Türker, a.g.e., s.33.

2.5. Atın Bazı uzuvlarına Verilen Adlar

Adak: Ayak.

At kamçısı: Atın erkeklik uzvu.

Bakanak: Çatal tırnakların iki tırnakları arası ve iki tırnaktan her birine verilen ad.

Bogundı: Hayvanların mesanesi.

Büktel: Yassı arkalı.

Egin: Sırt.

Eyegü at: Her hayvanın egegisi, eye kemiği, kaburga.

Kazı: Atın karından çıkan yağlar.

Keriş: Atın sırtı.

Kıl: Kıl (insanda ve hayvanda bulunan tüy.)

Kön: At derisi veya gönü, hem deri.

Kurduk: Kuyruk.

Sargı: deri, her şeyin derisi anlamında.

Sarkanık: Hayvanlardaki “kırık bayır” denilen işkembe.

Pürçek: Atın perçemi.

Sırt: kıl, Kalın kıl.

Sügnük: Kemik.

Teküz: Atın alnındaki akıtma.

Tulun: Kulak altı.

Uluk: Atın omuz başı.

Yalıg: At yelesi.

Yelin: Kısırak memesi.

Yin: Tüy.¹²⁵

2.6. Atın Damgalanması

Türklerde, atları damgalama geleneği vardı. Bozkır kavimleri eski devirlerde “tamga”ları, çok kurban kestikleri yerlerdeki kayalara, mülkiyet sahipliğini belirten bir işaret olarak kullanmışlar ve kıymetli askerî aletler, sikke, at koşumları ve kemer gibi değerli eşyaların üzerlerini ve bunların yanında hayvanlarını da damgalamışlardır. Yenisey’deki Kırgızlara ait Oçura adlı bir yazıtta: “Yerdeki tamkalıg yılkı buñs(ızzerdi)” (yerdeki damgalı atım sayısız idi) denilen bir ifadenin geçmesi, damganın

¹²⁵ Bkz, Kaşgarlı, a.g.e., c.I,II,III, ss.32- 421.

hayvanlara daha erken tarihlerde vurulduğunun ispatıdır. Ayrıca, Tonyukuk Abidesi'nin doğu cephesindeki geçen yazılardan da anlaşıldığı üzere Türkler, hayvanlarını damgalamışlardır.¹²⁶

Hayvancılığın çok geliştiği dönemlerde bu damgalar, boylara göre çeşitlenerek onların elleri altında olan hayvanlarına vurulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda “tamga”lar, başta at olmak üzere inek, boğa, koyun ve keçilerde de çok sık kullanılmıştır. (bkz. Resim: 1. 1.)¹²⁷

Damgadaki diğer bir amaç başıboş yaylalarda, kışlalarda otlatılan atların birbirine karışmasını önlemektir. Bu karışıklığı ayırt edebilmek için her boyunda kendine özgü damga işareti mevcuttur. Atlar küçükken bu işaretlerle damgalanmaktadır. Bazen boyların hepsinin ayırt ettirici şamil olmak üzere bir damgası olurdu. Bir boy birbirini damgasından tanımaktadır. Çalınma, karışma halinde yabancı at hemen bilinmektedir. Damga genellikle atın boynunun sol tarafına vurulurdu. Bir de atın kulaklarına işaretler yapılırdı, bu işaretlere “in” veya “en” denilmektedir.¹²⁸

Oğuzların, her boyunun kendine ait damgaları vardı. Siyah ve beyaz benekli atlar yetiştirmekle ünlü Türk boylarından “Alayondlulara” ait bir Oğuz damgasını örnek olarak verebiliriz.¹²⁹ Bu damganın şekli Ali Yazıcızade'nin Selçukname'sinde açık olarak verilmiştir. Bu damga, bir Sulek süvari atı figüründe yeniden üretilen tamga şekline sahiptir. Liu Mau-Tsai'nin T'ang-hui-yao'dan aktardığı Türk at tamgaları şunlardır:

“Aşına atı

Ho-lu atı

A-şi-te

Ta-a-şi-te

Pa-yen A-şi-te

En-ki Güney Göktürk atı

Fu-yi-lu Güney Göktürk atı

Güney Göktürk atlarına benzeyen Ki-pi atı

Güney Göktürk atlarına benzeyen Hi-ki ya da Uygur atları

Göktürk atlarıyla aynı olan Hu-si atları

Güney çöl atlarına benzeyen Nui-la atları”

Ayrıca, Türkçe runik alfabesinde, at sesiyle bağlantılı sesler de bulunmaktadır.¹³⁰

¹²⁶ Çınar, a.g.e., s.33.

¹²⁷ Belek, a.g.t., s.46.

¹²⁸ Türker, a.g.e., s.10.

¹²⁹ Faruk Sümer. (1999). *Oğuzlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s.23.

¹³⁰ Esin, a.g.m., s.218.

2.7. Atın Armağan Edilmesi Geleneği

Atın armağan olarak verilmesi, bozkır kavimlerinde başlayan bir gelenek olarak sosyal hayata canlılık katan bir unsur olması ve daha sonraki Türk devletlerinde de bu sosyal olayın yaşatılması oldukça önemlidir. Atın armağan olarak seçilmesinde hızının, gücünün etkili olmasının yanı sıra sadık bir dost olmasının da payı büyüktür.¹³¹

Divan-ı Lügatî't-Türk'te geçen "Singüt" kelimesi bağışlamak anlamına gelmektedir. Beylere verilen hediyelerin genel olarak at olması dikkat çekicidir.¹³² At, Türklerin hayatında öneminden dolayı hazine gibi görülerek, asırlarca armağan konusu olmuş, Türkler çok sevdikleri hatırlı dostlarına at hediye etmişlerdir.¹³³

Gök-Türk Hakanı Bilge Kağan'ın ölümünde cenaze merasimine katılan Bukag Tutuk'un armağanları arasında iyi cins atlar mevcuttu.¹³⁴ Dede Korkut Kitabı'nda da atın armağan edilme geleneğini görmektedir Begili'yi ağırlayan Bayındır Han ona "yahşi at" hediye etmiştir. Beyrek doğduğu zaman babası ona at hediye etmiştir. Bu, Beyrek'in çok sevdiği "deniz kulun boz aygırı"dır.¹³⁵

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarları, Tuğrul Beğ'in kardeşi Çağrı Beğ, bir emir ile savaşır. Emir kaleye sığınır sonra teslim olarak Çağrı Beğ'e 1000 at hediye göndermiştir.¹³⁶ Örneklerden de anlaşıldığı üzere atın armağan olması Türklerde İslamiyet öncesinde ve sonrasında da devam eden bir gelenektir.

2.8. Türk Atının Eğitimi

At eğitimi Tatarca da dimlemek, beklemek, yastamak, kelimeleriyle karşılanmıştır. Bu kelimler atı terbiye etmek, eğitmek anlamına gelmektedir.¹³⁷ Türklerde binit ve savaş aracı olarak kullanılacak atın seçimi tay iken yapılmaktadır. Hayvanları çok iyi tanıyan Türkler, seçilecek taylarda bazı özellikler aranmaktadır. Meselâ bu tayların, dâhil oldukları sürüden ayrı otlaması, sürü hareket halinde iken, sürünün başında, sağında veya solunda yürümesi, yürüyüş sırasında daima başını yukarıda tutması gerekip semiz ve ayağının çabuk (yügrük, çalak) olması da şarttı. Diğer yandan, zayıf ve hastalıklı olmaması gerekmektedir.¹³⁸

Bu niteliklere sahip olan taylar, seçilip sürüden alınarak, özel bir eğitime tâbi tutulmaktadır. Bir yaşına basan tayın ağzına gem vurularak bir atın yanında gezdirilmeye başlanmaktadır. İkinci aşamada, iki küçük çuvala saman veya taze ot doldurularak bu çuvalar

¹³¹ Elçin, a.g.m., s.142.

¹³² Kaşgarlı, a.g.e., c.III. , s.362.

¹³³ Başbuğ, a.g.e., s.20.

¹³⁴ Başbuğ, a.g.e., s.20.

¹³⁵ Çınar, a.g.e., s.32.

¹³⁶ Başbuğ, a.g.e., s.20.

¹³⁷ Ahmetcan, a.g.m., s.304.

¹³⁸ Köymen, a.g.e., s.284.

tayların iki tarafına asılmaktaydı. Taylar, bu vaziyette bir süre yine bir atın yanında dolaştırılmaktadır. Üçüncü aşama, çuvarlarla birlikte tayların üzerine bir de çocuk bindirmek suretiyle devam etmektedir. Son safhada, tayların üzerine büyük bir ihtimalle eyer vurularak yine üzerine çocuk bindirilmek suretiyle aynı egzersizler yapılmaktadır. Böylece, defalarca tekrarlanan bu egzersizler sonucunda atın eğitimi tamamen pekiştirilmeye çalışılmıştır.¹³⁹

Seçilen Taylar, 3 yaşından sonra at haline gelmektedirler; fakat eğitim, 5 yaşına kadar devam etmektedir. Bu arada atlar, kısa mesafelerde durmaya, sağa, sola ve geriye dönme gibi manevralara, yokuş yukarı çıkma, yokuş aşağı inme, taşlık yerde yürüme gibi durumlara, kalabalıktan, silâhlardan ve gürültüden ürkmemeye alıştırmakta ve onlara su birikintisi, çukur ve yüksek engellerden atlama öğretilmektedir. Artık 5 yaşından itibaren tamamen eğitilmiş olan bu atlara binilmektedir. Bir ata binme süresi 7, 8 yıl civarındaydı. Yani en fazla 12 yaşına kadar binilebilmektedir. Bundan sonra at, bir süre daha yük vasıtası olarak kullanılmaktadır. Atın ömrü ise takriben 30 yıl idi. Bu yaşa gelen bir at dişleri dökülür iş görmez hale gelmektedir.¹⁴⁰

At eğitimdeki üçüncü aşama “çevgan” ve mızrak oyunu ile başlamaktadır. İlk olarak amaç atın, hedef noktaya yavaş yavaş ve zor kullanılmadan gitmesini sağlamaktır. Bu eğitim esnasında at yorulur ise başka bir atın eğitimine devam edilirdi. Mızrak oyununu öğrenen at geniş surlardan defalarca atlatılırdı. Daha ileriki bir aşamada at yalnız başına avluya bağlanmaktadır. Gündüz veya gece yalnız başına ata binilir bu esnada at kişnerse bu durum at için büyük kusur sayılmaktadır. Kısacası, iyi bir at yalnız başına arpa, ot yemeğe, yalnız yol gitmeye alıştırmalıdır.¹⁴¹

İyi bir savaş atını eğitmek için gereken bir şart da atın başka bir hayvandan, kalabalıktan veya herhangi bir şeyden korkmamasıdır. Atın bu vasıflara sahip olabilmesi için özel bir eğitime tabi tutulması gerekirdi. At, herhangi bir şeyden korkuyorsa korktuğu şeyin etrafında dolaştırılır ve karşısında durdurulurdu. Korku geçinceye kadar beklenir ve bu esnada at, asla dövülmezdi. Atın korktuğu her şey için ayrı yöntemler uygulanmaktadır.

Saydığımız tüm bu aşamaları geçen at;

1-savaşa

2-ava

3-çevgan oyununa, hazır hale gelmiştir.¹⁴²

¹³⁹ Köymen, a.g.e., s.284.

¹⁴⁰ Köymen, a.g.e., s.289.

¹⁴¹ Köymen, a.g.e., s.284.

¹⁴² Köymen, a.g.e., s.286.

Genç bir at 90 kilometrelik yolu sabah erken vakitlerinden kuşluk vaktine kadar gidebilmektedir. Türk dağ atı bu yolu hiç mola vermeden kolaylıkla alabiliyordu. Bir atın durmadan koşabilme süresi bir saattir. Yorulan bir ata dinlenme süresi olarak da bir saat verilmektedir.¹⁴³

Binit ve savaş aracı olarak kullanılan atların özel bir bakımı vardı. Bu atlar, “aran” adı verilen bir tavlada bir araya getirilirdi. Atların bakımı genellikle burada yapılmaktadır. Atlar için en iyi besin maddesi taze arpa idi. Türkler, atlarını iyi besleyebilmek için bol miktarda arpa ekmektedirler. Arpanın tanesi sütlenmeye başlayınca taze ekin, seher vakti biçilip gölge bir yerde muhafaza edilmektedir. Geceleri nemlenerek yumuşayan taze ekinler, buradan parça parça alınıp atlara verilmektedir. Nem, atların ciğerini sulamakta, hararetini almakta ve onları zinde hale getirmektedir.¹⁴⁴

Atlar için önemli bir yiyecek maddesi de taze ot ve yonca (yorınça/yorınçga)’dır. Her iki yiyecek maddesi de ya bütün halinde ya da kıyılmak suretiyle atlara verilmektedir.¹⁴⁵

Çobanlar tarafından bahar ayında güdülen atlar çeşitli otları yiyerek kendiliğinden semizlenirdi. Yaz ayının başında ise yeşil hububat ve ot verildiğinde at özel bir besiye çekilirdi; fakat kış aylarında aynı yiyecek maddelerini taze olarak bulmak mümkün değildir. Bunun için Türkler, yazın elde ettikleri bu yiyecek maddelerinin bir kısmını kışın kullanmak üzere kurutup saman haline getirmektedirler. Kapalı bir yerde muhafaza edilen bu saman, azar azar hayvana verilmektedir. Ayrıca, samanın üzerine yem olarak arpa da konmaktadır. Atlar, özellikle arpayı hem taze hem de kuru olarak çok sevmektedirler. Bütün atlar yemi görünce sevinç ifadesi olarak ön ayaklarını yere vurmakta ve kişnemektedirler.

Türklerin kış aylarında atları için hazırladıkları başka bir besin maddesi daha vardı. “Aşbar” adı verilen bu besin maddesi, saman ile kepek karıştırılıp ıslatılmak suretiyle yapılmaktadır.

Atların beslenmesine olduğu kadar sağlığına da dikkat edilirdi. Bunun için Atlar belirli aralıklarla tımar edilmekte yani yıkanıp taranmaktadır. At tarağına “kaşak” (kaşağı) ismi verilmektedir. Atların sağlıklı kalmaları için ara ara kanları alınmaktaydı. Buna rağmen atlar, zaman zaman hastalanmakta ve hatta bu yüzden hayatlarını kaybetmektedirler. Hastalanan atlar için en iyi ilaç “andız” (anğduz) idi. Kaşgarlı, 11. yüzyılda Türkler arasında tespit ettiği “andız olsa at ölmez” atasözü bu durumu en iyi şekilde anlatmaktadır. Andız, toz

¹⁴³ Köymen, a.g.e., s.289.

¹⁴⁴ Köymen, a.g.e., s.283.

¹⁴⁵ Koca, a.g.m., s.26.

haline getirilmekte ve hasta atın burnuna üflenmekteydi. Böylece at, hastalıktan kurtulmakta ve eski sağlığına dönebilmektedir.¹⁴⁶

2.9. Atın Binit ve Koşum Takımları

Eski Türklerde çeşitli binit ve koşum takımları vardır. Bunların başında “gem (oyan), yular (burunduk, tin), kamçı, eğer (eder) ve üzengi” gelmekteydi. Binit takımlarına, gerdanlık, terki heybesi, yem torbası köstek, nal eklenebilmektedir.¹⁴⁷

Binit ve koşum takımının en önemli unsurlarından biri de “eyer”dir. Divan-ü Lügati’t-Türk’te at koşum takımlarından bilgi verirken en fazla eyer ismiyle karşılaşılmalıdır.¹⁴⁸ Türklerin kullandığı eyer, kaltak, etek, kolan, göğüslük, terki bağları, sağrı örtüsü, kuskun, teğelti ve terlik gibi bölümlerden oluşmaktadır. Kaltak, eyerin ana bölümünü oluşturan yerdir. Bu iki tahta (kaburga) ile ona önden ve arkadan birleşen iki ağaç parçası (kaş) ve bunların ortasındaki küçük bir yastıktan (köpçük) oluşmaktadır. Köpçük, adı verilen bu çıkıntılar, binicinin ileriye ve geriye doğru kaymasına engel olmaktadır. Yan tahtalar kayın, gürgen, meşe gibi sağlam ağaçlardan yapılmıştır. Bu tahtaların boyu 38-39 cm enleri ise 10 ve kalınlıkları 1,5 -2 cm’dir. Yan tahtalar ince ham deri ile sarılıp dikilmekte ve aralarındaki boşluk alttan ham deri ile kapatılmaktadır.¹⁴⁹

Eyer, atın tam sırtına oturtulmaktadır. Eyerin en önemli fonksiyonu, binicinin rahatını ve dengesini sağlamasında biniciye yardımcı olmasıdır. Eyer, sade olarak kullanılmamaktadır. Hem altında hem üstünde halı türünden bir örtü bulunmaktadır.¹⁵⁰ Büyük ihtimalle kaltağa geçirilen ince dokunmuş halıdır. Örtü, sahtiyanın yıpranmasını önlediği gibi biniciye de rahatlık vermektedir. Atların, tahta eyerin ağırlığının yaptığı basınçtan korunması için de kullanılmaktadır. Astana Mezarlığı’nda bulunan Turfan atı resimlerinde, içliklerin kaplan tüyünden ya da kaplan postu desenli dokuma ürünlerden yapıldığı görülmektedir. Devlet yöneticilerinin atlarının eyer örtüleri renkli farklı kumaştan yapılmaktadır. Divan-ü Lügati’t, Türk’te yüksek rütbelilerin kullandığı ve al denilen aynı turuncu maddeden yapılan içlikten bahseder. Atların binicisiz olduğu Altay taş yazıtlarında, “al”ın eyerin üzerine örtüldüğü bilinmektedir. Kan-çu Uygur Hanedanı Dönemi’ne ait bazı Tun-huang resimlerinde de turuncu renkli eyer örtülerine rastlanılmıştır.¹⁵¹ Eyerin yan örtülerine etek denilirdi. Etek,

¹⁴⁶ Kaşgarlı, a.g.e., s.76.

¹⁴⁷ Koca, a.g.m., s.20.

¹⁴⁸ Köstem, a.g.e., s.28.

¹⁴⁹ Sümer, a.g.e., ss.39-40.

¹⁵⁰ Koca, a.g.m., s.20.

¹⁵¹ Esin, a.g.m., s.229.

köşeli ve oldukça geniş, üst yüzeyleri işlenmiş, yumuşak, atın sırtından yüksekçe durur ve kısmın arka ucu kuyruğa kuskun ile bağlanmaktadır.¹⁵² Kenarları filtrelî, enleri 14 cm boyları 28 ve kalınlıkları 7 mm' den oluşmaktadır. Etekler, bacakların kolan ve zahma kayışlarına dokunarak rahatsız olmasını önledikleri gibi aynı zamanda kayışlarına dokunarak atın rahatsız olmasını önlemektedir. Eski Türklerde eteğe depingi ismi de verilmiştir.¹⁵³

Eyeri ata bağlayan uzun enli ve kalınca kayışa kolan ismi verilmiştir. Kolanın uzunluğu 130 cm, eni 5 cm ve kalınlığı 3 mm'dir. Kolan, eteklerin kolana bitişik yerlerinde açılmış 10 cm uzunluğundaki iki yarıktan, uçları sağ tarafta kalmak üzere, çift olarak geçirilmiştir. Bunların uçlarında halkalar vardır. Kolanın sol tarafındaki kapalı kısmında da bir halka mevcuttur. Bu halkaya 93 cm uzunluğunda, 2 cm eninde ve 4 mm kalınlığında bir kayış takılmaktadır. Eyerin ön kayışının adı da göğüslüktür. Göğüslük, yokuşlarda eyerin sağrıya doğru kaymasını engellemektedir. Göğüslüğün diğer adı “gömürdürük”tür.¹⁵⁴

Terki bağları, yem torbasının terkiye bağlanmasında işe yaradığı gibi eyerin art kaşına ardılmış heybenin bağlanmasında da kullanılmaktadır. Terki bağlarının her birinin boyu 75 cm'dir.¹⁵⁵

Terlik, genellikle keçeden, belleme de halı türünden bir örtüdür. Terlik atın terinin teğeltiye çıkmasını engellemektedir. Bu sebeple atın sırtına konulur.¹⁵⁶

Eyerin yürüyüş esnasında, inişlerde meyil yüzünden kaymasını engellemek için atın kuyruk dibinin altına takılan nesnenin adı kuskundur.¹⁵⁷

Gem ve yular, atı sevk ve kontrol etmek için kullanılmaktadır. Kısacası; atı sürmeye yarayan nesnedir. Bunlardan gem yalnız atlara takılmaktadır. Yular ise hem atlar için hem de arabaya koşulan hayvanlar için kullanılmaktadır. Eski Türk gemleri, genellikle ahşap olup üzeri stilize edilmiş hayvan figürleriyle süslenmektedir. Ahşap kısmı, tek parça halinde değildi. Birçok parçadan meydana gelmiştir. Bu bölümler, tespîh taneleri gibi içeriden açılmış deliklerden geçirilen bir sırimla birbirine bağlanmaktadır. Gem, esas olarak “ağızlık”, (gem) “askı” ve “dizgin” (çetgen) olmak üzere birbirini tamamlayan üç kısımdan oluşmaktadır. Atın burnunun ve alınının üst kısmında birleştirilmiş olan askı, ağızlık kısmının sabit durması için

¹⁵² Köstem, a.g.e., s.28.

¹⁵³ Sümer, a.g.e., s.42.

¹⁵⁴ Sümer, a.g.e., s.42.

¹⁵⁵ Sümer, a.g.e., s.43.

¹⁵⁶ Koca, a.g.m., s.20.

¹⁵⁷ Sümer, a.g.e., s.44

başa bir halka gibi geçirilirdi. Dizgin ise atın ağzının iki yanında bir halka ile gеме bağlanmaktaydı. Binici, dizgin vasıtasıyla atı kontrol ederdi.¹⁵⁸

Binicinin dengesini sağlayan nesnenin adına “üzengi” adı verilmiştir. Göktürk dönemine ait üç çeşit üzengi bulunmaktadır. Bunlar:

1-Üzengi demirinin yuvarlatılması ile yapılan, halka delikli üzengiler.

2-Kayış bağlantı yerleri küçük bir tabla biçiminde olan üzengiler.

3-Kayış bağlantı yerleri büyük bir tabla biçiminde olan üzengilerdir.

Göktürk döneminde Altay’da bulunan at gemlerinin tümünün ortası eklemlidir. Uçları ise halka biçimde kıvrılmıştır. Orhon boylarında da bu ilkel gemlere rastlanılmıştır. Altaylar da uçlardaki bu eksik halkalara iki büyük halka daha eklenmiştir. Kırgız gemlerinin yanlarında ise süs çubukları vardır.¹⁵⁹

Kırgız üzengilerinin tabanı genellikle düz ve genişçe, askı demirleri oldukça ince ve kayış yerleri de bazen basit bir halka ve bazen de üstü oldukça yüksek bir bağ deliği altlığı biçiminde dir. Oysa Göktürk döneminde ki üzengilerde böyle bir süs altlığı mevcut değildir. Kayış yeri ise basit bir halka biçiminde yapılmıştı. Kırgız gemleri, ağız yanlarında iki kantarma demirin bulunması ile de meşhurdur.¹⁶⁰

Türk atlarının iki yanında eyere sıırımla bağlı olarak üzengiler sallanmaktadır. Binici buraya ayağını koymaktadır. Ayrıca, eyeri sabitleştirmek için “kolan” (orgun), “kuskun” (kudurgun) ve “göğüslük” (kömüldürük) kullanılmaktadır.¹⁶¹ Türk eyerlerinin üzengileri geniş tabanlı olmasıyla bilinmektedir. Bu üzengilere kazan üzengi de denilmiştir. Bu üzengilerin boyu, 14-15 cm eni, 12 cm ve halkasına kadar yüksekliği 13 cm’dir.¹⁶²

Binit ve koşum takımları, çoğunlukla deri ve ahşaptan yapılmaktadır. Her binit ve koşum takımı, aynı özellikte ve değerde değildir. Beylere ait has yapılmış bazı binit ve koşum takımları bulunmaktadır. Örneğin, ünlü Göktürk devlet adamı Tonyukuk’un anıt mezarında yapılan kazıda bu devlet adamına ait altından bir binit ve koşum takımı bulunmuştur. Kazıyı yapan bilim adamının raporunda zikri geçen bu binit ve koşum takımı, kayıplara karışmıştır.¹⁶³

¹⁵⁸ Koca, a.g.m., s.21.

¹⁵⁹ Köstem, a.g.e., s.29.

¹⁶⁰ Köstem, a.g.e., s.29.

¹⁶¹ Koca, a.g.m., s.21.

¹⁶² Sümer, a.g.e., s.47.

¹⁶³ Koca, a.g.m., s.21.

İlkçağ kazılarında da çok sayıda Hun eyerlerine rastlanmıştır. Hun eyerlerinin çevresi genellikle sarkan kordonlar ya da püsküllerle süslenmiştir. Eyerin önünde madenlerle bezenmiş bir de göğüslük bulunmuştur. Yine bu kurganlarda Hun kırbacına rastlanmıştır.¹⁶⁴

2.10. At Hastalıkları

Divan-ı Lügati't-Türk'te hastalıklara genel olarak "ig" ismi verilmiştir. Bu isim hem insan hem hayvan hastalıklarının genel adı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁵ Lügat'taki, "iğleştî" sözcüğü atın hastalığının ağırlaştığı, gün güne arttığını ifaetmektedir.¹⁶⁶ Hastalığın diğer bir ismi de "kem" dir.¹⁶⁷ Türklerde ilaca "em"¹⁶⁸ doktora ise "emçi, oteçi, ata" ve ya "atasagun" adı verilmiştir.¹⁶⁹

Türklerin, at hastalıklarının tedavisinde, dört yöntem uyguladıkları bilinmektedir. Birincisi dağlama, ikincisi kan alma, üçüncüsü bitki kökenli ilaçlardan yararlanma, dördüncüsü ise sihirsel yöntemler kullanmadır.¹⁷⁰

Eski Türklerde hekimlik sihirsel yöntemlere dayanmaktadır. Bunun temelinde de Şamanizm vardır. İnanişâ göre iyi ve kötü ruhlar mevcuttur, bunların içerisinde en güçlü olanı "Erlîk"tir. Bu ruh insan ve hayvanlara hastalık ve fenalık getirmektedir.¹⁷¹

At hastalıklarından en bilineni, atlara eyer vurulmasından dolayı sırtında bir yara oluşmasıdır. At bundan dolayı üzerine kimsenin binmesini istemez huzursuz olur. Lügat'ta bu hastalığın adı "çığdı"dır.¹⁷² Sengregü hastalığı ise atın burnundan irin gibi sümük akmasıdır. Göğsünde çıkan çıbanın (cılday) dağlanarak tedavi edildiği bilinmektedir. Karnı her zaman şişen ata "kölergen" ismi verilmiştir. Karnı şişen, ağrıyan ata, anğduz denilen bir bitkiden yapılan ilaç verilmektedir.¹⁷³

At hastalıklarını, dış ve iç hastalıklar olmak üzere adlarını yazacak olursak:

1. Dış Hastalıklar

- 1.1. Deri hastalıkları: Tüy bitmemesi, hınzır kılı, siğil, ur, basur, yengeç.
- 1.2. Göz hastalıkları: Göze duman gelmesi, göze ak gelmesi, göze kan gelmesi, gözün yaşarması, kisi.
- 1.3. Ayak ve Bacak Hastalıkları: Karakuş, arpalama, dize kemik inmesi, dize yağ inmesi, kolların tutulması, kolların tutmaması, ayağa su inmesi, ayakta yanma çıkması, ayağa kemik inmesi, bıçılğan, şikak, tırnak düşmesi.¹⁷⁴

¹⁶⁴ Köstem, a.g.e., s.28.

¹⁶⁵ Kaşgarlı, a.g.e., c.I, s.48.

¹⁶⁶ Kaşgarlı, a.g.e., s.241.

¹⁶⁷ Kaşgarlı, a.g.e., s.338.

¹⁶⁸ Kaşgarlı, a.g.e., s.38.

¹⁶⁹ Kaşgarlı, a.g.e., s.35.

¹⁷⁰ Çınar, a.g.e., s.34.

¹⁷¹ Erk, a.g.e., s.7.

¹⁷² Çınar, a.g.e., s.34.

¹⁷³ Çınar, a.g.e., s.34.

¹⁷⁴ Bkz. Çınar, a.g.e., s.71-75. (Bıçılğan, Atlarda ayaklarda görülen derinin tahriş olması ile sızıntı

- 1.4. Diğer Hastalıklar: Diş ağrısı, yağır, cıdağı, bel açılması, boyun yaralanması, mayasıl, kızıl sıçık, harınlık, eşkinsizlik.
2. İç hastalıklar
 - 2.1. Boğaz hastalıkları: Boğaza sülük yapışması.
 - 2.2. Nefes Hastalıkları: Tıknefes, soluğan, nefes darlığı.¹⁷⁵
 - 2.3. Diğer Hastalıklar: Öksürük, sancı, soğuk algınlığı, sidik tutulması, kabızlık, ishal, salıncak, zayıflık, iştahsızlık.
 - 2.4. Salgın Hastalıklar: Sakağı, su sakağı, sıracı, tabak, kuduz, bevasır.¹⁷⁶
 - 2.5. Paraziter Hastalıklar: Uyuz¹⁷⁷, kızıl kurt¹⁷⁸, kelef.¹⁷⁹

bir hal almasıdır. Tedavisinde ise hayvanlar kuru bir yere çekilir, ayakları yıkanır ve antiseptikler sürülür.)

¹⁷⁵ (Tıknefes, atın soluk soluğa kalması demektir.)

¹⁷⁶ Bkz. Çınar, a.g.e., s.86-90. (Atlarda bir anda ateş yükselir. At aksırır ve tıksırır. Burundan cerahatli akıntı gelir. Çene altı bezleri şişer büyür, hayvan çok zor yem yer. Genelde soğuk algınlıklarında ortaya çıkar.

¹⁷⁷ Bkz. Çınar, a.g.e., s.90. (Atlar sürekli kaşınmak isterler. Hastalıklı kaşınan yerlerini sürekli kapı ve duvar gibi yerlere sürterler. Kıllar dökülür. Deride küçük küçük yaralar meydana gelir.

¹⁷⁸ Bkz. Başbuğu, a.g.e., s.14.(Kızılkurt, hastalığı soğuktan meydana gelmektedir. Tedavisi mümkün değildir.)

¹⁷⁹ Bkz. Çınar, a.g.e., ss.65-90.

İKİNCİ BÖLÜM TÜRK KÜLTÜRÜNDE AT

At bozkır kültürünün anlaşılmasında en etkin rolü üstlenmiştir. Ayrıca, bazı araştırmacılar ifade etmekten çekinseler de “bozkır kültürü”, “Türk Kültürü”nün bir başka ifade ediliş tarzıdır. Çünkü bilindiği üzere bozkır kültürünün tarih sahnesine çıktığı mekân, aynı zamanda Turan ülkesi yani Türklerin yaşadıkları ve tarih yapıp yazdıkları coğrafyadır.

2.1. Dini Hayatta At

İnsanoğlu kökenini, kim olduğunu, nerden geldiğini ve geleceğini sürekli merak etmiştir. İnsanlık tarihinin ilk evrelerinde bu soruların cevapları mitolojide aranmıştır; fakat bu soruların asıl cevabı dindedir. Bu gerekçeyle din, Türkler arasında önemli bir gerçektir.¹⁸⁰

Türklerin İslâmiyet’ten önceki dini yaşamlarıyla ilgili olarak bilgi veren en önemli kaynaklar, Oğuz Kağan Destanı ve Gök-Türk Kitâbeleri’dir. Gerek Oğuz Kağan Destanı’nda ve gerekse Orhun Abideleri’ndeki metinlerde geçen Kök ve Tengri ifadeleri direkt olarak inançla ilgili olmaları sebebiyle üzerinde durulması gereken kelimelerdir. Gök-Türk Kitâbesinde ve Oğuz Kağan Destanı’nda geçen ıduk, uçmak, umay ve yersu¹⁸¹ kelimelerini de görmekteyiz. Bu kelimelerin metinlerde geçen anlamları üzerinde durarak Türklerin İslâmiyet’ten önceki, hayatlarıyla ilgili bilgi edinebiliriz.¹⁸²

Türk milletinin varlığının bozkır kültürüne dayandığını kabul edersek mitolojik anlatımlarda hayvanların yer alması kadar tabi bir şey yoktur. Tarihleri boyunca farklı inançlara bağlanmış olan Türklerin din ve inanışlarını üç noktada toplamak mümkündür:

- 1- Tabiat kuvvetlerine inanma.
- 2- Atalar Kültü.
- 3- Gök-Tanrı dini.¹⁸³

2.1.1. Tabiat Kuvvetlerine İnanma

Türkler, Eski Yunan veya Ön Asya’da olduğu gibi, eşya, heykel veya objeleri “Tanrı” olarak kabul etmeyen bir inanışın olduğu bilinmektedir. Yani Türkler, insanın kendi eliyle yaptığı hiçbir şeye inanmamışlardır. Buna karşılık kendilerinin kontrol edemedikleri büyük tabiat olaylarına saygı duymuşlardır. Saygı duydukları arasında güneş ön plana çıkmıştır. Bu yüzden güneşin doğduğu yön

¹⁸⁰ Baykara, a.g.e., s.191.

¹⁸¹ Bkz. Harun Güngör. (2002). Eski Türklerde Din ve Düşünce. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.468. (Eski Türklerde tabiat kuvvetlerine inanmada umay, yersu, ıduk kutsallığı ifade etmektedir.

¹⁸² Ahmet Doğan. (2002). Eski Türk İncasına Dair. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları Ankara, s.310.

¹⁸³ Zerrin Günel. (2004). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınları, Ankara, s.123.

yani doğu her zaman kutsal sayılmıştır.¹⁸⁴ Güneşin haricinde, dağ, tepe, vadi, ırmak, su kaynağı, deniz, orman, ağaç ve volkanik göl kutsal sayılmıştır. Bunun yanı sıra, gök gürültüsü, yıldırım, ay gibi tabiât olayları onların bakışlarını gökyüzüne çevirmiştir.

Türklerin, tabiât kuvvetlerine inanması beraberinde at kültürü ile çeşitli inançları da doğurmuştur. Örneğin, gök gürlediği zaman atın bağlı olduğu kazığa ayran veya süt dökmek gerekmektedir. Yıldırımın düştüğü yer kutsaldır. Bu yeri kutsamak için orda atla dolaşmakta buraya at sütü dökülmektedir. İnanişâ göre şimşekle at birbirine benzetilmektedir. At, şimşek gibi hızlı gösterilir, yere at sütü dökmekle bolluk ve bereketin geleceğine inanılmaktadır.¹⁸⁵

Yer su terimi, ağaç, ateş, yıldız ve suyun yanı sıra toprağın ve aynı kategoriye dâhil olmak üzere bir kısım taşlar ve kayaların da kutsal olduğu bilinmektedir. Gök-Türk Kitabeleri'nde "mavi gök" ile "yağız yer" ifadelerini örnek olarak gösterebilmektedir. Diğer yandan Gök-Tanrı inancı dolayısıyla göğün bir anlamda kutsallık kazanmasının yanı sıra "ıduk" "yersu" terimi de, Eski Türklerin yere de bir tür kutsallık kazandırdıklarının göstergesidir. Türkler ıduk olan yerlerin birer "izi"nin bulunduğu inanmışlardır. Ayrıca bazı kitâbelerde, "yersu" terimi geçmeksizin sadece "ıduk yer"den söz edildiği de görülmektedir. İduk sayılan yerler, Türkler tarafından korumaya alınmış; kutsal sayılan bu yerlerin ağacını ve ormanını kesmek, oralarda avlanmak yasaklamıştır.¹⁸⁶ İlkbaharda çayırların çoğaldığı ve tayların doğduğu vakitte bir bayram yapılmaktadır. Bu bayram yer kültü, (yer-su) ile ilgili bir inanıştan dolayı yapılmaktadır. Bu bayramda, at yarışları ile atların sergilenmesi yapılmaktadır. Halk bu törenlerde bir araya gelmektedir.¹⁸⁷

Eski Türkler, bilindiği gibi kâinatın ruhlarla dolu olduğuna inanıyorlardı. Tabiatta olan bu gizli güçler dünyanın üzerinde gezerlerdi. Topraklar üzerinde "hâkim sahipler" veya "hâkim ruhlar" olarak da isimlendirilmişlerdir. Başka bir ifadeyle iyilik seven ve kötülük seven ruhlar da vardır; lakin onlar ayrı ayrı bölgelerde bulunmaktadır. Yani aynı ruhlar aynı zamanda hem iyi hem de kötü olmuyorlardı. "Yeg"ler veya "bizden yeyler" denilen demonik varlıklar vardır ki onlar ancak insanlara zarar vermişlerdir. Bir de iye / issi denilen hami ruhlar vardır. "Sahab", "sahib", bazen de "kimsene" denilen, hayır, bereket getirdiğine inanılan ve uykulara da giren bu ruhlara da inanmışlardır.¹⁸⁸ Örneğin, Hunların sahip olduğu en saygın ruhlardan biri kılıç (şing lu)'tır. Şing-lu törenleri Hiung-nu Türklerinde olup aynı inancı İskitlerde, ayrıca Atilla dönemindeki Hunlarda da görmekteyiz. Bu kılıca kurban verme törenleri şöyle yapılırdı: Hunlar ağaç dallarını yığarak yüksek bir yer oluşturlardı.

¹⁸⁴ Baykara, a.g.e., s.192.

¹⁸⁵ Çınar, a.g.t., s.80.

¹⁸⁶ Güngör, a.g.m., s.468.

¹⁸⁷ Ögel, a.g.m., s.478.

¹⁸⁸ Celal B. Memmedov. (2002). Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı). c.3, *Türkler*, Ankara, s.593.

Daha sonra üzerine bir kılıç bırakıp bir takım dinî âyinlerden sonra atlar kurban edilmektedir. Buradan da Türklerin kutsal saydıkları ruhlara atı, kurban olarak sundukları anlaşılmaktadır.¹⁸⁹

Asya Hunları, yılın ilk ayında Tanhu'nun sarayında ve ilkbaharda Lung Ç'eng de, Gök-Türk ve Uygurlar yine aynı ayda Tamır ırmağı kaynağında ve Hunlar sonbaharda Tai-lin'de tabiat kuvvetlerine at kurban ederlerdi.

Tabgaç Türklerinde de ilkbahar ve sonbahar aylarında tabiat kuvvetlerine at kurban edilirdi. Tapınak makamındaki taş-ev içinde kesilen kurbandan sonra civara kayın ağaçları dikilirdi. Dikilen bu ağaçlardan kutlu ormanlar meydana gelirdi. Gök-Türkler kurt-ata mağarasının önünde tanrılara kurban sunarlardı. Ölüm halinde yas törenleri düzenlenir, kırdan ise ölü, çadırının etrafında atlarla süratlice dolaştırılır, saç-baş dağıtılır, yüz, kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ayrıca yemek ikram edilmektedir. Bu törenlere “yuğ” adı verilmiştir.¹⁹⁰

2.1.2. Atalar Kültü

Ölmüş büyüklere tanzim, atalara saygı, baba hâkimiyetinin inanç sahasındaki belirtisi olarak ifade edilmektedir. Baba ve umumiyetle atalar, öldükten sonra dahi ruhları vasıtasıyla, aile efradını korumağa devam ettiklerinden, onlara karşı duyulan minnet hissi türlü şekillerde ortaya çıkmıştır. Bunun sosyal ve iktisadî şartlar dolayısıyla Eski Orta ve Kuzey Asya kavimlerinde bulunabileceği hakkındaki düşünceler Türkler yönünden tarihî kayıtlarla kuvvetlenmiştir.¹⁹¹

Atalar kültü ile ilgili olarak Türklerde, ataların tasvirlerinin yapılp saklandığına dair vesikalarda bulunmaktadır Gerçekten de Orta Asya Türkleri arasında görülen ve bazıları keçeden, paçavradan, kayın ağacı kabuğundan, bazıları da at derilerinden yapılan sembollere Altaylılar, “töz”, Yakutlar, “tangara” adını vermişlerdir. Bunlar duvarlara asılır veya torbalarda muhafaza edilir, önemli bir yolculuğa veya ava çıkılırken üzerlerine saçı saçılır, ağızlarına yağ sürülürdü. Moğolların “ongon” adını verdikleri töz veya töz kelimesi anlam itibarıyla “asıl, menşe, kök” demek olup Uygur ve Hakaniye lehçelerinde de kelime aynı anlama gelmektedir.¹⁹²

Asya Hunları, ilkbaharda (18 Mayıs) atalarının ruhlarına atı, kurban olarak takdim ederlerdi. Atalara ait hatıraların kutsal sayılması, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır şekilde cezalandırılmasından anlaşılmaktadır. Buna, Atilla'nın ikinci Balkan seferinin nedenlerinden biri olan Hun hükümdar ailesinin kabirlerinin Bizans'ın Margus Piskoposu tarafından açılarak soyulması örnek verilebilir. MÖ 79 yılında benzer bir tecavüz hadisesi Tan-hu'yu, Moğol O-huan'lara karşı savaşa zorlamıştı. Moğolları ve Bizanslıları bu hırsızlık teşebbüslerine sevk eden neden Türklerde ölümlerin

¹⁸⁹ Mustafa Ünal. (2000). Hiung-lu Türklerinde Kılıç Kurban Töreni, *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S.158, Ankara, s.18.

¹⁹⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s.303.

¹⁹¹ Kafesoğlu, a.g.m., s.296.

¹⁹² Güngör, a.g.m., s.469.

silahları, kıymetli eşyaları, bazen tam teçhizatlı atları, kadınların mücevherleri ile birlikte gömülmesidir. Böylece, öteki dünyada rahat yaşamalarının sağlandığı düşünülüyordu.¹⁹³

Eski Türklerde en büyük kurban, bozkırlı Türk'ün kutsal bir duygu ile bağlandığı, yaşamında da son derece önemli olan attır. Buna dair pek çok örnek görmekteyiz. Örneğin, Orta Asya Eski Türk bölgesinde, özellikle Altaylardaki kurganlarda birçok at iskeleti bulunmuştur.¹⁹⁴

2.1.3. Gök Tanrı Dini

Eski Türklerde genel olarak Gök Tanrı inancı hâkimdir. Hunlar, Göktürkler yaygın olarak bu inancı benimserken ilk zamanlarında Uygurlar, Hazarlar, Macarlar da bu dine inanmışlardır.¹⁹⁵

Eski çağlarda başka hiçbir toplulukta iştiraki olmayan bu inanç sisteminde, Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak dinin merkezinde yer almıştır. Gök Tanrı telâkkisinin, toprakla ilgisi olmadığı için avcı, çoban ve hayvan besleyici topluluklara ait olduğu, bu nedenle çıkışının Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği genellikle araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir.¹⁹⁶

Gök Tanrı inancının esaslarını Göktürk Kitâbeleri'nden tespit etmek mümkündür.¹⁹⁷ Göktürk Kitâbeleri'nde geçen el (il) yalnızca insanlar, hayvanlar ve bitkiler olarak algılanır. Bunlara ilaveten Tanrı da olmak üzere bütün kutsal olanları içine almaktadır. Atın da bu bütünlük içinde misyonu olduğu anlaşılmaktadır. At, Tanrı'nın buyrukları yerine getirilsin, Türk budununun adı yitirilmesin diye kağana gönderilen yardımcısıdır.¹⁹⁸

Eski Türk inancına göre at, rüzgârdan yaratılmıştır. Atın rüzgârdan yaratılmış olması inancının altında, Gök Tanrı inancı vardır. Böylece, atın süratli olması rüzgâr ile simgelenip rüzgârın özelliğinin ata geçtiğine inanılmaktadır. Hatta Yakut Türkleri, insanların gökten inen yarı at, yarı insanlardan türediğine inanmışlardır.¹⁹⁹

Türkler, Gök Tanrı adına at ve koyun kurban etmişlerdir. Kurban ederken hayvanın erkek olmasına dikkat edilmektedir. Ona, ilkbaharda, yani çoban göçebelerinin hasat mevsiminde, taze kısırak sütü yahut taze ot ve yosundan ibaret turfanda kurbanlar takdim edilip at yarışları düzenlenmektedir. At, gökyüzü ve güneşin kutsal hayvanıydı. Asya Hun hükümdarı, doğan güneşi ve yeni ayı eğilerek selamlamaktadır.²⁰⁰

¹⁹³ Günal, a.g.e., s.124.

¹⁹⁴ Kafesoğlu, a.g.m., s.297.

¹⁹⁵ Günal, a.g.e., s.124.

¹⁹⁶ Kafesoğlu, a.g.m., s.297.

¹⁹⁷ Günal, a.g.e., s.125.

¹⁹⁸ Çınar, a.g.m., s.20.

¹⁹⁹ Çınar, a.g.e., s.20.

²⁰⁰ Günal, a.g.e., s.125.

2.1.4. Şamanizm

Türklerin mensubu oldukları dinler arasında Şamanizm inancı da vardır. Bir din olmayan, sihri merkez alan Şamanizm, görünmeyen ruhlar âlemiyle iletişim kurmak ve insani faaliyetleri yönetmede bu ruhların desteğini elde etmek olan vecdi ve tedavi ile ilgili bilgilerin toplamıdır.²⁰¹

Şamanlara daha sonra kam denilmiştir. Kam, mistik tecrübeleri yapabilen, şeytan ve cinlerle bağ kuran, onları etkileyen ve gelecekte haber veren kişidir.

Bazı kaynaklar kamların tanrıdan emir aldıklarını ileri sürseler de şamanizm ne bir din, ne de kamlar bir peygamber değildir.²⁰²

Şaman inancına göre, şamanı kutsal güçlerin yanına götüren, Tanrıların yanında bulunan at, ölümün ve sezginin simgesi sayılmıştır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için atın varlığına ihtiyacı vardır. At, olağanüstü âlemi yeryüzünde temsil eden hayvandır, Şamanın ve insanların en yakınıdır. Cennete inananları ulaştıracak yegâne vasitanın at olduğuna inanılmıştır.²⁰³

Hunlar ve Göktürkler döneminde var olan bu inanç, zamanla siyasî değişmelerle ve tek tanrılı dinlerle mücadele edemeyerek zayıflamıştır.²⁰⁴ Günümüzde Altay Dağları etrafında hala Şamanizm inancının mensupları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türkler, İslâmiyet'e girince tamamen Şaman inancını bırakmayarak bunu İslâm dinine uyarlamışlardır. Örneğin, "Aş (yog)" töreni son zamanlara kadar Kazak ve Kırgız Türklerinde 7. yüzyıldaki gibi bütün ihtişamı ile yapıldı. Kazaklar, Kırgızlar bu Şamanizm kalıntısı olan törene İslâmî renk vermişlerdir. Yüzlerce çadırdan birinde hoca ve hafızlar Kuran-ı Kerim okurlar hatim indirmişlerdir. Başka teferruatlar da hep Şamanizm âdetine göre icra edilir. Ölünün mezarına kımız saçılır, et parçaları atılır, kesilen hayvanların yağlarından parçalar alınıp "tiyebersin!" (ölüye değsin) diye ateşe atılır. Kur'an-ı Kerim okuyan hafızların sesleriyle ağıt (coktav) söyleyen kadınların sesleri birbirilerine karışırdı.²⁰⁵

Oğuz, Kazak, Kırgız ve diğer Türk topluluklarında Şamanizm inancına göre, yas ve ölü aş törenlerinde yüz yırtıp saç yolup ağlamak, bağıra çağıra ağıt söylemek, beyazı çıkarıp kara giymek, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek, at kesip aş vermek adettir.²⁰⁶

Eski Türklerde ev yapılırken en büyük direğe at kanı, at yağı ve kımız sürülmüştür. Direkler için kazılan çukurlara at yelesi bırakılmıştır. Şaman dua anında boz at postuna oturmaktadır. Dağların, ormanların, ateşin ruhuna dua ederken kımız veya at yelesi kullanmıştır.²⁰⁷

²⁰¹ Fatma Ahsen Turan. (2009). Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.320.

²⁰² Nevzat Köseoğlu. (1991). *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. Ötüken, Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, s.34.

²⁰³ Bilge Seyitoğlu. (1995). *Mitolojik Dönemde At*, Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, T.J.K. Yayınları, İstanbul, s.93.

²⁰⁴ Mustafa Canpolat. (1974). Divan-ı Lügati't -Türk'te Şamanizm izleri. *Belleten*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, s.19.

²⁰⁵ Abdülkadir İnan. (2002). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara s.704.

²⁰⁶ İnan, a.g.m., s.704.

Türkler ekonomik ve kültürel varlıklarının devamını sağlayan atı, ilahi bir armağan olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden ata çok değer verip saygı göstermişlerdir.²⁰⁸

2.1.5. Atın İyesi Kamber Ata

Atın Türkler için maddi öneminin yanında, kutsal niteliklerle yüklü olduğuna inanılarak at kültürü çerçevesinde bir hayli inanç ortaya çıkmıştır. Örneğin, her hayvanın bir koruyucusu olduğuna inanılmıştır. Atın koruyucusu ise “Kamber Ata”dır. Atın iyesi Kamber Ata, Türklerin ortaya çıkardığı sözlü kültür ürünlerinde Hz. Ali’nin Döldülü’nün seyisi olarak bilinmektedir. Aynı örneğin başka bir şeklini, Hızır motifinde de görülmektedir.²⁰⁹

2.1.6. Atın Cini Albastı

Türklerde, lohusa kadınlara, bebeklere sataştığı onlara işkence ettiği veya öldürdüğüne inanılan albastı, al karısı olarak isimlendirilmiştir.²¹⁰

İnanışa göre çok çirkin, al gömlek giyen bu yaratık insanlara işkence ettiği gibi atlara da işkence etmektedir. Özellikle geceleri ahırda bağlı olan atların yelesini ve kuyruğunu örer veya bağlar, sırtına biner, atı yorarak ter içinde bırakır. At zaman geçtikçe zayıflar, hastalanır ve bu yüzden atın öldüğüne inanılır.²¹¹

2.1.7. Eski Türklerin Ölü Gömme Adetlerinde At

Eski Türk Kültürü’nde, atın her alana nüfuz etmesi yanında, özellikle defin işleri esnasında önemi tartışılmaz. Türklerin, ölü göme adetleriyle ilgili yazılı yeterli kaynak yoktur. Bu yüzden kurganlardan çıkarılan buluntuları değerlendirerek bir yargıya varılmıştır. Bu konu hakkındaki en önemli bilgiyi de Pazırık Kurganlarından elde edilen buluntular vermektedir.²¹²

Türklerin ölü gömme adetleri, İç Asya’nın birçok Türk urukları arasında yüzyıllar boyu yaşamış ve günümüze kadar gelmiştir. Hatta Müslüman Türk destanları arasında bu geleneğin derin izlerine tesadüf edilmektedir. Bu gelenekleri en iyi muhafaza eden destanlardan biri, şüphesiz Kırgız Manas Destanı’dır. Burada destanın iki ölü gömme törenini kısaca anlatılacaktır. Destanlarda en ilgi çekici kısım, Kahraman Manas’ın ölümü ile gömülmesi hadisesinin anlatılmasıdır:

“Diyorlar ki, Manas’ın sineğe benzer canı çıktı,

Gerçek evine gitti.

Diyorlar ki, Ak saray yapıp (içine) kodular,

Gök saray yapıp (içine) kodular,

²⁰⁷ Çınar, a.g.t., s.81.

²⁰⁸ Çınar, a.g.e., s.20.

²⁰⁹ Çınar, a.g.e., s.20.

²¹⁰ Abdülkadir İnan. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, T.T.K. Yayınları, Ankara, ss.169-170.

²¹¹ Çınar, a.g.e., s.44.

²¹² Nejat Diyarbakirli. (2002). Eski Türklerde Kültür ve Sanat. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.856.

Diyorlar ki, dokuz gün yattı. (beklettiler)
 Doksan kısarak kestiler,
 Diyorlar ki, altın işlemeli giyimlerini,
 Dokuz parçaya ayırıp halka üleştirdiler.
 Çam ağacından kalın tabut yaptırıp,
 Diyorlar ki, iç yüzünü gümüş ile kapladılar.
 Dış yüzünü altınla kapladılar,
 Manas'ı böyle bir tabuta koydular,
 Diyorlar ki, altından nem sızmasın diye,
 Üstünden güneşin sıcaklığı geçmesin diye
 (Tabutu) Saray içine yerleştirdiler.”²¹³

Cenaze törenlerinde daima bir atın kurban edildiği görülmüştür. Sunulan kurbanlar kanlı ve kansız olarak ikiye ayrılmaktadır. Kanlı kurbanların en önemlisi attır. Kansız kurbanların önemlisi ise ruhlara bağışlanarak başıboş bırakılan hayvanlardır. Eski Türkler, salıverilen hayvanlara “ıduk” ya da “ıdık” denilmektedir. Iduk hayvanların en kıymetli olanı attır. Bu tür atlar hiç dövülmemekte, kuyrukları kesilmemektedir.²¹⁴

Kurban, Göktanrısı Ülgen'e verilmekte ve mümkün merteye açık renkli bir attan seçilmektedir. Ülgen en büyük Tanrı olduğundan ona kurban verilirken dini merasime kadınlar katılmazdı. Koyun ve keçi kurban edildiği takdirde, kadınlar merasime katılabilirlerdi. Doğu Türkistan'da ve Altaylar'da kurban verilen yere, Tayılga, merasimin bu sahnesine de “hayvanı gönderme” (mal kagıp yat) denilmektedir.²¹⁵

At sürüleri, koruyan ruhlara bağışlandığı gibi bazı hastalıkları gönderen ruhlara da bağışlanırdı. Yağız ve al atlar dağ ruhlarına bağışlanırdı. Bir adam hasta olunca yağız bir at direğe ıduk olarak bağlanılmaktadır. Böyle yapınca hastaların iyileşeceğine inanılırdı. Çeşitli hastalıklarda farklı renklerde atların kurban edildiği bilinmektedir.²¹⁶

Eski Türkler için, atla ya da atı simgeleyen belirli bir şeyle (yani, koşum takımları, at derisi vs.) bir merasim düzenlemek, cenaze törenlerinde kesinlikle yapılması gereken âdettir. Bir cenaze töreninde atın hangi fonksiyona sahip olduğu konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar, cenaze töreninde atın fonksiyonunu, belirli şeylerin de ölen

²¹³ Diyarbakirli, a.g.m., ss.857-858.

²¹⁴ Köstem, a.g.e., s.26.

²¹⁵ Diyarbakirli, a.g.m., s.863.

²¹⁶ Erk, a.g.e., s.6.

kişiyile birlikte gömülmesi şeklinde çok iyi bilinen uygulamanın bir parçası olduğunu iddia etmişlerdir.²¹⁷

Diğer farklı araştırmacılara göre, atın ölen adamla birlikte gömülmesinde, gömülen atın ölüye öteki dünyada rehberlik edeceği inancını, savunmuşlardır. Yapılan kazı çalışmaları, ortaya çıkartılan at kalıntılarının tamamının ölen kişiyile beraber gömülen atların kalıntıları olduğunu göstermektedir. Örneğin, Altay kurganlarında ve Orta Avrupa’da Hun ve Avar çağına ait mezarlarda çok miktarda at iskeletleri bulunmuştur.²¹⁸ Buna karşılık, cenaze törenlerinde atın çifte fonksiyon icra ettiği açıktır. Bir yandan at, bir ölü taşıyıcısıdır, diğer yandan da at, kurbanlık bir hayvandır ve ölen kişinin, ölümler dünyasına gidebilmesini sağlar. Buna uygun olarak bu iki işlemin hakkıyla yerine getirilebilmesi için tek bir at kullanılabileceği gibi iki ya da daha fazla at da kullanılabilmektedir.²¹⁹

Ölen bir kişi soyluysa yüzlerce at kurban edilmektedir. Örneğin, Hun kurganlarında Göktanrı’ya kurban edilmiş yüzlerce at cesedine rastlanılmıştır. Gök Tanrı Ülgen, iyilik sembolü olduğundan az sayıda kurban edilmiş at ona yetinmektedir.²²⁰

Türkler, ölüyü Müslümanlar gibi yıkamakta, yıkama işini ölen kişi erkekse erkek, kadınsa kadın yapardı. Erkek ölü kapının sol (güney) tarafına, kadın ölü sağ (kuzey) tarafına konularak yıkanmaktadır. Yıkandıktan sonra ölüye elbiselerini giydirilmektedir. Sonra beyaz keçe üzerine yatırıp bir köşeye koyarlar. 30-40 kişi toplanıp tabut yaparlar. Tabut hazır olduktan sonra bir tarafa atarak “Tanrı bundan sonra bu gibi işleri bize rast getirmesin” derler. Ölü, tabuta konduktan sonra evde bir gün kalır. Ölüyü çıkarırken ayakları önde bulunmaktadır. Ölü evden çıkarılırken bir kocakarı eline bir kap süt alır, at üzerine konulmuş ölünün etrafında üç defa dolaştıktan sonra “Kutumuz gitmesin, kuruy!” diyerek bağırmakta ölüye karşı at sütü serpmektedir.²²¹

Ölen kişinin mezara konulmasının ardından atın dizginini ölünün eline vererek “Atını al!” demekte atı, mezarın başında kesilmekte, eyer takımları ile beraber toprağa gömülür. Ölünün elbisesinden düğmelerini söküp ailesine verilmesine kumarkı denilmektedir. Ölü ile gömülen eşyayı kırılmaktadır. O dünya bu dünyanın aksine olurmuş, kırılmazsa o

²¹⁷ Dmitry Dubrovsky. (2002). Cuci Ulusu'nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi.

Türkler, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.80.

²¹⁸ Kafesoğlu, a.g.e., s.307.

²¹⁹ Dubrovsky, a.g.m., s.80.

²²⁰ Diyarbekirli, a.g.m., s.863.

²²¹ Yıldız Kocasavaş. (2002). Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.67.

dünyada ölüye kırık olarak verilecekmiş. Mezardan dönenler hep beraber ölünün çıktığı eve gelmektedirler.²²²

Atın kurban edilmesi şöyledir: Belirli bir mevsim geldiğinde, beraberlerinde getirdikleri bir atı alırlar ve atın dört ayağını dört sırığa bağlarlar, atın başını da ayrı bir sırığa bağlarlar. Bütün sııkları yere çakarlar. Sonra oku ve yayıyla bir adam gelir ve ata belirli bir mesafede durarak atın kalbine nişan alır ve at ölene kadar ok atmaya devam eder. Daha sonra atın derisi yüzülür ve bu deriden bir torba yapılır. Belirli ritüelleri yerine getirdikten sonra atın etini yerler. Atın derisi samanla çok sıkı bir şekilde doldurulur ve kesinlikle bir bütün şeklinde görünmesi için dikilir. Atın dört bacağına, canlıyken ki gibi ayakta durabilmesi için tahta bir çubuk bağlanır. Nihayet, büyük bir ağaç bulunur, ağacın en kalın dalları seçilerek kesilir ve ağacın en üst kısımlarında, atın üzerine konabileceği bir çeşit platform oluşturulur. Bu at için samurlar, aslanlar, tilkiler, sincaplar ve diğer kürklü hayvanları kurban ederlerdi.²²³

Göktürklerin defin töreni hakkında Çin kaynakları ayrıntılı bilgi vermektedir. Tan sülâlesi tarihi 4. yüzyıl vukuatından bahsederken Göktürklerin defin törenini şöyle tasvir etmektedir: Ölüyü çadıra koyarlar. Oğulları, torunları, erkek kadın başka akrabası atlar ve koyunlar keserler ve çadırın önüne sererlerdi. Ölü, bulunan çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaştırılırdı. Kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağıt yakarlardı. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akar. Bu töreni yedi defa tekrar ettikleri bilinmektedir. Sonra uygun bir günde ölüyü, mezara defnederlerdi. Genelde ilkbaharda ölenleri sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman, kışın veya güzün ölenleri çiçekler açıldığı zaman, (ilkbaharda) gömerler. Defin gününde ölünün akrabası, tıpkı öldüğü günde yaptıkları gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser, ağlarlar. Mezar üzerinde kurulan yapının duvarlarına ölünün resmini, hayatında yaptığı savaşları resmederlerdi. Bu ölü, ömründe bir adam öldürmüş ise mezar üzerine bir taş koyarlar. Bazı ölülerin mezarında bu taşlar yüze, hatta bine baliğ olur. Atlar ve koyunlar kurban ettikten sonra kafalarını kazıklar üzerine koyarlar.²²⁴

Dede Korkut'ta da tasvir edilen defin merasiminde yüz yırtıp saç yolup ağlamak, bağıra çağıra ağıt söylemek, beyazı çıkarıp kara giymek, ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek, at kesip aş vermek görülmüştür. Örneğin, Oğuz kahramanı savaşa giderken yakınlarına “üç yıl bekle, gelmezsem benim öldüğümü bil, aygır atımı kesip aşımı ver.” emrini vermiştir. Yine Beyrek Han, ölmek üzere iken arkadaşlarına “ak boz atımın kuyruğunu kesiniz!” demiştir. Beyrek öldükten sonra “Akboz atın kuyruğunu kestiler. Kırk

²²² Kocasavaş, a.g.m., s.68.

²²³ Dubrovsky, a.g.m., s.83.

²²⁴ Kocasavaş, a.g.m., s.69.

elli yiğit ak çıkarıp gök sarındılar, sarıklarını yere vurdular. Beyrek diye çok ağladılar...” Ağıt söylerken Oğuz kadınları yüzlerini yırtarlar, saçların yollarıdır. “Beyreğin babası sarığını kaldırıp yere çaldı. Çekti, yakasını yırttı, oğul, oğul diye inledi. Ak bürçüklü anası büldür büldür ağladı. Gözünün yaşını döktü. Acı tırmak ak yüzüne çaldı, kargı gibi saçını yoldu. Beyreğ’in yavuklusuna haber oldu. Banı çiçek karalar giydi, ak kaftanını çıkardı, güz elması gibi al yanağını yırttı... Bunu işitip Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder ak çıkardı kara giydi, yâr ve yoldaşları akı çıkarıp karalar giydiler. Kalabalık Oğuz beyleri Beyrek için “Azim yas tuttular.”²²⁵

Ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek âdeti Kazak, Kırgız, Kumuklar ve diğer Türk topluluklarında son zamanlara kadar yürürlükte olan bir âdettir. Savaşlara fedaî olarak girenler de atlarının kuyruğunu keserlerdi.²²⁶

2.2. Türk Sanatında At

Türklerde sanat, onların yaşam biçimleriyle paralel olarak şekillenmiştir. Göçebe hayat, nakli güç eşyanın yapılmasını engellemiştir. Göçebe hayat yaşayan Hunlar ve Göktürkler, bu hayatın gerektirdiği çadır ve hayvan unsurlarını orijinal bir şekilde, kendilerine özgü bir üslupla şekillenmektedir.²²⁷ Böylece Türk sanatı, kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, süs eşyaları, at binit takımları gibi taşınabilir eşyaların üzerine işlenmiş, çeşitli hayvanların birbirleriyle mücadelesini gösteren motiflerden oluşan ve dolayısıyla “Hayvan Üslubu” adı verilen sanat ürünleriyle kendini göstermiştir. Türkler, tabiatüstü kuvvetlerden korunmak amacıyla, ilk defa Hunlarda görülen hayvan biçimli heykelleri çadır tepeliği olarak kullanmışlardır.²²⁸

Türk sanatına hâkim “Hayvan Üslubu”nun doğuş sebepleri bizim için önemlidir. Bozkırda gelişen “Hayvan Üslubu”nun, Orta Avrupa’ya ve Ön Asya’ya kadar yayılmasının ve uzun zaman devam etmesinin izahını, desenlerin yalnızca süslemek için yapıldığında aramak hata olmaktadır. Bu desen, köklerini Türklerin atalarının, doğaüstü güçlere karşı olan eğilimlerinden dolayı ortaya çıktığı güçlü bir varsayımdır.²²⁹ Altaylarda oturan Hunlar bu eserleri sırf sanat olsun diye anlamsız bir şey olarak yapmıyorlardı. Bulunan her eserin, kendine göre dinsel bir anlamı ve ifadesi vardı.²³⁰ Türk destan kahramanları ve şamanlar,

²²⁵ Kocasavaş, a.g.m., ss.70-71.

²²⁶ Kocasavaş, a.g.m., s.70.

²²⁷ Rasony, a.g.e., s.40.

²²⁸ Günel, a.g.e., s.138.

²²⁹ Diyarbakirli, a.g.m., s.869.

²³⁰ Bahaeddin Ögel. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*. Milli Eğitim Basım Evi, Birinci

büyük bir görevi başarmak istediklerinde hayvan şekline girerlerdi. Sonuç olarak, hayvan mücadeleleri, ecdadın efsanevi savaşlarının ve düşmanı kovmalarının sembolik olarak canlandırmalarını ifade eder.²³¹

Bozkır Türk Sanatında hayvan mücadele sahnelerine çok sık yer verilmiştir. “Göçebe-Hayvan Sanatı” adı verilen mücadele sahnelerinde en çok geyik, keçi, kurt, at ve yırtıcı kuşlara yer verilmiştir. Taş, toprak, keçe ve madenden çeşitli sanat eserleri yapılmıştır. 18. yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya tarih ve sanatı hakkında ilk bilgiler misyoner din adamları ile seyahatnamelerden elde edilirken, bir süre sonra bilimsel amaçlı ilk arkeolojik kazılar yapılmaya başlanmıştır. W. Radloff’un 1856 yılında Altay kurganlarında yaptığı kazılar bu yoldaki ilk bilimsel girişim olarak kabul edilir. Ardından, 1865 ve 1897 yılında yapılan kazılarla Berel, Katanda ve Maykop kurganlarında çok zengin arkeolojik malzeme çıkarılmıştır. 1904 yılına gelindiğinde ise Batı Türkistan’da bugünkü Türkmenistan’ın başkenti Aşkabad yakınındaki Anav bölgesinde ortaya çıkarılan tarihi eserler Orta Asya Türk Kültür tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Arkeolog R. Pumpelly’nin kazdığı büyük höyük MÖ 9. bin ile MS 4. yüzyıl arasına tarihlenen pek çok kültür katını ortaya çıkarmıştır.²³²

MÖ 1700-1200 yılları arasında yaşadığı öne sürülen “Andronovo” kültürü insanları, Orta Asya kültür kronolojisinde birçok yeninin başlangıcını temsil eder. Von Karl Jettmar’a göre, bu dönemin insanı uzun süredir kullandığı pişmiş toprak kaplara, yani seramiğe boya ile dekoratif arzularını da katmıştır.²³³ Türklerin ataları sayılan Ön -Türkler, hayvan figürlerini, farklı eşyalar üzerine uygulamışlardır.²³⁴

Karasuk Kültürü²³⁵ devrinde, Orta Asya ve Türk sanatının karakteristiği olan “Hayvan Üslubu”nun ortaya çıktığı bilinmektedir. (bkz. Resim: 2.3.)²³⁶

Orta Asya Türk hazırlık kültürlerinin yaşandığı topraklarda adına henüz Türk sanatı diyebileceğimiz bir üsluplaşmadan söz etmek zordur. Ancak bu yönde bir yönelim ve birikimin de olduğu aşikârdır.²³⁷

Baskı, İstanbul, s.10.

²³¹ Rasonryı, a.g.e., s.43.

²³² Seyfi Başkan. (2002). Eski Türklerde Sanat. *Türkler*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.110.

²³³ Başkan, a.g.m., s.111.

²³⁴ Günal, a.g.e., s.9.

²³⁵ Günal, a.g.e., s.10. ; (M.Ö. 1200 yıllarından başlamak üzere, M.Ö. 700 yıllarına kadar Karasuk kültürü devam etmiştir. At ve atlı araba bu kültürde önem kazanmıştır. Bunu, ortaya çıkarılan buluntular belirgin bir şekilde göstermektedir. Dört tekerlekli arabalar ve keçeden derme çadırlar (kurulup sökülebilen) ilk kez bu kültürde görülmüştür.)

²³⁶ Başkan, a.g.m., s.111.

²³⁷ Başkan, a.g.m., s.111.

Günümüzde Türk kültür ve siyasi kronolojisini Hunlarla başlatmak eğilimi her alanda egemendir. Ancak, bazı tarihçilerimiz Türk tarihini Hunlarla değil, Sakalarla, MÖ 7. yüzyılda yaşadığı sanılan, hakkında destanlar anlatılan Alp Er Tunga ile başlatmak niyetindedirler.²³⁸

İskit sanat eserlerinin gün ışığına çıkmasıyla İskit sanatı ve bu sanatın özünü oluşturan “Hayvan Üslûbu”nun en güzel örneklerini görmekteyiz. Dokumalarda, keçelerde, kılıç saplarında, mızrak ve bıçaklarda, kuşandıkları kuşaklarda, at koşumlarında, eyerlerde, maşrapa kulplarında ve gövdelerinde hemen her tarafta hayvan figürleri yer almaktadır.²³⁹

İskit kurganlarında yapılan kazı çalışmalarının sonucunda anlaşıldığı üzere, yalnız insan ve atlar gömülmemiştir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda fevkalade değerli eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Bu eşyalar arasında eyerler, koşum takımları, oklar, bıçaklar, kılıçlar, mücevherler, mobilyalar, halılar, kilimler vb. bulunmaktadır. Buluntular içerisinde at koşum takımları önemli bir yer tutmaktadır.²⁴⁰

İskit sanatı, doğu kavimlerini etkilediği için Türk kavimlerinden Hunlar, Avarlar vb. bir dereceye kadar İskit plastik sanatının yaşatıcıları sayılırlar.²⁴¹

Hun sanatının, ağırlık merkezinin Orhun-Selenga ırmakları ve Ötüken havalisi, Ongun ırmağı üzerindeki Karakurum ile Ordos bölgesi arasında olduğu tahmin edilmektedir. Hun siyasi birliği, zamanla bütün Orta ve İç Asya’yı egemenlik altına almış ve bu geniş bölgelerde ilk defa bir kültür ve sanat birliğini de gerçekleştirmiştir. Daha erken devirlerde doğrudan veya dolaylı olarak Proto-Türklerle de ilgili olan Keltiminar²⁴², Afanasyeva, Andronovo ve Karasuk gibi değişik isimlerle anılan kültürler kısmi kültür ve sanat bölgeleri meydana getirmişlerdi. Hunlar bahsettiğimiz bu kültürlerin doğduğu coğrafyada siyasi birlik sağlayarak, bu farklı kültür bölgelerini bir kültür ve sanat potası içine girdirmeyi başarmıştır.²⁴³

Hun sanatının en önemli eserleri, Doğu Altaylar’da, Balıklı Göl’e 80 km mesafe uzaklıktaki Ulagan Irmağı kıyısında, Pazırık Vadisinde, Çin kıtasının kuzeybatısında Ortos’da, bu günkü Moğalistan’da (Noin-Ula) Güney Sibirya’dan çıkan buluntular sonucunda gün ışığına çıkmıştır.²⁴⁴

²³⁸ Başkan, a.g.m., s.111.

²³⁹ İlhami Durmuş. (2002). İskit Kültürü. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, s.29.

²⁴⁰ Durmuş, a.g.m., s.29.

²⁴¹ Rasonyi, a.g.e., s.41.

²⁴² Günel, a.g.e., s.8. ; (M.Ö. 3000 yıllarda Aral Gölüne dökülen Amuderya deltası civarında balıkçılık ve avcılıkla uğraşan bir kültüre rastlanılmıştır. Bu kültür sahipleri yerleşik bir hayat sürmektedirler.)

²⁴³ Yaşar Çoruhlu. (2002). Hun Sanatı. *Türkler*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.54.

²⁴⁴ Diyarbakirli, a.g.m., s.864.

Arkeologların Altay Dağlarında, yakın zamanımıza kadar yaptıkları kazı çalışmaları sonucunda Pazırık ve diğer kurganlardan çıkan buluntulardan haberdar olmaktadır. Altay dağlarında, 1865 tarihinde W. Radloff Katan kurganını ortaya çıkartmıştır. Güney Altaylarda Berel Bozkırlarında yapılan çalışmalar sonucu Berel Kurganı bulunarak, bu kurganda sekiz adet at, süslü koşum takımları ile eyerlenmiş şekilde bulunmuştur.²⁴⁵

Pazırık, Esik, Tüekta, Berel, Katanda²⁴⁶ ve Noin Ula kurganlarından çıkan buluntulardan Hunların, uygarlık seviyeleri, yaşam tarzları, savaş araç ve gereçleri, dinleri hakkında, gelenek, görenek ve sanat yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmaktadır.²⁴⁷

Hunların hayatları bozkır yaşam gereği hayvanlara iç içe bir yaşam idi. Hayvanlara karşı olan ilgileri sanat eserlerinin genellikle hayvan biçimleri üzerinde gelişmesini sağlamıştı. Hun sanat eserlerinin izlerini; dokumalarda, keçelerde, kılıçlarda ve mızrak uçlarında, at koşumlarında, eyerlerde görmek mümkündür. Türk sanatı ve arkeolojisi açısından son derece önem arz eden buluntuların çıkartıldığı Pazırık Kurganları 1924 yılında keşfedilmiştir.

Güney Sibiry'a'da Altay Dağları'nın eteklerinde, Pazırık Kurganı'nda (MÖ 4. 3. yüzyıllarında) çıkarılan dünyanın en eski dokuma halısı, Orta Asya halı sanatının üslup ve tekniğini en iyi şekilde yansıtan örnektir. Bu buluntular, kurganın yapılışından itibaren buz tabakası ile örtülü kalmış olması nedeniyle ayrı bir özellik taşımaktadır.²⁴⁸ Pazırık Kurganı'nda odanın içerisinde keçe veya ipekten yapılmış çeşitli eserler, hayvan ve insan figürülleri ile süslü eşyalar bulunmuştur.(bkz.resim 2.1., 2.2.)²⁴⁹ Ayrıca odanın çeşitli yerlerinde dokuz at cesedi de bulunmuştur. Başları batıya döndürülmüş bu atlar, birçok mezarda olduğu gibi yine koşum takımlarıyla beraber gömülmüşlerdir. Herhangi bir metal kısmı bulunmayan ahşap dört tekerlekli zarif bir araba da atlarla birlikte bulunmuştur. Araba tahta çubuklardan yapılmış ve üzeri keçe ile kaplıdır. Mezarda büyük bir keçe yaygı ile bir de çadırın tepe kısmı ele geçirilmiştir. Sözü edilen keçe yaygıda bir atlı figürü, elinde bir ağaç bulunan önemli bir figür önünde durmaktadır.²⁵⁰

Mezarın kuzey tarafında, koşum takımlarıyla ve kamçılarla birlikte yedi at kadavrası bulunmuştur. Atlardan birinin başında bulunan deri ve keçeden yapılmış bir başlık heykel anlayışında figürlerle işlenmiştir. Deri ve beyaz keçe malzemenin kullanıldığı bu başlıkta, başlığın atın alını üzerine gelecek kısmı üstünde, bir dağ keçisi başı ve onun da üzerinde kanatlarını açmış bir yırtıcı kuşun olduğu görülmektedir.²⁵¹

²⁴⁵ Diyarbekirli, a.g.m., s.864.

²⁴⁶ Bkz. Diyarbekirli, a.g.m., s.864. (Berel ve Katanda bölgeleri İç Asya' bulunmaktadır. 1865 yılında bu bölgelerde kurganlar keşfedilmiştir. Bu kurganlarda ilk arkeolojik kazı çalışmaları Radloff tarafından başlatılmıştır.)

²⁴⁷ Günel, a.g.e., ss.139-140.

²⁴⁸ Rasonyi, a.g.e., s.42.

²⁴⁹ Günel, a.g.e., s.139.

²⁵⁰ Çoruhlu, a.g.m., s.58.

²⁵¹ Çoruhlu, a.g.m., s.58.

Atların gömüldüğü odacık, ölen kişilerin gömüldüğü odaya göre daha yüksekte yapılmıştır. Atların bulunduğu yerin yükseklik oranı diğer kurganlardakinden daha fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle yaz aylarında oda içindeki buzlar kısmen eridiğinde bozulmalar meydana gelmiştir. İkisi hariç, atların yeleleri kesilmiştir. Ayrıca kuyrukları da örülmüştür. (bkz. Resim: 2.4.)²⁵²

Hunların, erken devirlerinden itibaren Pazırık Kurganları'ndan çıkan buluntular ile birlikte Göktürklerde devam eden, tamamıyla Türk topluluklarına ait “altın kaplama” tekniğini görmekteyiz. Örneğin, Pazırık'ta bulunan içi otlarla dolu deri yastıklı eyerin üzerinde altın plakalarla yapılmış hayvan figürleri dikkat çekicidir. Eyerin altın tabaka ile kaplanması, cesedin yanına yerleştirilen ok ve yayların altınla kaplanması, Hunlar arasında sıkça görülen bir gelenektir. Pazırık'ta bulunan eyer yastığı, bilahare tekâmül etmiş, iki asır sonra Noinula'da ahşap olarak esas biçimini bulmuştur. Eyerin altınla kaplanması daha sonra Selçuklularda ve Osmanlılarda da devam etmiştir.²⁵³

Türk mezarlarında ortaya çıkan at cesetlerinde hemen hemen aynı özellikleri görmektedir:

- 1- Atların ölümleriyle birlikte gömülmesi,
- 2- Atların kuyruklarının ve yelelerinin kesik olması,
- 3- Atların genellikle aygır olması,
- 4- Kurganlarda ortaya çıkan atların kulaklarında hangi boya ait olduğunu gösteren damgaların olmasıdır.

Göktürk devrine gelince Türkler edebiyat ve dil alanında olduğu gibi sanat alanında da gelişme göstermiştir. Gök-Türklere ait en önemli eserler, Orhon Nehri bölgesinde bulunmuştur.²⁵⁴

Kül-Tigin ve Bilge Kağan abidelerinde çeşitli mimari tasvirler görülmüştür. Her iki abidenin inşasında, duvarlarına savaşçıların tasvirleri yapılmıştır.²⁵⁵ Heykellerin bir kısmı oturur durumda, diğerleri ise ayakta yapılmış olarak Göktürk heykel sanatının özelliklerini yansıtır biçimde ele alınmıştır. 8 adet olan bu heykellerin çoğunda, eller göğsün üzerinde birleştirilmiş olarak görülür. Külliyyede yapılan kazı sırasında, ayrıca ince altın levhalar, at koşum takımı süsleri, biri at başı parçası olan hayvan heykeli kalıntıları, biri insan yüzü ve diğeri canavar şeklinde olan pişmiş topraktan yapılma masklar ve stüko süsleme parçaları çıkartılmıştır.²⁵⁶

²⁵² Çoruhlu, a.g.m., s.59.

²⁵³ Diyarbakirli, a.g.m., s.853.

²⁵⁴ Günel, a.g.e., s.142.

²⁵⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s.341.

²⁵⁶ Yaşar Çoruhlu. (2002). Göktürk Sanatı. *Türkler*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.155.

Türk yazısının kökeni Ön-Türk Dönemi'nde atılmıştır. Kayalar üzerine yapılan damga ve çeşitli işaretler, Hun/Hsien-Pi yazısından sonra çok gelişmiş bir özellik göstermektedir. Nasıl ki Çin'de hat sanatı çok erken devirlerden itibaren (özellikle Shang Dönemi sonrası) gelişmeye başladıysa aslında Türklerde de Ön-Türkler zamanında hat sanatının gelişmeye başlamış olduğu tahmin edilmektedir. En erken tarihlerden itibaren özellikle Kuzey Çin ile ilişkisi olan Hun ve diğer Türk topluluklarının yazısının daha o zamanlar ele aldığımız devre kıyasla biraz daha arkaik olmakla birlikte gelişmiş olması gerekliydi. Fakat Türk hat sanatının gelişmiş örneklerini daha çok Göktürk Devri'nde görmekteyiz.²⁵⁷

Göktürklerde, resim sanatı çerçevesine sokulabilecek örneklerde çizgisel tarzın hâkim olduğu görülmektedir. Bu üslup ise kaya resimlerinden geliştirilmiştir. Anlaşıldığı üzere Ön-Türk ve Hunlardan beri görülen kaya resimleri fazla bir tarz değiştirmeden Göktürklerde de devam etmiştir. Söz konusu resimler Güney Sibirya, Yakutistan, Orhon ve Tula nehirleri bölgesinden Moğolistan, Kazakistan ve Kırgızistan ve hatta Türkmenistan'a kadar çok geniş sahada bulunmaktadır. Moğolistan bölgesindeki kaya resimlerinde yiv biçimli derin çizgilerden oluşan konturlar Göktürklerin en belirgin özelliğidir.²⁵⁸ Av, dini sahneler, sembolizmle ilişkili şekiller gibi eskiden konturlar yanında, süvari ve savaş sahnelerinin çokluğu ilgi çekicidir. Bir kısım Kazakistanlı araştırmacılar, Yedisu bölgesinde görülen kaya resimlerinde savaş sahnelerinin çokluğundan dolayı Göktürklerde, bir "savaş kültürü"nin olduğunu iddia etmişlerdir. Moğolistan'daki kaya resimlerinde atlılar çoğunlukla sadak ve yaylarıyla birlikte gösterilmiştir. Bu kaya resimlerinde görülen atlıların bir bölümü ise flamalı ve püsküllü mızraklarla tasvir edilmişlerdir. Süvari atları ise çeşitli pozlarda, eyerli ve eyersiz olarak ele alınmışlardır. Bu resimlerde kurt vb. hayvanlar da sıkça görülmektedir.²⁵⁹

Kuzey Altaylar'da Char Chad'daki zırhlı süvarileri gösteren kaya resimleri oldukça önemlidir. Bu yer Cast Uul Dağı'na yakın bir mıntıkadadır. Burada bulunan bir vadiye bakan siyah kayalar üzerinde ata binmiş ve mızrakları ile gösterilmiş zırhlı Göktürk süvarileri dikkat çekicidir. Sözü edilen her iki atlı figüründe zırhın hemen hemen ayak bileklerine kadar indiği ve at zırhlarının da atın çıplak yerlerini kapattığı görülmüştür. Bu zırhlar ön ve arka bölüm olmak üzere iki kısımdan meydana gelmiştir.²⁶⁰

²⁵⁷ Çoruhlu, a.g.m., s.155.

²⁵⁸ Çoruhlu, a.g.m., s.156.

²⁵⁹ Çoruhlu, a.g.m., s.155.

²⁶⁰ Çoruhlu, a.g.m., s.157.

Göktürk Dönemi'ne ait kumaş, dokuma, ahşap ve madeni eser örnekleri Göktürklerle ait buluntu yerlerinde (özellikle kurganlarda) çok miktarda çıkarılmıştır. Madeni eserler genellikle hayvan üslubuna uygun süslemeli veya hayvan motifi şeklinde işlenmiştir. Bu tarz süslemeler silahlar için de geçerlidir. Kurganlarda iki tarafı veya tek tarafı kesen hayvan dekorlu veya hayvan kabzalı değerli kılıçlar, ok uçları vb. silahlar çıkarılmıştır. Diğer yandan alışılmış örnekler olan at koşum takımları ve bunlara ait parçaları da sıkça görülmektedir.²⁶¹

Ayrıca 2001 yılında bilim adamlarından oluşan bir grup araştırmacı, Moğolistan'ın başkenti Ulan-Batur'a yaklaşık 400 km uzaklıkta Bilge Kağan abidesinde yapılan kazılar sonucunda önemli parçalar çıkarmıştır. Eserlerin toplam 2280 parça olduğu belirtilmektedir.²⁶² Altın bir taç, kemer tokaları, giysilerin üzerine takılan altın nesneler ve elbise kopçaları, sürahi, maşrapa, tabak gibi kaplar altından yapılmış eserlerdir. Gümüş eserler ise 1850 âdettir. İki geyik heykelciği, tabak, sürahi, kadeh gibi kapların bazılarının içinde değerli taşlar, madeni nesneler, dokuma parçası, kömür, kemik gibi kalıntılar da vardır. Bunlar aslında minyatür boyutta yapılmış mezar eşyalarıdır. Ölünün diğer dünyada kullanması için yapılmışlardır.²⁶³

Göktürklerle ait balballar ve diğer heykeller, dönemin plastik sanatı uygulama yetenekleri konusunda önemli ipuçları verirken bunlar, Göktürk heykel sanatının en seçkin eserleridir. İbn-i Fadlan'ın 926 yılındaki Orta Asya seyahatinden sonra birçok gezginin anılarında önemli yer verdiği balballardan, anlaşıldığına göre MÖ 1000 ile 700 yıllarına denk düşen Karasuk Dönemi'ne bağlanan dikilitaşların yaklaşık 2000 yıl içinde antropomorfik karakter kazanmış hali olduğu tahmin edilmektedir. Orta Asya Türk kültür ve sanat tarihi açısından olduğu kadar, tarihteki Türk topluluklarının bozkır kültürünü açıklayabilecek olması açısından da çok önemli bir unsur olan balbalların yapılış amacı ve taşıdığı anlam henüz netliğe kavuşmamıştır. Kuzey Karadeniz kıyıları ile Doğu Avrupa bozkırlarından Çin Denizi'ne kadar olan alanda yapılmış olan balballar, adeta Türk topluluklarının tarih boyunca yayıldıkları coğrafyayı belirlemektedir.²⁶⁴

Yüzyıllık tarihi boyunca Uygur Devleti sadece Uygurların değil, bütün Türk halklarının tarihinde çok derin izler bırakmıştır. Uygurların, duvar süslemeleri, mimari eserler bırakmaları onların sanat anlayışlarını taşınabilir eserler yerine taşınamaz eserler üzerinde göstermelerine imkân vermiştir. Uygurlarda at arabaları çok yaygındı.

²⁶¹ Çoruhlu, a.g.m., ss.158.159.

²⁶² Günel, a.g.e., s.143.

²⁶³ Çoruhlu, a.g.m., s.159.

²⁶⁴ Başkan, a.g.m., s.111.

Ayrıca, Moğolca konuşan ve Kidanların bir kolu olan Heyçezi adlı kabilenin Uygurlardan tekerlekli araba üreten teknolojiyi aldığı tahmin edilmektedir. Bu nedenle onlara “siyah arabalar” anlamına gelen bu ad verilmiştir.²⁶⁵

Yerleşik hayata geçen Uygurların, bu hayata paralel olarak ortaya çıkan mimarileri hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Uygurlarda, minyatür sanatı gelişmiştir. Minyatür sanatına ait eserler mani diniyle ilgili kitapların sayfalarında bulunmaktadır. Hoço, Bezeklik, Kızıl gibi şehirler önemli minyatürlü el yazmalarının bulunduğu önemli bir bölgelerdir.²⁶⁶ Bu tür minyatürlerde atın olmaması, Mani dininin savaşı konu almayan bir din olmasına bağlanabilir.

Avrupa Hunlarından bir yüzyıl sonra Orta Avrupa’ya yerleşen Avarlar, Macaristan’da yeni bir kültür doğurmuşlardır. Avar kültürüyle ilgili yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan mezarların bazılarında plastik ve ağır dökme eşyalara rastlanılmıştır. Ayrıca diğer Türk topluluklarında gördüğümüz gibi at koşum takımları üzerinde hayvan mücadelelerini gösteren figürler görülmüştür.²⁶⁷

Avar sanatında, menteşelerle kayışlara bağlanan kayış süsleri önemlidir. Avar sanatını Hun sanatından ayıran en önemli özellik, Hun sanatında geometrik üslup ağır basarken, Avar sanatında hayvan üslubu ağır basmıştır.²⁶⁸

Kazı çalışmalarının haricinde, kaya resimleri de atın sanatsal işlevi hakkında bize bilgi vermektedir. Eski Türkler, kaya resimlerinde çok sayıda benekli veya çizgili donlu at örneklerinin tasvirini yapmışlardır. Basmiller, alaca atların sanatsal çalışmalarda daha detaylı olarak gösterildiği Doğu Türkistan ile ilişkileri dolayısıyla özel olarak ayrı bir yerde durmaktadır. Basmiller, Göktürklerin kuzeyinde karlı yörelerde yaşamışlar ancak daha sonra Turfan bölgesine yerleşmişlerdir ve Uygurlardan önce bu bölgenin yerleşimcileri olmuşlardır. Kağanları, İdi-Kut Beşbalık’ta Göktürk Hükümdarlığı soyundan gelmektedir. Bu döneme atfedilen dikkate değer Astana atlarının tasvirleri arasında, Kaşgarlı’nın böğrül olarak isimlendirdiği, böğürleri alaca at örneklerini de görmektedir.²⁶⁹

Türk nüfusa sahip Hotan’a yakın bir yöreden alınan bir tasvirde şunlara yer verilmiştir: “*At binici yarı Moğol’du ve göçmenlerin giydikleri tarzda pantolon, bot ve daha sonraları Türk balbalları, Uygur resimlerinde tasvir edilen önde gelen kişiler ve bir Kırgız atlısı*

²⁶⁵ Ablet Kamalov. (2002). Göçebe Uygur Kültürü. *Türkler*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.162.

²⁶⁶ Günal, a.g.e., s.144.

²⁶⁷ Günal, a.g.e., s.146.

²⁶⁸ Günal, a.g.e., s.146.

²⁶⁹ Esin, a.g.m., s.217.

tarafından giyilen kısa İskit tunikleri giyerdi. Bu tunikler Oğuz Türkleri tarafından kurtak olarak adlandırılmıştır. T'ong Yabgu hakkında anlatıldığı ve Uygur resimlerinde görüldüğü gibi, saçları T'ong Yabgu'nunki gibi dalgalanır ve bir eşarpla bağlanmıştır. Bir minyatürde görüldüğü üzere Uygur kağanlarının ışıık halkalarındaki gibi alnında yuvarlak bir süs bulunmaktadır. Hotanlı bu binicide de ışıık halkası bulunurdu. Hotan atlısı elinde, üzerinde bir kuşun uçtuğu bir kupa tutar” şeklinde betimlenmiştir.²⁷⁰ Burada at binici, elinde kupa ve kupanın üzerinde de bir kuş vardır.

Tuna Bulgar bölgesinde, Kurum Han zamanından kalma mimari eserlerin arasında Madara'daki 40 m alanı kaplayan kaya kabartmasında yine at üzerinde bir kupa tutan silik bir yazıt bulunmaktadır.²⁷¹ Kupa, saltanat amblemi olarak bilinmektedir. Aşağıda belirtileceği gibi alaca soylu bir attı. Hotan atlarının ala donları ve Orta Asya kağanlarının sembolü olan yuvarlak ve hilal biçimli baş süslerinin, at figürlerinde özel bir anlamı vardır.²⁷²

2.3.Türk Edebiyatında At

Türk kültürünün diğer bölümlerinde olduğu gibi Türk halk edebiyatını oluşturan aşık tarzı ve anonim halk edebiyatında at kültürü diyebileceğimiz kültürler mevcuttur. At, söz aracılığıyla sözlü gelenek kültürümüzün hemen bütün unsurlarına yerleşmiş, daha sonra yazılı edebiyata geçmiştir.²⁷³

Türk halk edebiyatını oluşturan aşık edebiyatı gibi ferdi mahsullerle, malzemesi dile dayanan masal, ağıt, destan, efsane, hikâye, fıkra, bilmece, türkü vb. ürünlerde at figürü birçok farklı yönüyle dillendirilmiştir.²⁷⁴

2.3.1. Destan ve Mitolojide At

Millî destanlar, tarihi olayları tasvirden ziyade milletin yüksek millî duygularını yükselten yahut az çok tarihe müstenit ideal âlemi gösteren sözlü halk edebiyatı eserlerinden biridir.²⁷⁵

Destan kelimesinin aslı Farsça'dır. Greekçe'de şairlerin saz eşliğinde söylediği şiirlere verilen isimlerden türetilerek “epos” olarak geçer. Destan, hikâye, masal, tarih, roman, fabl gibi manalara gelmektedir.²⁷⁶

Türkler, “Adriyatik Denizi'nden Çin Seddi'ne” kadar olan coğrafyada at koşturmuşlardır. Büyük devletler kurmuşlardır.²⁷⁷ Eşsiz hükümdarların idaresinde cihana

²⁷⁰ Esin, a.g.m., s.217.

²⁷¹ Günel, a.g.e., s.146.

²⁷² Esin, a.g.m., s.218.

²⁷³ Çınar, a.g.m., s.76.

²⁷⁴ Çınar, a.g.m., s.72.

²⁷⁵ Zeki Veleli Togan. (2002). Türk Destan Tasnifi. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.928.

²⁷⁶ Kazım Yetiş. (1994). Destan. *İslam Ansiklopedisi*, c.9, T.D.V. Yayınları, Ankara, s.202.

hâkim olma ülküsüyle büyük mücadeleler vermişlerdir. Türkler verdikleri bu mücadeleleri yetiştirdikleri büyük hükümdarların hayatları ve mücadeleleri çevresinde destanlaştırmışlardır. Bu destan geleneği tarihin süzgecinden geçerek günümüze kadar gelmiştir.²⁷⁸

Atın Türklerin hayatında ne kadar önemli olduğu aşikârdır. Türkler, engin bozkırları atla aşar, atın etini yer, sütünü içer, derisinden ve kılından faydalanmıştır. Destanlarda, Türk toplumunun ve kahramanlarının hayatında atın önemini açıkça görmekteyiz. Özellikle Oğuz Kağan Destanı'nda sıkça tekrarlanan şu sözlerle bunu doğrulanmaktadır: “Yayan erin umudu olmaz; at işler er öğünür”.²⁷⁹

Türkler, destanlarda kahramanların atlarının isimlerine yer vermemiştir. Genellikle atları renklerine göre isimlendirmişlerdir. Destanlarda geçen atların çoğunluğunun aygır olduğunu görmekteyiz; çünkü Türklerde binicilik için aygır atlar seçilmektedir. Aygır olmayan atı iğdiş edilmektedir. Böylece atlar daha dayanıklı hale gelmektedir.²⁸⁰

Destanlarda, atların başları genellikle koç ve toklu başlarına benzetilirdi. Türkler, at türünü anlatmak için yund kelimesini kullanmaktadırlar. İyi at için yürük terimi kullanılmıştır; fakat destanlarda atların yürüyüş tarzlarından bahsedilmemiştir.²⁸¹

Destanlarda, Türk'ün Göktürk oluşu gibi atın da gök kökenli olduğuna inanılırdı. M.Ö 140 senesine ait Çin vesikalarında Orta Asya'da göksel bir attan inen ve kan terleyen atlardan bahsedilmektedir. Yani at göksel bir anlam kazanır. At bilgedir, sahibiyle konuşmakta sahibine fikir vermektedir. Örneğin, şaman göğe atla çıkmakta gökte kanatlı atlar vardır. Mesela, Dede Korkut'ta denizden çıkan aygırın, kısrağı aşmasından doğan deniz kulunun boz aygırı kutsal hayvandır. Yakut efsanelerinde konuşan ve sahiplerine öğüt veren atlardan bahsedilmektedir. Kazak ve Kırgız destanlarında Bahadır'ın atı, onun gibi yiğittir. Bahadır, onunla konuşmakta danışmakta onsuz hiçbir iş görmemektedir. Ölen Bahadır'ı sihirbazlar bulmakta at onu diriltmektedir. Bozkır atın kişnemesi huysuzlanmasına göre geleceğin iyi veya kötü olacağına inanılırdı.²⁸²

²⁷⁷ Baykara, a.g.e., s.54.

²⁷⁸ Mustafa Aksoy. (2002). Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alper Er Tunga (Efrasiyap). *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.1020.

²⁷⁹ Faruk Sümer. (1999). *Oğuzlar*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s.392.

²⁸⁰ Sümer, a.g.e., s.392.

²⁸¹ Sümer, a.g.e., s.392.

²⁸² Avcıoğlu, a.g.e., s.336.

Güney Sibirya’da yaşayan Altay Türkleri’ni anlatan Maaday-Kara Destanı’nda²⁸³ da aynı örneği görmektedir. Kögüdey Mergen, Kara Kula Kağan tarafından esir edilmiş olan halkını kurtarmak için sefere çıkmaktadır. Tek başına mücadele etmektedir. Yanında ona bir bilge gibi akıl veren atı vardır.²⁸⁴

Oğuz Destanı’nın Anadolu’da yaşayan bir rivayetine göre, Bey Böyreğ’in atının, sahibi esir edilince bir taşın dibinde yedi sene kaldığı, üstünü yosun bağladığı anlatılır. Ayrıca, bu at üç gün yemek yememekte kırk metreden terini belli etmemektedir. İnsan gibi dokuz aya dokuz günde doğurmaktadır. Anlaşıldığı üzere ata olağan üstü özellikler ve insani vasıflar yüklenmiştir.²⁸⁵

Destanda Oğuz’un atı, süratlice kaçmakta ve bir karlı dağın içine saklanmakta nasıl bir attır ki peşindekiler günlerce o atı bulmak için uğraşmaktadır. Daha sonra onu yakalayıp getirenler bile kardan görünmez olmuşlardır. Destanda bu dağa “Buz-Dağı” ismi verilmiştir. Destanda olay şöyle geçmektedir:

“Alaca aygırına çabucak bindi.

Apalaca aygırı, Oğuz severdi özden,

Ama at dağ kaçtı, kaybolup gitti gözden,

Bu dağ buzlarla kaplı çok büyük bir dağ idi,

Çok cesur bir alp onu yakaladı. Oğuz sevindi.

Sana Karluk diyeyim ölümsüz adını al...”²⁸⁶

Doğu Türkistan bölgesi uçan atlar efsaneleri açısından oldukça zengindir. Bu coğrafyada anlatılan göksel atlar, eski Orta Asya’da yeniden hayat bulmuştur. Kuça Kağanı göksel at arabasına önem vermiştir. Efsanelerdeki uçan at örneğini resimlerde de görmektedir. Örneğin, bir Uygur resminde, benzer şekilde ona yardımcı olmak için eğilmiş, kanatlı iki midilli ile göğe yükselen bir Budist keşişi tasvir edilmiştir.²⁸⁷ Kanatlı at efsaneleri açısından zengin olan bölgeden gelen Kaşgarlı, “kanatlanmak” kelimesini rastlantı olarak ata binmek anlamında kullanır. Ayrıca, ata binmekten duyulan keyfi uçmakla benzer kılan birden fazla özlü sözü, Kaşgarlı’nın ünlü eserinde görmekteyiz: Er atın, kuşkanadın, at Türk’ün kanadıdır.²⁸⁸

²⁸³ Bekki, a.g.m., s.1065. Bkz. (Maaday-Kara Destanı Altay Türkleri’ne ait bir destandır. Teşekkül tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Destan, 6. ve 8. yüzyıllar arasında doğdu tahmin edilmektedir.)

²⁸⁴ Naskali, a.g.e., s.11.

²⁸⁵ Batu, a.g.e., s.24.

²⁸⁶ Bahaeddin Ögel. (1971). *Türk Mitolojisi I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.78.

²⁸⁷ Esin, a.g.m., s.219.

²⁸⁸ Kaşgarlı, a.g.e., s.48.

Altay efsaneleri arasında çok sayıda göksel at mitolojisi bulunmaktadır. Bu destanlar varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bu destanlarda at, cennetsel bir motiftir. Akşam yıldızı sürüsü, zengin otlaklarda otlayan yol gösteren bir attır.²⁸⁹ Altay Destanı'ndan alınan bir bölümünü inceleyecek olursak atın kutsal olduğunu bize net bir şekilde göstermektedir:

“Muhteşem ocağından,
Bir kökten büyümüş,
Benim topşuurum yapılmıştır.
İki teli onun kutsal at kılından,
İki teli kutsal at tüyünden,
Benim topşuuruma çekilmiştir.
İki büyümüş kökten,
Yaydan yapılmıştır.
İki ince tel,
Kutsal at tüyünden,
Benim yayıma çekilmiştir.
Benim iki parmağımın altında,
Benim topşuurum senin tellerin,
İnce bir şekilde cingıldıyor.” (KanSulutay destanı)²⁹⁰

İslamiyet'ten sonraki destanlarda atın uçmasını ve kanatlı at motifini sıkça görmekteyiz. Örneğin; babası Köroğlu'na derki: “Bu atı ahırda beslerken bir parça ziya görmüş, eğer hiç ziya göstermeseydin kanatlı olacaktı.” Özbeklerde atın uçtuğu efsaneleri bir hayli fazladır.

“Kır at havada kuşu kovalar
Kır at dokuz göğü gözler”²⁹¹ gibi örnekleri verilmektedir.

Köroğlu'nun atı âb-ı hayat içmiş gibi gösterilmiştir. Köroğlu bir gün iki kuş avlamış, onları suda temizlerken kuşlar canlanıp uçmuşlar. Sonra bu sudan Köroğlu'nun Kır atı içmiştir. Babasına olayı anlatınca bu suyun âb-ı hayat suyu olduğu anlaşılır ve bu yüzden Kır at ölümsüzdür, hala yaşadığı rivayet edilir.²⁹²

Battal Gazi'de de uçan atlara tesadüf edilir.

²⁸⁹ Esin, a.g.m., s.219.

²⁹⁰ Bekki, a.g.m., s.1051. bkz. (KanSulutay destanı Altay Türkleri'ne ait bir destandır.)

²⁹¹ Batu, a.g.e., s.28.

²⁹² Batu, a.g.e., s.24.

Hızır'ın atı da uçan bir attır.²⁹³

Türk destanlarında olduğu gibi Yunan mitolojisinde de kanatlı atları görmektedir. Atın en eski mitolojik çağrışımlarından birisi su ile olmuştur. Suda yaşayan at efsaneleri Uzak Doğu'dan Orta Doğu'ya kadar bilinmektedir. Zengi'nin anlattığına göre: Abbasi halifesinin hizmetine giren Kutal Prensi, Ebu Yakub'un hüküm sürdüğü günlerde meydana gelen bir episod anlatılmaktadır. "Semerkant büyükelçisi halifeye başta yaban eşeği görünümlü dona sahip çirkin bir Türk atından, çok çeşitli atların yerini aldığı bir at koleksiyonu sunar".²⁹⁴ "Dağ atı" (taki) tabir edilen bu atın, azgın sulara sahip ve babası vahşi aygır, olan bir göle bağlı evcil kısrakların yavrusu olduğu rivayet edilmektedir. Yarı vahşi midillilerin olağanüstü başarıları, en iyi atlara üstün gelmelerini sağlamıştır. Azgın olduğu söylenen sular ve mineral kaynakları ve ejderha efsanelerinin daima anlatıldığı her yerde var olmuştur. Bu yaban eşeği donlu Türk atları olan taki, daha sonra büyük olasılıkla Orta Asya'nın ejderha atlarından birisi olarak tahmin edilmiştir.²⁹⁵

Destanlarda atın yaratılış efsanelerinden bahsedildiği kadar, defin işlemi esnasındaki rolünden, kurban edilişinden de sıkça söz edilmiştir. Destanlarda, kahramanlar ölünce atı kesilmekte yuğ aşı verilmektedir. Örneğin, Dede Korkut Hikâyeleri'nde bu yas geleneğinde atın rolünü görebiliriz. Beyrek Han öldüğü bölümde:

"Yiğitlerim yerinizden kalkın,
Ak boz atımın kuyruğunu kesin,
Arku beli ala dağdan geceleyin aşın,
Akıntılı suyu delip geçin.
Kazan'ın divanına koşup varın,
Ak çıkartıp kara giyin.
Sen sağ ol Beyrek öldü deyin."²⁹⁶

Bilindiği gibi Türklerde, ölen kişinin atının kuyruğu kesilmekte ve ölen kişi mezara atıyla birlikte gömülmektedir. Başka bir bölümde yine ölen kişinin atının kuyruğunun kesildiğini görmektedir.²⁹⁷

²⁹³ Batu, a.g.e., s.24.

²⁹⁴ Esin, a.g.e., s.24.

²⁹⁵ Esin, a.g.m., s.219.

²⁹⁶ Ergin, a.g.e., s.248.

²⁹⁷ Sümer, a.g.e., s.398.

“Beyrek’in babasına anasına haber oldu. Ak evinin eşiğinde feryat koptu. Kaza benzer kızı, gelin ak çıkardı, kara giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk -elli yiğit kara giyip, mavi sarındılar Kazan Beye geldiler.”²⁹⁸

Altay kazılarında atların kuyrukları 25 cm kadar kesik olarak bulunmuştur. Bu gelenek daha sonra Türkler arasında devam etmiştir. Günümüzde Türkmen oymaklarının yas törenlerinde söylediği ağıtlarda atın kuyruğunun kesildiğini görmektedir.

“Doru atı yemlenemiyo,
Kesilmiş kuyruğu yellenemiyo.”²⁹⁹

Destanlarda belirli zamanlarda toylardan bahsedilmektedir. Bilindiği üzere toyların Türk toplum hayatın da önemli yeri vardır. Toylar genelde doğum, bey oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, felaketten kurtulma ve herhangi sevinç anında düzenlenmektedir. Toylarda eğlenilmekte atlar kesilir ve kımız içilmektedir. Buna Oğuz Kağan’ın ilk avından sonra ad verme merasimini örnek verilmektedir:

“Büyük toy yapıldı, eski Türk âdetince,
Öyle ad seçilirdi, çocuğun kudretince,
Kara Han atlar kestirirdi, Oğuz ad bulsun diye,
Çağırdı hep Türkleri, yurdu şen olsun diye.”³⁰⁰

Yine Oğuz Kağan destanında, Oğuz’un evlenmesinde toy düzenlenmiştir. Oğuz Kağan Destanı’nda, Oğuz Kağan, Gün Han, Ay Han ve Dağ Han’ın doğumundan sonra büyük bir toy vermiştir. Bu toyda atlar kesilmiş, yemekler yapılmış, bol bol kımız içilmiş güzelce eğlenilmiştir.³⁰¹

Destanlarda ordu ve asker kelimelerini görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı’nda ordu tamamen atlı askerlerden oluşmaktadır. Destanda Melik ile Salur Kazan arasında yapılan savaş şöyle anlatılır: “Ordunun merkezinde Salur Kazan, sağ kolda ise Kazan Bey’in kardeşi Kara Güne, sol yanında Boz-okların başı Deli Dünder vardır. Yakın harpte askerler hep at üstünde döne döne savaşır.”³⁰²

²⁹⁸ Ergin, a.g.e., s.249.

²⁹⁹ Diyarbakirli, a.g.m., s.859.

³⁰⁰ Ögel, a.g.e., s.60.

³⁰¹ M.Necati Sepetçioğlu. (1972). *Türk Destanları*. Toker Yayınları, İstanbul, s.116.

³⁰² Sümer, a.g.e., s.391.

2.3.1.Alp Tipi Savaş Atı

İslam öncesi Türk toplumunda, kahramanlık ve cengâverlik geleneğinin ayrı bir yeri ve değeri vardır. Bu dönemin alp kişisi, hayvancılık ve avcılıkla geçinen bir toplumun insanıdır. Akıncılık onun için büyük bir önem taşımaktadır. Malına, sürüsüne ve yurduna göz diken düşmana karşı koymak, vahşi hayvanları yenmek zorunda olan bu insan için, beden gücü hayvanlar ve düşmanlar üzerinde kuracağı üstünlük, en yüce değerdir. Destanlar döneminin alp kişisi, bizde elde bulunan edebi eserler tarafından içerisinde bulunduğu şartlar gereği içten çok dışa dönük, aktif bir tip olarak tanıtılmaktadır. İslam öncesi dönemden başlayarak kahraman, yiğit, zorlu, cesur, güç anlamlarında kullanıla gelen alp kelimesi edebiyatımızda şahıs adı olarak geçtiği gibi bir sıfat ya da bir unvan ve kabile teşkilatı içindeki bir asker zümresine verilen asalet adı olarak da kullanılmaktadır.³⁰³

Alp ya da alperen olmak için gerekli dokuz nitelik ve araç şöyledir: Sağlam yürek (cesaret), kuvvet (güç), gayret, iyi bir at, zırh, ok-yay, kılıç, süngü ve yâr (arkadaş). Türk kahramanlık destanlarının araştırılmasında bu dokuz özelliğin varlığı açık şekilde görülür. Bu dokuz unsurun hepsinde de at, kılıç vb. kutsaldır. Kılıç alpin en değerli malıdır, onun “altını ve incisi”dir.³⁰⁴

Türkmen boylarında alplerin, at seğırtmeleri, atlarının farklı şekillerde süslandıkları ve diğer zümrelerden bu şekilde ayrıldığı, çocukluklarından itibaren avda at sırtında kaplan avladıkları, at sırtında bir atımda okla kuş vurdukları vs. alpin önemli özellikleri anlatılmıştır.³⁰⁵ Oğuz Kağan, Manas, Dede Korkut, Battalnaâme, Danişmendnâme ve Köroğlu gibi tarihi temellere dayanan birçok Türk destanında, kahramanların atlarına aynı değerle önem verilir. Battal Gazi’nin atı Aşkar’ın rengi sarıdır. Sarı Saltuk’un da ilk sefere çıktığı Aşkar, sarı renklidir. Bu ata bazen Kula at derler ki Manas’ın atı da Ak-kula’dır. Oğuz Han, özellikle Süt-kula adını verdiği beyaz tayı için savaşı göze almıştır. Köroğlu’nun Kır atı da dâhil, destanlarda bu atlar sırası gelince uçarmaktadırlar. Dede Korkut’ta, atla erin değeri bir tutulmaktadır. Saltukname’de de düşman vezir atını isteyince Sarı Saltuk, “Ya vezir kişinin başun kesmeyünce kimseye at mı verilür” cevabıyla atın önemini göstermiştir.³⁰⁶

Mitolojilerde ve destanlarda kahramanın en büyük destekçisinin at olduğunu görmekteyiz. At, kahramanı gibi Alpliğin de göstergesidir.³⁰⁷ Savaşta, atın kaderi ile kahramanın kaderi birbirine

³⁰³ Mine Mengi. (1984). Garib-nâmede Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler. *Belleten*, S.191-192, c. HXLVIII, Ankara, s.488.

³⁰⁴ Aşık Paşa. (2000). *Garib-nâme*. Kemal Yavuz, (haz.), II/2, TDK Yayınları, İstanbul, s.557.

³⁰⁵ F.Köprülü, W.Barthold. (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara, s. 297.

³⁰⁶ Yüce, a.g.e., s.233.

³⁰⁷ Çınar, a.g.t., s.64.

bağlıdır. Savaşlarda atlar aktif görevler üstlenmektedir. Uzak yerlere at ile ulaşılır, yeni yerler atlar sayesinde fethedilir. Savaş sadece kahraman ile düşmanı arasında değil aynı zamanda atlar arasında da geçmektedir.³⁰⁸

Hun döneminde geçen Mete Efsanesi'nde bahsettiğimiz özellikleri görmekteyiz. Mete'nin bir efsane gibi anlatıldığı gençliği, Oğuz Han'ın hayatına benzetilmiştir. Çin kaynaklarından okuduğumuz efsanede at ve kahramanlıkla ilgili bölümler şöyledir:

“Bir fırtına kopmuştu, taşmıştı İç Asya'dan!
Sonsuz at sürüleri, yerleri inletmişti.
Atlılar gelmişlerdi, ordular biçmişlerdi.
Tarihten uğultular bir millet var, diyordu!
Hunların ilindeydi, Hun reisi Tuman Han, herkesin dilindeydi.
Büyük oğlu Mete'ydi...
Mete'nin disiplini, dünyaya hep şan vermiş, askeri tanrı sanarmış,
Ondan ne buyruk gelse düşünmeden yaparmış,
Orduyu toparlamış, atını oklamışmış,
Atına kıyamayan, kanı yere akmışmış.”³⁰⁹

Türklerin kahramanlık hayatında, gerek İslâmiyet'ten önce ve sonra destanlarında atın önemi büyüktür. Bunun en güzel örneklerini Oğuz Kağan, Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Köroğlu Destanı'nda görmekteyiz.

Dede Korkut hikâyesin de Beyrek Han'ın atına kardeşim diye hitap ettiğini, övdüğünü görebilmekteyiz:

“At demem sana kardaş derim,
Kardaşımdan yeğ!
Başım beraberim,
Başım iş geldi yoldaş derim,
Yoldaşımdan yeğ.”

“Boz aygır, Beyrek'in övgüsünü, başını yukarı tutup bir kulağını kaldırarak anladığını belirtir sonra yanına gelir. Beyrek, atının göğsünü kucaklar, iki gözünden öptü. Sıçradı atına bindi.”³¹⁰

Salur Kazan Han, Beğil Bey'in geyik avındaki başarılarını yiğidin kabiliyetine değil atın yeteneğine bağlamaktadır. “Bu hüner atın mıdır, erin midir?” diye sorunca hanım “erin” vermiş; lakin Kazan Han, “Yok at işlemezse er öğrenmez”, “hüner atındır.”³¹¹

Köroğlu, atına duyduğu sevgiyi ve muhabbetti şöyle dilendirmiştir:

³⁰⁸ Çınar, a.g.t., s.64.

³⁰⁹ Ögel, a.g.e., ss.5-6. (Mete Efsanesi'ndeki Asya Hun Devleti'nin Kağanı Mete, Oğuz Kağan Destanı'nda geçen Oğuz Han'ın hayatına benzetilmiştir.)

³¹⁰ Ergin, a.g.e., s.136.

³¹¹ Ergin, a.g.e., ss.144-145.

“Ey alın akşamdan taktığın yemini.
 Öykesinden küt küt gever,
 Üstüne binenler sürsün demini,
 Kızıl elma gözlü güzel atım benim.

İnişe gidince caylan inişli,
 Yokuşu gidince keklik sekişli,
 Karakuş oyunlu, Bozkurt bakışlı,
 Kız yeleli, alma gözlü kır atım benim.

Şemli belden aştığını görmüşler,
 Kır atımın sekişinden bilmişler,
 Şu gelen koç Köroğlu demişler,
 Kız yele, elma gözlü, kır atım benim.”³¹²

Genel olarak atlarda sezgi gücü üstündür. Destanlarda kahramanın atı, güç durumlarında daima sahibine yardımcı ve onu uyarıcı olmuştur. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Begiloğlu Emre, düşman üzerine yürüyünce, düşman kokusunu atı, “Al Aygır” alır, ayağını yere vurarak sahibini uyarmaktadır. Yine Dede Korkut Hikâyeleri’nin Uşun Kocaoglu Seğrek Boyu’nda, Seğrek uyurken atmış silahlı düşmanın, Seğrek üzerine geldiğini ve Seğrek’in bindiği aygırın, yularını çekerek onu uyandırdığını görmektedir.³¹³

Atın veya kahramanın esir edilip zindana atılması halinde bile alp tipi at bu esaretten hem kendini, hem de sahibini kurtarmaktadır. Köroğlu’nun kır atı sahibini esaretten kurtarmakta, zindandan alır kaçırmaktadır.³¹⁴

Destan kahramanlarından bazılarının kendileri gibi iyi ata binen, kılıç kuşanan eş istedikleri görülmektedir. Bu durumun bir masal unsuru olmadığı Türk el ve boylarında her zaman bu gibi kız ve kadınların görüldüğü bilinmektedir. 15. yüzyıl da Anadolu’dan geçen bir seyyah, Türkmen kadınlarının yiğit kadınlar olduğunu, erkekler gibi savaştığını işittiğini ve buna hayret ettiğini yazmıştır.³¹⁵ Dede Korkut’taki insan tipi alp tipidir, burada da mücadele esastır. Kahramanlık en büyük sosyal değerdir. Kadınların değeri bile ata binme, kılıç

³¹² Batu, a.g.e., s.28.

³¹³ Hasan Köksal. (2002). Türk Destanların Bazı Ortak Motifler. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.1091.

³¹⁴ Çınar, a.g.t., s.69.

³¹⁵ Sümer, a.g.e., s.292.

kuşanma, ok atma, düşmana akın etme, yani kuvvet ve cesaret göstermesiyle ölçülmektedir. Aşk ve kadın konularındaki düşüncelerin bile kahramanname bir şekilde yaşandığını ve kadın alplerin bulunduğunu Dede Korkut'tan öğrenilmektedir. Dede Korkut'un Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı'nın eş olarak seçeceği kadında aradığı özelliklerde yiğitlik, ataklık ve cesaret ön plândadır: *"Baba, ben yerimden doğrulmadan o kalkmış ayağa dikilmiş olmalı, ben karakoç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı"* demektedir. Kanlı Koca'nın buna cevabı da ilginçtir: *"Oğul, sen kız istemezmişsin bir cılasın bahadır istermişsin"*.³¹⁶ Sosyal hayatla bütünleşen kahramanlık adetlerinin arasında Türk boylarında erkeklerin evlenebilme hakkına sahip olabilmeleri için gelin adayını, at koşturmada, ok atmada ve Türk güreşinde yenme zarureti vardır.³¹⁷ Bir kadının bir erkekle güreş tutabilecek kadar güçlü olması alp kültürü için normal karşılanmalıdır.

Destanlarda at ile ilgili gördüğümüz diğer bir özellik de kahramanın ölümünden sonra atın, insanlar gibi yas tutmasıdır. Örneğin, Manas Destanı'nda Er Manas bir kez öldüğünde zam atı, av köpeği ve av kuşu, Manas'ın mezarını beklemişler ve insan gibi konuşmuşlardır. Köroğlu'nun ölümünde Kır At, bir insan gibi yas tutmuş kırk gün yem yememiştir. Bey Böyrek Hikâyesi'nde, Bey Böyrek'in atı Benli Boz, sahibi esir edilince, bir taşın dibinde yedi sene kalmış, üstünü yosunlar bağlamıştır.³¹⁸

Destanlarda kahramanın, atını kaybettiğinde büyük üzüntü içine girdiğini, tek başına bir şey yapamadığını görmektedir. Örneğin, Köroğlu destanında Kır atı olmayan Köroğlu bir hiçtir. Dede Korkut'ta tartışılan; *"At işler er öğünür, yayan kalan erin umudu olmaz."* savı asırlarca sonra Köroğlu tarafından doğrulanmaktadır. Nitekim Köroğlu, Kır atı öldürülünce kendisini savunmadan başını katillere uzatmaktadır.³¹⁹

2.3.2. Ata Sözlerimizde At

Atla ilgili ata sözlerimizde, at yetiştiriciliği, attan aranan vasıflar, atın bakımı, yetiştirilmesiyle alakalı örnekleri görmekteyiz.

At sahibine göre kişner.

Yürük ata kamçı olmaz.

At murattır.

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.

At binenin kılıç kuşananıdır.

³¹⁶ O. Ş. Gökyay. (1976). *Dede Korkut Hikâyeleri*. MEB. Yayınları, İstanbul, s.133.

³¹⁷ Kaşgarlı, a.g.e., s.47.

³¹⁸ Köksal, a.g.m., s.1091.

³¹⁹ Boratav, a.g.e., s.92.

Yürük at yemini kendi arttırır.
 Azıklı at arıamaz.
 At alırsan barlıdan, kız alırsan carlıdan.
 Atın varken yol tanı, ağa varken el tanı.
 Attan inilip eşeğe binilmez.
 Atı zapt eden ağzındaki gemdir.
 Katıra sormuşlar baban kim demişler, dayım attır demir.
 Atla avrat yiğidin bahtına bağlı.
 Atı zengin yerden almalı besili olur, kızı fakir yerden almalı itaatli olur.
 Atı alan Üsküdar'ı geçti.³²⁰
 Ata bakma dona bak, içindeki cana bak.
 Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma.
 Ata binmeden ayaklarını sallıyor.
 At binicisini bilir.
 At binicisine göre oynar.
 Ata nal çakıldığını görmüş de kurbağa ayaklarını uzatmış.
 Ata dost gibi bakıp, düşman gibi binmelidir.
 At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz.
 At teper, katır teper ara yerde eşek ölür.
 Atta durun var duramayan var.
 İğreti ata binen tez iner.
 Bir süreçten atın başı kesilmez.
 Bahşış atın dişine bakılmaz.
 At arıklıkta yiğit gariplikte.
 At beslenirken kız istenirken.
 At yiğidin yoldaşdır.
 At ile avrata inat olunmaz.
 At yürümekle yol alır, kibar yürümekle ün alır.
 Atın ölümü arpadan olsun.
 Ata arpa, yiğide pilav.
 Yek atı, yek mızrak.
 Cenk at oynatır ferzane oynatmağa yer yok mudur?
 Hasma karşı şimdi at oynatmağa yer yok mudur?³²¹
 Azerilerde:

³²⁰ Sevgen, a.g.m., s.53.

³²¹ Batu, a.g.e., ss.30-31.

Atı atın yanına bağlasan,
 Han görüp değer.
 Birini bağışla mene,
 At ile avratta tapılmaz vefa.
 Çağatayca'da:
 Yahşı atına bir kamçı, yaman atına menek kamçı.
 At aralıkta, yiğit garıplıkta.
 At yiğidin altında aksamaz.
 At koşar, ikbal geçer.
 At ilin, it ilin bize ne.
 At binicisine göre eştirir.
 Atın dik başlısı, yiğidin ağır başlısı.
 At ölür itlere bayram olur.
 At pazarında eşek izimi aran.
 At tepmez, köpek kapmaz deme.
 Atta karın,yiğitle burun.
 Ersiz at, yularsız at.
 Eğer ata yük olmaz.
 Boş torba ile at tutulmaz.
 Türk ata binse bey olur.
 Yürük at gibi, kuyruk dikemem.
 Yeğin yeğin atlar gelir geçer.
 Rahvan at kendisini yorar.
 Fukaranın çocuğu, zenginin atı kıymetli olur.³²²

³²² Batu, a.g.e., s.32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SİYASÎ ve ASKERÎ ALANDA AT

3.1. Siyasî Alanda At

Türkler, dünya kültür ve medeniyet tarihi bakımından iki alanda önemli rol üstlenmişlerdir.

- 1- İktisadî alanda: At ve hayvan yetiştiriciliğinde.
- 2- İhtimaî alanda: Devlet kurma yeteneğiyle.

Ünlü kültür tarihçileri yaptığı araştırmalara göre, dünyanın neresinde kudretli, büyük, ihtişamlı bir devlet kurulmuşsa bunun arkasında hayvan yetiştiriciliğiyle meşgul olan atlı-göçebe kavimlerin olduğunu belirtmişlerdir. Çiftçilikle uğraşan toplumların yüksek külür ve medeniyete ancak atlı-göçebe yaşam tarzını benimseyen toplumların yaptığı akınlar sayesinde ulaştıklarının altını çizmişlerdir.³²³

Atlı-göçebe yaşam tarzı sayesinde Türkler, büyük sürülerin bakımını, idaresini, oymak teşkilatlarını, mülk hukukunu sağlayarak çatışmaları önlemiştir. Bütün bu işlerin at yetiştiriciliğiyle sıkı bir bağı olduğu bilinmektedir.³²⁴ Bunların sonucunda Türklerin, cesareti, devlet kurma kabiliyeti, hükmetme gururu gelişmiştir.³²⁵ İngiliz Tarihçisi Toynbee de, O. Mengene, Schmit de bu görüşe katılmıştır. Toynbee, göçebeliğin bir çok özeliğinden dolayı çiftçilikten daha üstün olduğunu söylemiştir.³²⁶ Bozkır hayatını yakından tanıyan Radloff, "Göçebeliğin geniş bozkırlarda maksatsız bir serserilik olduğunu sanmayalım."³²⁷ ifadeleriyle diğer tarihçilerin görüşleriyle hemen hemen aydır.³²⁸

Macar Türkolog Deer de yukarıdaki görüşe paralel olarak şöyle der: "At olmadan istenildiği tarzda süratli yer değiştirme, meraların önceden seçilmesi ve aynı zamanda yarı vahşi hayvanların yarı müdafaası ve bir arada tutulması, hülâsa bütün büyük ölçüdeki çobanlıkla sistemli olarak bağlı bulunan hususların tasavvuru imkânsızdır. At olmasaydı, Eurazia'nın step adamı yerleşik kavimlerinkini çoktan aşan, yıldırım çabukluğuna ve delip geçme hassasına malik bulunan muharebe tarzını asla teşkil edemez, Hunlar'ın, Avarlar'ın, Gök-Türkler'in imparatorlukları meydana gelemezdi. Eski bir Çin tarihçisinin de dediği gibi, Hun kavmi muharebede ve mücadelede imparatorluğunu at sırtından tesis ile yüzlerce şimalli kavim üzerinde hâkimiyetini temin etmiştir. At bu kavimlerin düşüncesinde adeta şahsen muharebeye iştirak eden bir kimse olmuş... Hatta bazı kabileler için bir kısım at cinsleri o kadar karakteristiktir ki, adlarını bile sevdikleri atlardan almaktadırlar.

³²³ Rasony, a.g.e., s.4.

³²⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s.223.

³²⁵ Rasony, a.g.e., s.5.

³²⁶ Rasony, a.g.e., s.5.

³²⁷ Rasony, a.g.e., s.48.

³²⁸ Rasony, a.g.e., s.48.

*Peçeneklerin her bir kabilesinin birer at rengini izafe eden adları bulunduğu gibi, sair Türk kavimlerinde de kabileler “Alayuntlu” (Alaca atlı) ve “Toraygır”(dor aygır) tarzında isimler almaktadır.”*³²⁹ Örneklerden anlaşıldığı üzere, at olmasaydı Türkler kısa zamanda güçlü ve ihtişamlı devletler kuramazdı. Bütün bu örnekler bizi doğruca şu gerçeğe götürmektedir: Siyasâî hayatta atın ilk ehlileştirildiği yer Türklerin anavatanı Orta Asya’dır.

Asya Hun hükümdarı Mete’nin MÖ 176 yılında, Çin imparatoruna gönderdiği mektubu Türk devletinin kısa sürede nasıl kurulduğunu göstermesi açısından önemli vesikadır. Mete burada şöyle demektedir: “*Tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde yirmi altı devleti yendiklerini ve bu surette bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini*” bildirir. Hun devletinin kuruluşunu atlarının mükemmelliğine bağlayan Hun hükümdarı, tarihi gerçekliği bir kere daha gözler önüne sermiştir.³³⁰ “*Oğuz Türkleri devletlerini at üstünde kurdular ve Anadolu’ya da at üstünde geldiler.*” ifadesi de siyasî anlamda atın önemini göstermektedir.³³¹

Eski Türk toplumunda insanlar arasındaki ilişkileri, yazılı olmayan kanun niteliğindeki “töre” hükümleri düzenlemekteydi. Türkler törenin önemini, “İl gider, töre kalır.” sözü ile ifade edilmektedir. Devletin varlığı töreye bağlıdır. Törenin değişmeyen hükümlerinin yanı sıra koşullara göre değişen hükümleri de vardır.³³² Bütün kararların alındığı ve gündemi önceden belirli olan meseleler yılın belirli günlerinde toplanan kurultayda görüşülmektedir. Bu toplantılar Hun İmparatoru Mete döneminden başlamak üzere yapılmaktadır. Hunların doğusunda bulunan, Proto-Moğol Tunghu Devleti’nden, Mete’ye bir elçi gelmiş ve Mete’nin ünlü atını istemiştir. Tunghu Devleti’nin gayesi, Mete henüz zayıf iken onu bastırmaktır. Mete, devletin ileri gelenlerini toplamış ve onlara durumu bildirmiştir. Herkes buna karşı gelir; ancak Mete, komşu devletten bir at esirgenmez, der ve kendi atını verir. Az sonra elçi yine gelir, Mete’nin kadını istemiştir. Ancak bu, Mete’nin ünlü ulu hatunu değildir. Mete yine kurultay toplar. Buna herkes çok kızar ve bu Tunghularda ahlak anlayışı (tao) diye bir şey yok, diyerek bağırırlar; ancak Mete, onları dinlemez ve kadını vermiştir. Az sonra aynı devletin elçisi yine gelmiştir. Bu kez çorak bir toprak parçasını istemiştir. Mete yine kurultay toplamış ve durumu, devletin ileri gelenlerine bildirmiştir. Buna bazıları karşı gelmemiş ve at ile kadın verildikten sonra, bunu da verelim, demişler. O zaman Mete kükremiş ve şöyle bağırırmıştır: “*At ve kadın benimdi. Onun için verdim. Toprak ise,*

³²⁹ Deer, J. (1954). Step Kültürü. *DTCF. Dergisi*, S.1-2, Ankara, ss.161-162.

³³⁰ Deer, a.g.m., s.172.

³³¹ Sümer, a.g.e., s.14.

³³² Kafesoğlu, a.g.e., s.246.

devletindir. Devletin malını başkasına nasıl verebiliriz?” Mete bunu dedikten sonra toprak parçasını verelim diyenlerin başlarını, hemen orada kestirmiştir.³³³ Mete’nin çok sevdiği atını dahi milletin istiklâli ve huzuru için vermeye hazır olduğunu göstermiştir. Vergi olarak atın istenmesi hem siyasî hem de ekonomik anlamda atın değerini ortaya koymaktadır.

Kurultay ile din törenlerinin bir arada yapıldığını görmektedir. Bu çeşit toplantılar, en muhteşem sahneleriyle, ilk defa Büyük Hun İmparatorluğu’nda görülmekte ve Göktürklerde de, devam etmektedir. Devlet işleri ve dinî törenlerle ilgili üç ayrı toplantıdan bahsedilmektedir. İlki, senenin ilk ayında, ileri gelen davetlilerle hükümdarın sarayında yapılmaktadır. Dinî vasfı baskın görünen ikinci toplantı, Lung kalesinde, üçüncüsü ise atların semizleştiği sonbaharda, Tai-lim’de yapılmaktadır. Üçüncü toplantıda, halkın ve hayvanların sayısı tespit edilmektedir. Bu tür toplantılarda devleti ilgilendiren önemli kararlar dalınmaktadır. Devletin kaynakları ile halkının kontrol ve sayımı, yapılan bir toplantıya Sayım Kurultayı da, denilebilmektedir. Bu kurultay, sonbaharda, eylül ayında yapılmaktadır; zira bu ayda atlar güçlenmişlerdir.³³⁴ Devletin ekonomisini oluşturan hayvancılık önemli bir yere sahip olduğu için yılın üçüncü toplantısı bu alanda düzenlenmektedir. Bu da bize siyasi açıdan da devlet teşkilatında ata verilen önemi görülmektedir. Ayrıca, yine bu ayda savaş kurultayının da yapıldığını görmektedir. Çünkü bu mevsimde atlar güçlenmiş ve savaşın güçlüklerine karşı hazırlanmışlardır. Mete, Yüecileri yendiğini Çin İmparatoruna haber verirken, atlarının gücü sayesinde yendiklerinden bahsetmiştir. Hunların eylül ayında Çin’in kuzeyindeki T’ai-lim’de yaptıkları kurultayda, sayım yapılmakta ve devletin insan gücü hesaplanmakta ve hayvan sayısı da tespit edilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu toplantı, bilinçli ve hesaplı bir seferberlik ilanıdır. Çin akınları ise, bundan sonra harman mevsiminde başlanmaktadır.³³⁵

Hun imparatorluğu döneminde Kansu Bölgesinde “At Şehri” olarak bilinen iki şehir mevcuttu. Bu şehirler atın çok yetiştirildiği ve atı kullanan süvarinin de eğitim aldığı merkezler olarak da bilinmektedir. Atların, savaş için hazırlanmaları, Çin ipeği ile değiş tokuşunun yapılması, vb. sebebini ötürü şehirlerin kuruluş nedenini de açıklamaktadır. Göçebe bir hayat tarzı süren Hunların büyük bir ihtimalle şehir olarak anılan coğrafyaların

³³³ Bahaeddin Ögel. (2002). Devlet Meclisi ve Kurultay. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.874.

³³⁴ Ögel, a.g.m., s.876.

³³⁵ Ögel, a.g.m., s.878

etrafını tahtalarla çevirmiş oldukları düşünülmektedir. Dolayısıyla atlar için özel sahaların seçilmesi Türklerin atlara verdikleri önemini gösteren başka bir örnektir.³³⁶

3.2.Türk Ordusu

Tarihte yaşamış ve yaşamakta olan her bir topluluk diğerlerinden farklı özelliklere sahip olmuş ve bu karakteristik özellikleriyle tanınmışlardır. Toplumlari meydana getiren insanların deri rengi, ırkî ve antropolojik özellikleri, hayat tarzları, dinî inanış ve anlayışları, eğlence ve törenleri, kullandıkları kapacaklar, silahlar ve araçlar ve hatta ordu teşkilatları kendilerine ait ve pek çok farklı özelliklere sahip olup olmamaları onların birbirinden farklılıkları olmuştur. Sümerler yazıyı icat etmeleri, Eski Mısırlılar inşa ettikleri piramitleri, Fenikeliler ve Venedikliler gemicilikleri ve deniz ticaretindeki ustalıkları, Yunanlar üzüm, şarap üreticiliğindeki maharetleri, Romalılar sahip oldukları topraklar üzerinde uyguladıkları usta siyasetleri gibi ilk anda dikkat çeken bir takım belirgin özellikleriyle yaşadıkları çağa damgalarını vurmuşlardır. Türk adının ortaya çıkmasıyla birlikte ise bu millet ile karşı karşıya gelen diğer toplumların zihninde ilk beliren özellikleri savunma ve ordu kurma konusundaki ustalıkları olmuştur. Kısaca, tarihte Türk deyince ordu, ordu deyince at akla gelmektedir.³³⁷

Ordu kelimesi ilk defa Gök-Kitâbeleri'nde kullanılmaya başlanmıştır. Kitâbeler'de, daha ziyade ordu karargâhı, saray hakanının oturduğu şehir anlamında kullanılmıştır. Çağdaş Orta Asya lehçelerinde de “orda” sözcüğü hakanın karargâhı anlamında kullanılmıştır. Türk ordusu, Türk milleti kadar eski bir maziye sahiptir.³³⁸

Türkler, Atın araba çekme ve taşıma aracı olmaktan çıkararak binek hayvanı haline dönüştürmekle beraber bozkır kültürü etrafındaki yerleşik kültürlerle karşı üstün konuma gelmiştir.

Daha sonra biniciliğin ve süvariliğin gelişmesiyle at yegâne savaş aracı olmuştur.³³⁹ Türk ordusunun en önemli kısmını süvari birlikleri oluşturmaktadır. Süvari birliklerinin de en büyük destekçisi attır. Ayrıca, Türk savaş sisteminin tatbik edilmesinde başrolü at oynamıştır. Türkler, at sayesinde uçsuz bucaksız bozkırları aşp geniş sahalarda devlet kurmuşlardır.³⁴⁰ Türklerin bu kadar başarılı olmasında, insan, at ve silah birliğine dayanmaktadır. Tarihte bu üç unsuru Türkler dışında bu kadar uyumlu kullanan başka millet görülmemiştir.³⁴¹

³³⁶ W. Eberhard. (1940). Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat. *Ülkü*, c.16, Ankara, s.167.

³³⁷ Hatice Palaz Erdemir. (2002). Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik. *Türkler*, c.2. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.1675.

³³⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. (1970). *Malazgirt Meydan Muharebesi(26 Ağustos 1071)*. c.2. Genel Kurmay Basımevi, Ankara, s.57.

³³⁹ Hasan Basri Öngel. (2001). *Türk Kültür Tarihinde Spor*. Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.155.

³⁴⁰ Köymen, a.g.e., s.276.

³⁴¹ Köymen, a.g.e., s.276.

“Tarih yapan hayvan”³⁴² diye tanımlanan atın, tarihi süreç içerisinde askeri yönden oynadığı rol son derece önemlidir.³⁴³ Askeri birliklerin geneli atlı süvari birliklerinden oluşmaktadır. Kaşgarlı Mahmud’un, ünlü eserindeki “Türk” maddesinde “Türk Ordusu Atlandı” ifadesi tüm orduyu kapsayacak şekilde kullanılmıştır.³⁴⁴

Göktürk Kitâbeleri’nde de atlı birliklerden sık sık söz edilmiştir. Tonyukuk Abidesinde doğu ve kuzey cephesinde, kağanın orduya savaş için emir verdiğinde askerlerin atlarına binip ilerledikleri bilinmektedir. Buradan da anlaşıldığına göre Türk ordusunun büyük kısmı atlı süvari birliklerinden meydana gelmiştir.³⁴⁵ Bunun yanı sıra yaya birlikleri de mevcuttur. Ayrıca, açık bir şekilde Bilge Tonyukuk’un da savaş meydanında oluşturulan askerî hattın bir bölümünün atlı, diğer bölümünün de yaya olduğunu belirten sözleri mevcuttur. Bu durum; Türklerin savaşlarda ata önem vermekle birlikte atlı ve yaya (süvari ve piyade) asker olarak savaşlarda yer aldıklarının kanıtıdır.³⁴⁶ Lakin Türk ordusu ağırlık olarak süvari birliklerinden oluşmaktadır. Türkler bütün işlerini atları vasıtasıyla görmektedir. Süvari tekniğini ilk bulan ve uygulayan kavim Türklerdir. Hiun-nulardan önce Asya’nın kuzey barbarları süvari savaşını bilmemektedirler. Çinliler de atı yalnız savaş arabalarına koşmakta kullanıyorlardı.³⁴⁷

Türklerin ordusunda süvari birliği birinci birliktir. Komşuları, özellikle Çinliler süvari tekniğini Türklerden öğrenmişlerdir. Hatta Çinliler, MÖ 307 yılında yaptıkları bir reformla hareket kabiliyeti az, ağır savaş arabalarını hizmetten kaldırarak Hun Türklerindeki gibi hafif süvari birlikleri oluşturmuşlardır.³⁴⁸

Avrupa Hunlarında, Avarlarda, Uygurlarda ve diğer Türk toplumlarında da görüldüğü üzere, ordunun ağırlıklı olarak süvari birliklerinden meydana geldiği bilinmektedir.

Selçuklu ordusu da muharip sınıfı atlı ve yaya birliklerden meydana gelmiştir. Savaş sistemin gereği olarak Selçuklu ordusunda atlı birliklerin sayısı yaya birliklerinde bir hayli fazladır. Örneğin, Tuğrul Bey öldüğü rivayetinin çıkması üzerine Horasan’a doğru harekete geçen Alp Arslan’ın ordusunda 20.000 atlı, 10.000 yaya askerî vardır. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi atlı birliklerin sayısı yaya birliklerinin sayısının iki katıdır.³⁴⁹

Sonuç olarak, Tarihte Türk ordusunun atlı ve yaya birliklerden meydana geldiği ve Türk ordusunun başarılı olmasında atlı birliklerin rolünün önemli olduğunu söyleyebiliriz.

³⁴² Avcıoğlu, a.g.e., s.334.

³⁴³ Avcıoğlu, a.g.e., s.334.

³⁴⁴ Çınar, a.g.m., s.74.

³⁴⁵ Ergin, a.g.e., ss.55-56.

³⁴⁶ Palaz, a.g.m., s.1682.

³⁴⁷ Öngel, a.g.e., s.154

³⁴⁸ Koca, a.g.m., s.1487.

³⁴⁹ Köymen, a.g.e., s.263.

3.2.1. Türk Askeri ve At

Tanrı, Türk'ü özel surette ve üstün karakter yapısıyla donatmış özellikle teşkilatçı, asker ve uygar bir ırk olarak yaratmıştır. Bu sebeple Türk askeri tüm dünyaya ışık tutup örnek olmuştur.³⁵⁰

Yeryüzündeki en ilahi disiplin Türk askerlerindedir. Türklerin bu meziyetleri onların kuvvetlerinin meydana çıkmasına âmil olmuştur. Türk, fitraten iyi askerdir ve süvarilik temel vasfıdır.³⁵¹

“Ata binen Türk, atasını tanımaz.” Örneği, devletçi Türk ruhunu anlatırken, Türk, yalnız yurdunu bilir ve yurdunu temsil eden devlete asker onlunca, görev gereği babasına dahi hücumdan çekinmemektedir. Türk askeri atın sırtını sıcak yatağa değişmemektedir. Türk askeri at üstünde doğar savaş meydanında ölmektedir. Türklerde bir erin şahsiyeti askerlik yeteneği ve muharebelerdeki yeteneği ve cesaretiyle anlaşılmaktadır. Türk cengâveri sürüsünü otlatmakta atına bakmakta ve atını nallamakta ve savaş meydanındaki hüneri ile dünyayı hayrette bırakmaktadır.³⁵²

Türk askerinin cenkte en önemli yardımcısı atıdır. Bozkırda soylu ve olağanüstü atlara binilmekte başarıları destanlaşarak anlatılmaktadır. Binicilik olgusu olmadan atın öneminden bahsetmek mümkün olamayacağı gibi at olmadan da stratejik, kitlesel ve hareketli savaşlardan söz edilmemektedir..³⁵³

Geleceğin Türk cengâveri, askerî eğitimine çocukluk döneminde başlamaktadır. Özellikle çocukların oynadıkları oyunlar, askerî eğitim için son derece önemlidir. Örneğin, yeni yürümeye başlayan Türk çocukları, koyunların sırtına binerek, önce farelere, gelinciklere ve kuşlara, daha sonra tilkilere ve tavşanlara ok atmak şeklinde oynadıkları oyunlarla âdeta ilk askerî eğitimlerini almışlardır. Çocuklar, bununla kalmamaktadırlar, oyunla başladıkları askerî eğitime, tıpkı yetişkinler gibi atlara binmekle devam etmektedirler.³⁵⁴ Kısaca, her Türk askeri ata binmeyi ve at üzerinde ok atmayı da çocukluk çağında öğrenmektedir. Hatta Kazak konar-göçerleri de 3-4 yaşlarındaki çocukların rahatça ata binebilmeleri için özel eyer takımları yapmışlardır. Çocuklar, kendilerine sağlanan bu imkânlarla daha önce koyun sırtında yaptıklarını bu defa at üzerinde tekrarlayarak eğitimlerini pekiştirmektedirler. Böylece onlar gençlik çağına gelip Türk ordularına katıldıklarında çok iyi ata binen ve at sırtında ok atabilen bir asker olacaktır. Bundan sonra sıra at sırtında silâhları kullanmaya, yeteneği geliştirmeye gelecektir. Bu da ordu saflarında yapılan eğitimler sayesinde olmuştur.³⁵⁵

Romalılar, Hunların at kültürüne hayrandı. Hunlar, askeri zaferlerini, süvarilikte mahir olmaları kadar, disiplinli olmalarına borçludurlar. Onların atları dünyanın en mükemmel atlarıdır.

³⁵⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri, a.g.e., s.58.

³⁵¹ Zuhuri Danişman. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Yeni Matbaa, İstanbul, s.53.

³⁵² Türk Silahlı Kuvvetleri, a.g.e., s.57.

³⁵³ Öngel, a.g.e., s.426.

³⁵⁴ Erdemir, a.g.m., s.1575.

³⁵⁵ Koca, a.g.m., s.1485.

Hunların adeta atlarına yapışmış gibidirler. Anasının yardımında yeni kurtulan bir Hun çocuğu eyerlenmiş bir atla baş başadır.³⁵⁶

Eski Arap kaynaklarında Türklerin binicilikteki hünelerleriyle ilgili olarak; Türk vahşi hayvanlara, kuşa, havadaki hedeflere at üstünde ok atmaktadır. O kadar ki Türk'ün sanki ikisi yüzünde ikisi arkasında dört gözü vardır, şeklinde ifadeler kullanmışlardır.³⁵⁷

Türklerle at o kadar özleşmiştir ki Türk askerinin vazgeçilmez bir parçası, en yakın dostu olmuştur. Bu yüzden Kaşgarlı Mahmud, bu yakınlığı en güzel biçimde özetlemiştir. “At Türkün kanadıdır.”³⁵⁸ Dede Korkut Hikâyeleri’nde ise “Yayan erin umudu olmaz”³⁵⁹ sözü sık sık söylenerek atın Türkler için ne kadar önemli olduğunun altını çizilmiştir. Türk askeri için atın ne demek olduğunu kahraman Beyrek Han atına şöyle seslenmiştir:

At dimizem sana kardaş direm kartaşumdan yig,
Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşımdan yig.”³⁶⁰

3.2.2. Savaş Esnasında Atın Önemi

Göktürk Kitâbeleri’nde, at ve atlarla ilgili birçok kelimeye rastlamaktadır. Kitâbeler’de genel olarak at, karşımıza savaş aracı olarak çıkmaktadır. Savaşın çetinliği, zorluğu, kahramanın cesareti, hünere, başarısı hep atla birlikte geçmektedir.³⁶¹ Türklerin savaşlarında, atın ana rolü anlatılırken atsız bir askerin hareketi düşünülemez ifadesi kullanılmıştır. Türk askerinin atı sayesinde, düşmanını yendiği belirtilmiştir. Kitâbeleri’nden örnek verecek olursak:

“Kül-Tigin Bayurkunug at adgırın binip,³⁶²
Alp Şalçı akın binip... İki erig udu aşuru sançdı...³⁶³
Kül-Tigin öksüz akın binip tokuz erig sançdı.³⁶⁴
Kül Tegin, en önce Tadık’ın Çor’un boz atına binip hücum etti.³⁶⁵
Kül Tegin, başı boz olan ata binip hücum etti.”³⁶⁶

“Has atlarını, has aygırlarını, kara samurlarını... Gök sincaplarını Türküm’e Milletim kazanıverdim, ediniverdim.” (Bilge Kağan Kitâbesi kuzey cephesi 11-12).³⁶⁷ Göktürk Kitâbeleri’nde buna benzer mısralar sıkça geçmektedir.

³⁵⁶ Şerif, Baştav. (2002). *Avrupa Hunları*. Genel Türk Tarihi, c.I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.607.

³⁵⁷ Kitapçı, a.g.e., s.19.

³⁵⁸ Kaşgarlı, a.g.e., s.48.

³⁵⁹ Sümer, a.g.e., s.3.

³⁶⁰ Sümer, a.g.e., s.3. (At demiyorum sana kardaş derim kardeşimde iyi, başıma iş geldi yoldaş derim yoldaşımdan iyi.)

³⁶¹ Cengiz Yılmaz. (1996). Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.4, Ankara, ss.155-158.

³⁶² (Kül-Tigin Buyurka’nın at aygırına binip...)

³⁶³ (Alp Şalçı akına binip... İki eri takip edip kovalayarak mızrakladı...)

³⁶⁴ Çetin, a.g.m., ss. 133-134. (Kül-Tigin öksüz atına binip dokuz eri mızrakladı.)

³⁶⁵ (Kül-Tigin önce Tadık’ın Çor’un boz atına binip hücum etti.)

³⁶⁶ Hüseyin Namık Orkun. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. T.D.K. Yayınları:529, ss.44-46.

Yine savaş esnasında atsız askerin işe yaramayacağını Cengiz Han şöyle ifade etmiştir: “*Atından düşen adam nasıl kalkabilir? Ayağa kalksa bile atlı düşmanlara karşı nasıl savaşabilir ve nasıl yenebilir?*”³⁶⁸

Savaşçının en büyük desteği atıdır. Savaş esnasında atının ölmesi üzerine hemen yedek ata binilmekte ve savaşa devam edilmektedir. Türk askeri, düşmanın iyice tarumar olduğunu görünce atından inmektedir. Bunu sebebi de düşmanına ölümcül son darbeyi vurmak içindi.³⁶⁹ At, binlerce kilometrelik yolda Türklere hareketlilik kazandırmıştır. MÖ 4. yüzyılda “*Bütün halk ve mülk o denli hareketli ki düşman ordusu önünde hepsi gözden kaybolur.*”³⁷⁰ sözü bu görüşü desteklemektedir.

Türk askeri, at sayesinde süratli oldukları için uzaktan savaşı yeğlemişlerdir. “uzak savaş” usûlünü, cenk stratejine Türkler tarafından getirilen yeni bir taktiktir.³⁷¹

Türk muharipçisi, ufukları görünmez engin bozkırları atları üzerinde kolayca dolaşarak yüksek sıradağları aşarak geniş ırmakları geçerek fetih hareketlerini atın yardımıyla yapmıştır. Türklerin bu kadar başarılı olmalarını, insan, at ve silah uyumuna bağlanabilmektedir. Türk hükümdarı Efresyab’a göre gök için ay ne ise hükümdarlar için at odur.³⁷²

Türkler, çok eski devirlerinden itibaren binicikle meşhur olmuşlardır. Türk’ün kulağına en hoş gelen ses, çevik ve güzel atların kişnemesidir.³⁷³

Türk savaş sistemi “hareket ve sürat” üzerine kurulmuştur. Süratin savaşdaki önemini ilk keşfeden ulus Türklerdir. Türklere, savaşta hareket ve sürat üstünlüğünü sağlayan başlıca etken at olmuştur. Türkler, atın sağladığı sürat ve hareket sayesinde birçok zaferler kazanmışlardır.³⁷⁴ Türk askeri, atının süratli ve hareketli olması sebebiyle komşularına karşı üstünlük sağlamıştır. Böylelikle, Türk’ün ömrünün at üzerinde geçen günlerinin, yer üzerinde oturarak geçirdiği günlerden daha çok olduğunu söylenebilir.³⁷⁵

Türk fütuhatında da göze çarpan hususiyet, iyi bir nizam tabi kuvvetlere dayanarak süratli hareketlerle ihtiyatlı ve etraflıca iş görme alışkanlığıdır. Özellikle Türkler, meşhur “Turan Taktiği’nde” de atın süratinden çevik hareket kabiliyetinden yararlanmıştır.³⁷⁶

Türk ordusunun sevk ve idare sisteminde, doğrudan taarruz stratejisi esas alındığında, bu stratejinin, diğer bölümleri ve yine taarruz stratejisine göre geliştirilmiştir. Her uygulamada bu esas

³⁶⁷ Orkun, a.g.e., s.58.

³⁶⁸ Avcıoğlu, a.g.e., s.334.

³⁶⁹ Kaşgarlı, a.g.e., s.137.

³⁷⁰ Köstem, a.g.e., s.25.

³⁷¹ Kafesoğlu, a.g.e., s.272.

³⁷² Aydın Taneri. (1981). *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri* (1299-1453).

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.43.

³⁷³ M.Şemseddin Güraltay. (2000). *Maziden-Atiye, Geçmişten Geleceğe*. Marifet Yayınları, İstanbul, s.192.

³⁷⁴ Koca, a.g.m., s.1486.

³⁷⁵ Tuncay Baykara .(2002). *Türklüğün Eski zamanları. Türkler*, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.385.

³⁷⁶ Zeki Veleli Togan. (1981). *Umumi Türk tarihine Giriş*. c.1, Enderun Kitapevi, İstanbul, s.115.

benimsendiğinden, harekâtlarda süratli manevra taktiği, savaş taktiklerinden en gelişmiş olanıdır. Türk ordusunun vurucu güç olma açısından merkezi kuvvetini teşkil eden süvariler, yıldırım baskınlarıyla tüm cihanı adeta titreten akıncılar, böyle bir kuvvetin bünyesinden meydana gelmiştir.³⁷⁷

Türkler, Turan taktiğini uygulamak için düşman cephesinde şaşkınlık yaratan baskınları at sayesinde yaparlardı. Birkaç saat içinde sonuç almayı beklerlerdi. Uzun süre savaşmak gerektiğinde Türkler çarpışmanın ve savaş alanının coğrafi durumuna göre dağılır ve birleşirlerdi. Türkler, kazandıkları savaşların çoğunda fiziki güç ya da kuvvetli bir iç teşkilatlanma ve disiplinle bu taktiği uygulamaktadırlar. 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu, 1526 Mohaç meydan muharebeleri bunun sonraki yüzyıllardaki örnekleridir.³⁷⁸

Hunların haykırmaları aslanların kükremesini andırmaktadır. Atları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçmaktadırlar. Ordularıyla bir tufan gibi kapladıkları bütün arz üzerinde dehşet uyandırmışlardır. Silâhlarına karşı gelebilecek kimse mevcut değildir. Çinlilere göre, Türkleri üstün yapan atlıları ve okçularıdır. “Kendilerine uygun gelirse şiddetle saldırırlar, tehlikede olduklarını sezerlerse rüzgâr gibi kaçarlar, şimşek gibi kaybolurlar”³⁷⁹ ifadeleri yabancıların gözünde hayranlık uyandırdıklarının göstergesidir.

Türklerde, savaş için ayın birinci ve ikinci yarısı, zamanın gece ve gündüz, havanın da yağışlı ve yağışsız olması gibi durumlar son derece önemlidir. Bu hususta onlar, kendileri için en uygun anı seçmektedirler. Örneğin, Hunlar, genellikle ayın ilk yarısında hücumla geçerler, ayın ikinci yarısında da geri çekilmektedirler. Ani baskınlarda da, özellikle, ayın dolunay (bedir) halinde bulunduğu geceyi beklemektedirler. Çünkü bu durum, düşmanı en etkisiz halinde yakalayabilmek için kendilerine büyük bir avantaj sağlamaktadır. Diğer yandan Türkler, yağmurlu havalarda da savaşmaktan daima kaçınıyorlardı; çünkü yağmurda yayın üzerindeki zamk erimekte, kırıış gevşemekte ve bu durum da yayın kullanılmasını son derece zorlaştırmaktadır.³⁸⁰

Türklerin, savaşta kullandıkları başlıca silahlar: ok-yay, kalkan, kama, kılıç, kargı ve kementtir. Türk ordusu genellikle oklu süvarî birliklerinden meydana gelmektedirler. Atın sağladığı hız sayesinde öne, arkaya, yanlara ustaca ok atabiliyor, böylece kısa sürede düşmanlarını tarumar etmektedirler.³⁸¹

Türklerde başarılı bir savaş için yeterli sayıda ve iyi niteliklere sahip atlara ihtiyaç vardır. 13. yüzyılda Orta Asya’yı gezen Marko Polo Seyahatnâmesi’nde bir binicinin on sekiz at bulundurduğunu bildirmektedir. Bu bilgi akıllara hemen Atilla’nın Batı’ya doğru yaptığı seferleri getirmektedir. Macar Ovası’nda yapılan hesaplara göre burada ancak 150.000 at olabileceğini göstermektedir. Bu da Atilla’nın ordusunu temel alırsak her binici için on at düşmektedir, bu sayı bile savaş için yeterli

³⁷⁷ Levon Panos, Dobağayan. (2006). *Türk Cihan Hâkimiyetine Açılan Yol*. Yayınları, İstanbul, ss.93-94.

³⁷⁸ Kafesoğlu, a.g.e., s.286.

³⁷⁹ Koca, a.g.m., s.1491.

³⁸⁰ Koca, a.g.m., s.1492.

³⁸¹ Öngel, a.g.e., s.426.

değildir. Eğer atlar, düzenli olarak dinlenmeye, otlatılmaya bırakılmazlarsa süvari saldırılarında ölenlerin sayısı çok olmaktadır.³⁸²

3.2.3. Turan Taktiğinde Atın Rolü

Eski Türklerin, eski zamanlardan bu yana uyguladıkları savaş stratejileri vardı. Bunları şu şekilde belirlemek mümkündür:

a- Keşif seferleri ve yıpratma,

b- Sahte geri çekilme,

c- Pusuya düşürme ve imha.³⁸³

Ele geçirilmesi düşünülen ülkeler, uzak olsa dahi akıncılar ile yapılan keşif niteliğindeki yelme seferler bazen yıllarca sürebilmektedir. Hunlar tarafından Orta Avrupa'nın zaptı, Ön Asya'nın Oğuzlarca fethi buna örnektir. Küçük akıncı birliklerinden başka kalabalık, seri hareketli kuvvetler düşmanın yığıntı merkezine, önemli kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına yöneltilen bu harekette düşman, iyice zayıflayıp güçsüz düşene dek devam edilmektedir. Akıncı birliklerine bu hareketi sağlayanın at olduğu aşîkârdır.³⁸⁴

Türkler, yıldırma ve yıpratma harekâtına önce düşmanın maneviyatını bozmakla başlamaktalar. Bu hususta en çok başvurdukları yöntem “korkutma” idi. Savaşın gidişi ve sonucu üzerinde korkunun çok büyük etkisi vardı. Her şeyden önce korku, düşüncüyü ve hareketi bozmakta, iradeyi zayıflatmakta, azmi ve cesareti kırmakta ve savunma gücünü düşürmektedir. Korkunun insan üzerindeki bu gücünü ve etkisini çok iyi bilen Türkler, hedeflerine ulaşmak için korkutmayı büyük bir marifetle kullanmışlardır. Bunun için onlar, daha sefere çıkmadan önce kendileri hakkında korkunç rivayetler yaymak suretiyle düşmanlarının içinde büyük bir korku uyandırmaktalar. Beklenmedik bir anda da yaptıkları saldırılarla düşmana büyük maddi kayıplar verdirmektedirler.³⁸⁵

Türkler, yıldırma ve yıpratma esnasında atları üzerinde âdeta uçar gibi süratli bir şekilde saldırırlarken, bütün oklarını düşman üzerine boşaltmaktadırlar. Yağmur gibi yağın oklar karşısında düşman ordusunun ön safları da, âdeta tırpan yemiş otlar gibi birer birer yere

³⁸² Öngel, a.g.e., s.427.

³⁸³ Kafesoğlu, a.g.e., s.286.

³⁸⁴ Taneri, a.g.e., s.27.

³⁸⁵ Koca, a.g.m., s.1492.

serilmektedir. Bu hareket, düşman ordusunu madden ve manen çökertinceye kadar devam etmektedir.³⁸⁶

Sahte geri çekilmede Türk savaşçıları, oklarını boşaltıp düşman ile yüz yüze gelince, mızrak, gürz ve kılıç gibi yakın savaş silâhlarını kullanmışlardır; fakat taraflar arasında mücadele başlasa da çarpışma çok uzun sürmemektedir. Bu arada Türk komutanları düşmanın savaş gücünü ölçüyorlardı. Eğer Türk komutanları bu ilk yüz yüze çarpışmada baş edemeyecekleri bir kuvvetle karşılaştıklarını anlamışlarsa birliklerine süratle geri çekilme emrini verilmektedir. Bunun üzerine atlı süvari birlikleri hemen geri çekiliyorlardı. Buradaki amaç, düşmanı yormak, bitkin düşürmek ve kendileri için uygun bir yere çekip burada pusuya düşürerek yok etmektir. Karşı taraf bu durumu gerçek bir kaçış olarak değerlendiriyor ve hemen takibe başlamaktadır. Bu da düşman saflarının bozulmasına ve emir-komutanın yitirilmesine sebep oluyordu. Bu arada Türk savaşçıları, atlar üzerinde düşmana ok atarak ağır kayıplar verdirmektedir.³⁸⁷

Pusu, Türk harp stratejisinin son safhasıdır. Pusu kurulacak yer önceden tespit edilmektedir. Pusu yeri için genellikle iki tarafı dağlık derin vadiler ile orman, bataklık, çöl ve uçurum kenarları gibi belirli özellikleri olan arazi parçaları seçilmektedir. Savaştan önce bazı birlikler burada pusuya yatırılmaktadır. Sahte geri çekilme ile pusu yerine çekilen düşman, burada kıskaç veya atlı süvari birlikleri vasıtasıyla çember içine alınmaktaydı. Bundan sonra düşman birkaç saat içinde tamamen yok edilmektedir.³⁸⁸

Savaş meydanlarında askerler, atların donlarına göre, belirli kanatlarda mevki almaktadır. (MÖ 201'de Çin İmparatoru Kao-ti'yi kuşatan Mete'nin savaş nizamı böyle idi.) Savaş plânları atların donlarına göre yapılmıştır.³⁸⁹

Türkler, Çin ordusunu kuşattıklarında, “doğuda kır, güneyde doru, batıda ak ve kuzeyde yağız”³⁹⁰ atlara yer vermiştir. Yaptığı bu taktik sonucu Çinlileri şaşırtarak yenilgiye uğratmıştır. Uygurlarda savaş düzeni at donlarına göre düzenlenmiştir. At donlarının kazanmış olduğu statü, sosyal ve ekonomik hayattan gelen bir geleneğin sonucudur. Ulu atalarının emirlerini yerine getirmek, töresi bozulmuş Türk ulusunu illi kılmak ve aşız, ocaksız, fakir milleti zengin yapmak için Ötüken'den batıya, doğuya, güneye, kuzeye at süren Kültegin'in bindiği atlar da ak, boz, doru ve yağızdır. Batı ak, doğu boz, güney doru ve kuzey

³⁸⁶ Koca, a.g.m., s.1482.

³⁸⁷ Koca, a.g.m., s.4682.

³⁸⁸ Günel, a.g.e., s.121.

³⁸⁹ Kafesoğlu, a.g.e., s.272.

³⁹⁰ Bahaeddin Ögel. (1981). *Büyük Hun İmparatoru Tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.406.

yağızla sembolize edilmiştir. Atların donları ile yönler arasında kurulan bu bağın, sosyal hayatın diğer kurumlarını da etkilediği görülmektedir.³⁹¹

Göktürk Kitabeleri'nde de atların renklerinden sık sık bahsedilmektedir. Örneğin, *“Kül Tigin, yirmi bir yaşında iken Çaça generale karşı savaştık. En önce Tadığın, Çorum boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. İkinci olarak Iştara Yamtarın boz atına binip hücum etti. O at orda öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti.”*³⁹²

Kül Tigin (Köl-tigin) yürüttüğü seferlerde çoğunlukla bir ak ata binmiştir. Göktürkler Dönemi'nde değerli olarak addedilen diğer at donları arasında boz at bulunmaktadır. Yağız parlak koyu, Kül Tigin'in bindiği atlardan birisidir.

Kül Tigin Bayırkunung ak-atına binip oplayu tegdi.³⁹³

Kül Tigin başgu boz atına binip tegdi...

Kül Tigin alnı beyaz ata binip hücum etti.³⁹⁴

Oğuz Destanı'nda, atın renklerinden bahsedilmiştir. Al (kırmızı at) ile altın bir dağ arasında bağ kurulmuştur. (Altun Tağın al aygırı,) Kazan Bey'in al bir ata bindiği ifadesi geçmektedir. Yine Oğuz destanlarında açık renk at donları, yüksek mevkideki kişilikleri sembolize etmiştir. “Türkistan'ın temel direği” Büyük Han, (Kaşgarlıya göre) kırmızı benekli beyaz ata binmiştir.³⁹⁵

³⁹¹ Ögel, a.g.e., s.406.

³⁹² Ergin, a.g.e., s.26.

³⁹³ Çetin, a.g.m., s.36. ; (Kül Tigin, Bayruku'nun ak atına binip atılarak hücum etti.)

³⁹⁴ Ergin, a.g.e., ss.26-27.

³⁹⁵ Esin, a.g.m., s.217.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE EKONOMİK ALANDA AT

4.1. Sosyal Alanda At

İslâmiyet'ten önce Türk devletleri'nin sosyal yapı bozkır hayatı üzerine kurulmuştur. Bu yüzden at sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri olmuştur. Bozkır toplumlarının yapısını inceleyecek olursak ilk sosyal birim aile(oğuş)dir. Aileler bir araya gelerek uruku, aile birlikleri bir araya gelerek boyu, boylar bir araya gelerek budunu (il, devlet) meydana getirmişlerdir. Toplum yapısı idare edenler ve idare edilenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Katı bir sosyal sınıflaşma olmadığını söylenebiler.³⁹⁶

Bozkırdaki hayvan besleyicisi için uygun kış ve yaz konak yerleri önemlidir. Hayvan sürüleri için uygun yer bulunmasa hayvanlar telef olabilirdi. Kış mevsiminin şiddetinden korunabilmek için ormanlık alanlar yahut rüzgârdan korunmak için derin vadiler seçilirdi. Bu yüzden Türkler, at sürülerini yaz kış devamlı vadi ve subaşlarında bulunan meralarda otlatmaktadır. Bu sürüler, sadece atlı çobanlar tarafından zaman zaman kontrol edilirdi. Yine aynı çobanlar tarafından bu sürülerin zaman zaman otlak yerleri değiştirilmektedir.³⁹⁷

Kış konağında nisan ayının ortalarına kadar kalınır sonra çadırlar sökölüp yazın konaklayacakları istikamete doğru harekete geçilirdi. Yaz başlangıcında otlar yeteri derecede büyüdükleri için haftalarca yazlık yerlerinde kalabilirlerdi. Genellikle yüksek yerlere çıkarlardı. Ağustos ayı gelince toparlanmalar başlar kasım ayının başında kışı geçirecekleri yere ulaşmış olurlardı.³⁹⁸ Göçebe Türkler, hayatlarını at sırtında geçirmiş olduklarından at, aynı zamanda onlar için bir ulaşım vazifesi de görmüştü. Yaylak ve kışlak hayatında at, ulaşım vazifesini yerine getirmekteydi. Gidilecek yerlerin uzak olması nedeni ile yolculuğun uzun sürmesi at sayesinde önleniyordu. At, Türklerin hayatına dinamizm ile birlikte hız da katmıştı. Hareketli bir yaşam tarzı ve sürekli yer değiştirmeye dayalı bir anlayış Türklerin sosyal hayatını etkiliyordu. Türkler atın süratli hareketi ile yeryüzünün her yerinde ürettiği bilgiyi, beceriyi birbirine taşımıştır. İnsanoğlu, at aracılığıyla ürettiklerini takas etme yöntemiyle, sosyal ve kültürel alışveriş ilişkileri geliştirmişlerdir. Bu açıdan insanlık tarihinde iktisadî ve sosyal olayların gelişmesinde atın yardımcı bir rolü olmuştur.³⁹⁹

Türklerin günlük hayatında en çok kullandığı araç, at olmuştur. Tarihî kayıtlara göre, atlarına âdeta “*yapışmış gibi binen Hun Türkleri, tabii ihtiyaçlarını gidermek için dahi atlarından*

³⁹⁶ Kafesoğlu, a.g.e., s.227.

³⁹⁷ Rassonyı, a.g.e., s.49.

³⁹⁸ Rassonyı, a.g.e., s.49.

³⁹⁹ Bahaddin Ögel. (1971). *Türk Kültür Tarihine Giriş I*. Kültür bakanlığı Yayınları, Ankara, s.495.

inmezlerdi, at sırtında alışveriş yaparlar, yerler içerler; hatta atın ince boynuna sarılarak uyuyabilirler ve güzel rüyalar görürlerdi. At sırtında istişare etmek suretiyle önemli kararlar verirlerdi.”⁴⁰⁰

Göçebe Türkler, çok kısa mesafeyi bile yürümezlerdi. Otağlarının önünde daima koşumlu bir veya iki at hazır bulunurdu.⁴⁰¹ Çocuklar da çok küçük yaşlardan itibaren ata binmeyi öğrenirlerdi. Yeni ayakta durmayı öğrenen Hun savaşçı çocuğunun yanında eyerlenmiş atı hazır bulunurdu.⁴⁰² Aynı özelliği Kazak Türklerinde de görmekteyiz. Kazak çocukları küçük yaşta ata binerler büyüyünce mahir bir binici olurlardı.⁴⁰³

Atlı-göçebe yaşamın vazgeçilmezi olan atla Türkler bütünleşmiştir. Bizans yazarları Avrupa Hun İmparatoru Attila ile yapılan ahitnamelerin at üstünde yapıldığını yazmışlardır. Priscus, Attila’yı at sırtında yemek yerken, şarap içerken gördüğünü yazmıştır. “Hun yere sağlam basmaz, at sırtında yaşar uyur” der. Ammianus, biçimsiz ayakkabılı Hunların düzgün yürüyemediklerini ama at üstünde yıldırım gibi olduklarını belirtmiştir. Ammianus şöyle anlatır; “*Biçimsiz ve ölçüsüz yapılmış ayakkabıları yürümelerine olanak vermez. Bu nedenle yaya savaşmayı hiç beceremezler. Bütün yaşamları at sırtında geçer. At üstünde yerler, içerler ve hatta atlarının boynuna doğru eğilerek uyurlar.*”⁴⁰⁴ Başka bir örnekte, “*Kalmuk daha beşikte iken bir binicidir. Kalmuk’un beşiği deriden yapılmış bir yataktır. Çocuğun bacakları arasında konan bir odun parçası vardır ki; bir binici at sırtında oturuyor ise çocuk da odun parçasını üstünde o biçimde durur. Çocuk sekiz yaşında tam bir binicidir.*”⁴⁰⁵

Eski Türklerde, gelenekleri ile ilgili bir başka özellik ise genç Türk kadınlarının da ata binmeleri, ok atmaları ve at üzerinde kargı savurmalarıdır. Ayrıca, onlar öldürmeden evlenmemektedirler. Namuslarına düşkün ve toplumda saygı gören kadının savaşta düşmen eline geçmesi, onur kırıcı bir durumdur.⁴⁰⁶ Sosyal hayatın vazgeçilemez değerlerinden birisini de evlilik oluşturmaktadır. Türklerde tek kadınla evlenmek yaygındır. Türk topluluklarında evlenme, oğlan ve kızın ortak iradesi ile ve ailelerin karşılıklı anlaşmalarıyla mümkündür. Ortak irade ile alınan evlenme kararından sonra, oğlanın babası kızın ailesine başlık (kalın, kalıng, kalım) ödemek, kızın ailesi de çeyiz hazırlamak durumundaydı. Kalım Türklerde oldukça yaygın bir gelenektir.⁴⁰⁷ Kalın, kalım biçiminde tüm Türk lehçelerinde rastlanan bu

⁴⁰⁰ Koca, a.g.m., s.20.

⁴⁰¹ Koca, a.g.m., s.21.

⁴⁰² Kafesoğlu, a.g.e., s.221.

⁴⁰³ Sümer, a.g.e., s.12

⁴⁰⁴ Köstem, a.g.e., s.24.

⁴⁰⁵ Köstem, a.g.e., s.24.

⁴⁰⁶ Günal, a.g.e., s.115

⁴⁰⁷ Sümer, *Oğuzlar*, s. 75.

olgu, karşılıklı bir sözleşmeydi yeni evlenenlerin yaşamlarını düzenlemeleri için yapılan bir yardımdı.⁴⁰⁸ Başlık, genellikle at, deve, koyun gibi canlı hayvan türünden mallar olmaktaydı. Verilen başlık miktarının belirlenmesinde ailenin durumu da önem arz etmekteydi. Bazı durumlarda başlık yüzlerce at ve binlerce koyun olabilmekteydi.⁴⁰⁹ Evlilik düğün töreni ile sonlanmaktaydı. Türk toplumlarında kız, damadın babasının verdiği yeni çadıra at sırtında getirilmekteydi. Orta Asya Türklerinden Yakutlarda kalın at, koyun olarak ödenirdi.(bkz. Resim: 3.4.)⁴¹⁰

Kadınların iş sahası, çadırın çözülmesi, kurulması, süt sağma, peynir çıkarma, deri işçiliği, ayakkabı, keçe çorap, giyim-erkekler ise kısırak sağma ve kımız yapma görevleri vardır.⁴¹¹

Türklerde her boyun kendine has bir damgası da vardır. Damga genellikle düz, doğru ve keskin çizgilerden oluşmaktadır. Damgalar hayvanların üzerine vurulmaktadır. Boya mensup aileler hayvanlarının komşularının hayvanlarından ayırt edebilmek için onları işaretlemektedirler. Böylece atlarını, koyunlarını vb. hayvanlarını damgalıyorlardı.

At Türklerde aynı zamanda gururun sembolü olarak görülmüştür. Bunun en güzel örneği, ata vurulan damgalardır. Türklerin yaşadığı bir beldede yabancı at hemen belli olur ve bir yabancı atın serbestçe gezmesi Türklerin gururunu incitirdi.⁴¹²

Orhon Kitâbeleri’de bu durum şöyle geçer; Tengri yarlıkazu bu Türk budun ara yaraklıg yağıg yeltirmedim tögünlük atıg yögürmedim.⁴¹³

Bayramlar, her millete görülen ve toplumun bütün fertleri tarafından benimsenen halkın bütün imkânlarıyla katıldığı ortak adetlerdir.⁴¹⁴ Eski Türklerde en önemli günlerden biri de bayramlardır. Bayram kavramı ilk defa Kaşgarlı Mahmûd’un 11. yüzyılda yazdığı eseri “Dîvân”da görülür. Kaşgarlı, kelimenin aslının “bedhrem” olduğunu, bu kelimeyi Oğuzların “beyrem” şekline çevirdiklerini söyler. Kaşgarlı’ya göre, bayram “eğlenme, gülme ve sevinme günüdür.” 11. yüzyıl Türk toplumunda, şüphesiz “bayram yeri” adı verilen bir meydanda kutlanmaktaydı. Bayram yeri, özellikle çiçeklerle süslenmekte, çıra veya

⁴⁰⁸ Ali Erkul. (2002). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, *Türkler*, c.3. ,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.94.

⁴⁰⁹ Rasonryı, a.g.e., s.56.

⁴¹⁰ Başbuğ, a.g.e., s.24.

⁴¹¹ Rasonryı, a.g.e., s.58.

⁴¹² Çetin, a.g.m., s.3.

⁴¹³ Ergin, a.g.e., s.22. (Tanrı korusun. Türk milleti arasında silahlı düşman koşturmadım, damgalı at koşturmadım.)

⁴¹⁴ Abdülhaluk Çay. (1986). Tarih Boyunca Türklerde Bayramlar. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Tarihi Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, S.16, Ankara, s.42.

meşalelerle aydınlatılmaktaydı ki, burası Kaşgarlı'nın ifadesiyle âdeti “gönül açan” bir mekân olmaktadır.⁴¹⁵

Türk topluluklarının bayramlarında dört unsur göze çarpmaktadır. Bunları şu şekilde belirtmek mümkündür:

- 1) Ritüel değer taşıyan davranışlar,
- 2) Hayatlarında rol oynayan nesneler,
- 3) Eğlence ile ilgili unsurlar,
- 4) Giyim ve süslenme ile ilgili unsurlar.⁴¹⁶

Ritüel değer taşıyan davranışlar, dini inanç ve törenlerde görülen davranışlardır. Bunların başında kurban sunma töreni gelmektedir. Bunun için eski Türkler önce tanrıları için kurban kesmişlerdir. Kurban olarak da, hayatlarında önemli bir unsur olan ve başlıca rolü oynayan atı tercih etmişlerdir.⁴¹⁷ Hayatlarında rol oynayan nesnelere bakıldığında da Türklerin Orta Asya'da hâkimiyet kurmalarında başlıca rol oynayan iki unsur dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi at, ikincisi demirdir. Eğlence ile ilgili unsurlara da bakıldığında eski Türkler de bayramların en önemli kısmını eğlencelerin oluşturduğu görülmektedir. Eski Türkler hayata bağlı, hayatı seven, gülmekten ve eğlenmekten hoşlanan son derece canlı, dinamik, hareketli bir yaşam tarzına sahiptiler. Zira Türkler bu özellikleriyle tanınmışlardır.⁴¹⁸ Eski Türkler, her türlü bayramlarda büyük ziyafetlerde, doğumlarda, nevrüz törenlerinde, at yarışları düzenlerlerdi. Özellikle Kırgızlar, Başkurtlar at yarışlarına çok esass kurallar getirmişlerdir.⁴¹⁹

Eski Türklerin, Hunlardan beri bayram ve festival türünden birçok tören ve faaliyetleri vardı. Örneğin, Hun Türkleri beşinci ayda, yani ilkbaharda “Lungcınğ” adı verilen yerde topluca büyük bir bayram yapmaktaydılar. Bu bayramda hem inançla ilgili âdetler yerine getirilmekte, hem de türlü müsabakalar düzenlenmekteydi. Dinî âdet olarak evrenin yaratıcısı “Gök Tanrı” ve kutsal sayılan “yer” için at kurban olarak sunulurdu.⁴²⁰ Bundan sonra bayramın müsabaka ve eğlence bölümüne geçiliyordu. Bu kısımda Türklerin en çok sevdikleri bir spor türü olan at yarışları düzenlenirdi. At yarışları sekizinci ayda, yani

⁴¹⁵ Koca, a.g.m., s.56.

⁴¹⁶ Salim Koca. (2002). Eski Türklerde Bayram ve Festivaller, *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.54.

⁴¹⁷ Koca, a.g.m., s.56

⁴¹⁸ Koca, a.g.m. , s.56

⁴¹⁹ Türker, a.g.e., s.11

⁴²⁰ Çay, a.g.m., s.43.

sonbaharda bir kere daha tekrar edilirdi. Yarış kulvarı olarak da bir ormanın etrafı veya yere çakılmış ve işaret vazifesi gören ağaç dalları ile belirlenmiş bir mekân seçilmekteydi.⁴²¹

Yine Hunların üç ejderha festivali adı verilen bir festival düzenledikleri ve bu festivalde atalara ve yere kurban sundukları, devletin işlerini görüştükleri ve aynı zamanda at yarışları yaparak eğlendikleri görülmektedir. Festivallerde at aynı zamanda hızı ve gücüyle eğlencelere renk katmaktaydı.⁴²²

Hunların festivallerine benzer bayram ve festivallere Göktürklerde de rastlanmaktadır. Göktürkler, her yıl belirli bir zamanda “Ecdat Mağarası”nda atalarına kurban kesiyorlardı. Göktürkler de aynı şekilde bayram kutlamalarına da, beşinci ayın ikinci yarısında “Gök Tanrı” ve “kutsal yer ve su” için atı kurban etmekle başlıyorlardı. Kurbandan sonra da topluca eğlenceye geçilmektedir. Özellikle kızlar ayak topu (tepük) oynamaktadır. Herkes kımız içmektedir. Bundan sonra da şarkılar söylenmektedir.⁴²³

Abakan Türkleri’nin “Tyas Tayı” dedikleri dini bayramları haziran ayında kutlanırdı. Komşu boylar bir araya gelerek kutlama törenleri yapılırdı. Törende kansız kurbanı temsilen kımız ikram edilirdi. Kanlı kurban olarak ya bir at ya da bir aygır kesilirdi. Eski Türkler de bayramlarda, festivallerde, herhangi özel bir günde eğlencelerde ata binmeyi çok severlerdi ve at üzerinde çeşitli oyunlar oynarlardı. Bunların başında da cirit gelirdi. Bütün bu etkinlikler şaman inancının esaslarına göre yapılırdı. Yani düzenlenen eğlencelerin, yarışların altında yatan temel neden dindir; çünkü olayın görünen sonuçlarından öte görünmeyen yanı ilahi iradenin belirginleşmesini sağlamak ve gelecek hakkında bilgi almaktır.⁴²⁴

Aynı gelenekleri Uygur Türklerinde de görmekteyiz. 450 yılında Uygur Türklerinden 5 grup birleşerek Çin’in kuzeyinde büyük bir tören yapmışlardır. Onlar bu törende önce “Gök Tanrı”ya atı kurban etmişler, sonra da şarkılar söyleyerek eğlenmişlerdir. Öte yandan, 840 yılından sonra tarım havzasına gelip yarı yerleşik hayata geçen Uygurlar, din olarak Budizm’i kabul ettikleri halde eski geleneklerini terk etmemişlerdir.⁴²⁵

Eski Türklerde bu şenliklerin haricinde Kımız bayramı da kutlanılırdı. Bilindiği gibi kımız kısarak sütüdür. Bu bayram Yakutlarda, Başkurlarda haziran başında kutlanmıştır.⁴²⁶

⁴²¹ Çay, a.g.m., s.43.

⁴²² Özkan İzgi. (1969). Hun, Göktürk, Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, s.30.

⁴²³ W. Eberhard.(1996). *Çin’in Şimal Komşuları*. (çev.) Nimet U. , T.T.K. Yayınları, Ankara, s.76.

⁴²⁴ Öngel, a.g.e., s.213.

⁴²⁵ Eberhard, a.g.e., s.87.

⁴²⁶ Baykara, a.g.e., s.206.

Türk topluluklarında, Hunlardan bu yana din-devlet kurultayları ile toyları, bir çeşit panayır şeklinde düzenlemektedir. Bu toyların vazgeçilmez bir geleneği de atların güreştirilmesidir. Hayvancı kavimlerde bu gibi yarışmaların olması, normal görülmektedir. Ancak hakanların, büyük toyları ile din ve devlet kurultay ve toplantılarında bu yarışmaların görülmesi ayrı bir önem arz etmektedir.⁴²⁷

Türkler, bayramların ruhuna ve atmosferine uygun bir şekilde giyinmektedirler. Tüm renkler Türkler tarafından bilinmektedir. Özellikle onların kıyafetlerinde ak, kırmızı, yeşil ve sarı renkler hâkimdir. En çok sevilen ise kırmızıdır. Türk renk kültüründe at renkleri de bize önemli bilgiler vermektedir. Örneğin, Kır at, boz at konur at gibi.⁴²⁸

Eski Türklerde, renkler kadar süsleme ve desen de önemlidir. Desenlerde şüphesiz ki ilham olarak tabiat alınmıştır. Türklerde bayram süslemeleri, müsabakaya sokulan hayvanlar için de yapılmaktadır. Örneğin, yarıştıracak atlar sahipleri tarafından çeşitli boyalar, kınalar, boncuklar, nazarlıklar, türlü renklerde ve desenlerde kumaşlar ile süslenmektedir.⁴²⁹

4.2.Türk Takviminde At

Türk kavimlerinin en eski zamanlardan beri, en çok kullandıkları takvim sistemi, On iki Hayvanlı takvim sistemidir. İslam-Türk âlimleri bu on ikili sisteme Tarih-i Türki, Tarih-i Türkisan, Tarih-i Khita ve Uygur veya Sal-i Türkan (Türk yılı) demektedirler.⁴³⁰ On iki yıllık daimi bir devir teşkil eden bu takvimin her yılı muayyen bir hayvana nispet edilmekte, her yıl bir hayvan ismiyle anılmaktadır. Bu takvimde Dünya'nın ömrü 3.600.000 yıldır. Bu süre 360 devirdir. 1 ve 10.000 yıldır. 12 yıl 1 devirdir. 1 yıl 12 aydır. 1 ay 4 hafta ve 30 gündür. Bu on ikili sistemde her hayvan bir yıla ad vermektedir.⁴³¹

On iki Hayvanlı Türk takviminin mazisi Asya Hunlarına kadar gitmektedir. Türklerin On iki Hayvanlı Takvim'i kullandıklarına dair en sağlam delil Göktürk Kitâbeleri'dir. Bu takvimi Türklerden başka Moğollar, Çinliler, Hintliler, Tibet ve Hindi-Çin'i kavimleri de zaman zaman kullanmışlardır. Göktürk Kitâbeleri'ne, yazılmış olan olayların On iki Hayvanlı Takvim'e göre tarihlenmiş oldukları görülmektedir.⁴³²

⁴²⁷ Ögel, a.g.e., s.480.

⁴²⁸ Baykara, a.g.e., s.219.

⁴²⁹ Koca, a.g.m., s.54.

⁴³⁰ Abdülhaluk Çay. (1986). Türk Takvimi. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Tarihi Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, S.15, Ankara, s.33.

⁴³¹ Osman Turan. (2009). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, Ötüken Yayınlar, İstanbul, s.32.

⁴³² Teyfik Temelkuran. (2002). Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri. *Türkler*, c.3. ,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.782.

Takvimin doğuşuyla ilgili olarak Divan-ı Lügati't-Türk'te şöyle anlatılmaktadır: Türk hakanlarından birisi birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek ister. Fakat hakanın müşavirleri savaşın yılında yanılırlar. Bunun üzerine hakan bir kurultay toplar, müşavirlerin bu tarihte nasıl yanıldılarsa ilerde tekrar yanılacaklarını söyler. Daha sonra hakan 12 burcu ve on iki sayısınca her yıla ad konulmasını ister; bu, kurultayda kabul edilir. Hakan bir süre avına çıkar, hayvanların İlisu'ya sürülmesini emreder ve hayvanlar suya atlayarak karşı sahile çıkmaya çalışır. Karşıya sırayla çıkan her hayvanın adı bir yıla verilir.⁴³³ Yıllara adlarını veren hayvanlar sırasıyla şunlardır: 1) sıçgan (sıçan), 2) ud (öküz), 3) pars, 4) tavışgan (tavşan), 5) nek (timsah), 6) yılan(yılan), 7) yund (at), 8) koy (koyun), 9) biçin (maymun), 10) tagaku (tavuk), 11) it(köpek), 12) tonguz (domuz).⁴³⁴ Sıralamadan da anlaşılacağı üzere, devrenin ilk yılı sıçan, son yılı ise domuz yılıdır. Bu takvimde Yund Yılı, bizim konumuz dâhilindedir. Yund yılı fitne ile gelir, cenk ve savaş zuhur eder. Yazı hoş, hububat çok olur; dört ayaklılara hastalık ve helak erişir. Kış gayet yumuşak ve uzun olur; meyvelere afet erişir. Bu yıl doğan muhabbetli ve hikmetli olur. Bir Kırgız atasözünde “dur oğlum dur yılky yılı elinde”. (önünde) Türklerin atı sevmesinin bir nedeni de hasadın at yılında çok olmasıdır.⁴³⁵

4.3.Türk Sporunda At

Türklerde atın sosyal hayatındaki yerinin çok fazla olması atlı sporların geliştirilmesini sağlamıştır. Türklerde spor anlayışı ve uygulaması nerede, nasıl başladığını ortaya koyan vesikaların sayısı kısıtlıdır. Türkler, yaşam kavgalarını, varoluş ve egemen olmalarını daima beden kültürüne dayandırmışlardır. “Güçlü olan yaşar” anlayışı tarih akışı içerisinde her zaman güçlü, canlı, dinamik olmayı gerektirmiştir. Türklere, dinamizmi ve hızı kazandıran yegâne araçta “at” olmuştur. Ata bağlı kültür, at kültürüne dayalı spor aktiviteleri ortaya çıkarmıştır. Türk dünyasında halen devam etmekte olan at yarışları, çevgan/Polo, gökbörü/buzkaşı, cirit ve yorga/rahvan biniciliği vb. çok sayıda atlı spor atalarımız bize miras bırakmışlardır.⁴³⁶ Şimdi bu atlı sporları gözden geçirelim:

⁴³³ Çay, a.g.m., s.33.

⁴³⁴ Temelkuran, a.g.m., s.783.

⁴³⁵ Turan, a.g.e., s.104.

⁴³⁶ İbrahim Yıldırım. (1999). Kavramsal ve Fonksiyonel Açıdan Türklerde Yorga/ Rahvan Biniciliğinin Tarihsele Geliş ve Türkiye’de Geliştirme Perspektifleri. *Gazi BESBD*, c.IV, S.2,Ankara, s.43.

4.3.1. At Yarışları

Türklerin sosyal hayatı “yardımlaşma ve yarışma” esasına dayanmaktadır. Bunlardan yardımlaşma, toplumu daima birlik ve dayanışma anlayışı içinde bir araya getirip kaynaştırmaktadır. Öyle ki, bütün halk, ihtiyaç halinde birbirine yardım eden âdeta bir aile gibi olmuşlardır. Yarışma ise, toplumun bütünüyle ilerlemesini sağlamıştır. Her ikisi de birleşince ortaya daima canlı, hareketli ve dinamik bir toplum çıkmaktadır. İşte Türk toplumunun, tarihin her devrinde canlı ve dinamik bulunmasının sırrı bu dur. Düzenlenen yarışmalarda, at ve ok yarışları yapılmakta, ayak topu oynanmakta ve bolca kımız içilmektedir.⁴³⁷

At yarışları, spor olarak Türkler arasında eskiden beri yapılmaktadır. Çin’in ilk resmi tarihi sayılan “Shih-chi”adlı kitabın 110. kısmında, Hunların, Asya’nın en iyi cins ve en hızlı koşan atlarını yetiştirdiklerini yazmışlardır.⁴³⁸

Gök-Türk Kitâbeleri’nde “yarış yazısı” tabirinden anlaşıldığı üzere yarışların yapıldığı özel bir coğrafya, mekân bulunmaktadır. Yani at yarışlarının yapıldığını Gök- Türk Kitâbeleri’nden de öğrenilmektedir.⁴³⁹

Divan-ı Lügati’i-Türk’de de at yarışlarından bahsedilmektedir. Lügat’da, yarış için yetiştirilmekte olan atlar, “koşak”da yani koşu yerinde koşturularak yarışa hazırlanmaktadır. Bu öğretme ve alıştırma tekniğinde de “yaranmak” adını vermişlerdir. “At yarandı” sözcüğü at’ın yarışa hazır olduğunu göstermektedir. Türkler, yarış için özel cinsten yarış atı yetiştirmişlerdir, bu yarış atını, yaban aygırı ile evcil kısırağın çiftleşmesinden türetmişlerdir. Yarışlarda harikalar gösteren bu ata “arkun” adını vermişlerdir. 11. yüzyılda at yarışı için günümüzde olduğu gibi “at yarışmak” sözcüğü başka bir kaynakta “at özüşmek” olarak da kullanılmıştır.⁴⁴⁰

At yarışları, Türk mitolojisinde önemli sahnelerden biri olmuştur. İki türlü at yarışı vardır. Bunlardan ilki, sırf “yarışma” amacı ile düğünlerde, toylarda, bayramlarda ve şenliklerde düzenlenmiştir. İkincisi ise “savaşma” gayesi ile yapılmıştır. İki ordu savaş için karşı karşıya geldiklerinde anlaşma yapılarak savaş için bir at yarışı düzenlenirdi. Yarışmanın sonucunda yenilen taraf savaş tazminatını ödeyerek savaş meydanından ayrılırdı. Yarışlarda belirlenen yarış parkurunda gökteki yıldızlar sisteminin yörüngesi takip edilirdi. Örneğin,

⁴³⁷ Koca, a.g.m., s.56.

⁴³⁸ Özbay Güven. (1992). *Türklerde Spor*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s.204.

⁴³⁹ Mustafa Kafalı. (2000). *Tarihteki Türk Sporları*. Osmanlıda Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd., Petek Ofset Matbaacılık, Konya, s.12.

⁴⁴⁰ Güven, a.g.e., s.204.

Manas, Kökçe Han’la savaş için karşılaştıklarında önce at yarışı düzenlemişlerdir bu yarış, aylarca devam etmiştir.⁴⁴¹

At yarışlarında, varış yerine bir ip geçirilmektedir, bu ipe “Talas” veya “tasal” denilmekte olup ipi ilk geçen yarış kazanmaktadır. At yarışlarında, birisinin yarışı kazanıp diğer bir müsabakaya geçtiğinde “ol anı yarışta kalturdu o onu yarışta geride bıraktı, geçti” deniliyordu. Yarışlarda ortaya bir ödül konduğu aşikârdır.⁴⁴² Kaşgarlı, iki kişinin tavşan ortaya koyarak yarıştıklarını kaydetmiştir.⁴⁴³

Kırgız Türkleri, at yarışlarında çıplak atlara genç kız ve erkekleri bindirirlerdi. Gelinlik çağına gelmiş kızlar ata bindirilir ve ona talip olan erkekler onu takip eder, hangisi gelini yakalarsa kız onunla evlenirdi.

Türklerde, nevrüz şenliklerinde at yarışı ön planda gelirdi. Nevruz atı ile ilgili, şu görüş oldukça yaygındır. “Ramazan aşından, kurbanın etinden, nevrüzün atından sakın!...”⁴⁴⁴

Kazak Türkleri, at yarışlarına “bayga/baga” adını vermişlerdir. Yarış atına da “bayge atı” demişlerdir. Yarışlar genel olarak güz aylarında düzenlenirdi; kışın yem ve otla iyice beslenen at, ilkbaharda at sürüsüne katılır temmuz ayına kadar güzel ot, su ve havada semirmiş olurdu. Yarış atı, mensubu olduğu Türk boyu için son derece önemlidir; çünkü yarışı kazanması sonucunda boyun namı ve şerefi yükselirdi.⁴⁴⁵

Din ve devlet törenlerinde de at yarışları düzenlenmektedir. At yarışları, eski Türk topluluk hayatının, vazgeçilemezi haline gelmiştir. Bu yarışlar dolayısıyla, halk da toplanmış ve birbirine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Yoksa Eski Türk toylarını, yalnızca bir yeme-içme toplantısı olarak düşünmemek gerekir. Eski Hun topluluğunda at yarışları Hun hakanının da başında bulunduğu, bahar ayında Lin-hu adlı yerdeki büyük kurultayda düzenlenmektedir. Atlarla ormanın çevresinde dönülmektedir. Gerçi bu bir din seremonisi idi; ancak içinde, at yarışı da vardı. Göktürk topluluğunda, çevreyi bu atla dönme ayini, ölüm ve yuğ törenleri, içinde de yer almaktadır. Göktürkler ölünün bulunduğu çadırın çevresini, yedi defa dönüyor ve her dönüşte ağlayıp, bağırarak yüzlerini kestiği bilinmektedir. Bunların doğrudan doğruya bir at yarışı olup olmadığını meçhuldür. Ancak atla ilgili önemli bir kült ve tören olduğu da bir gerçektir.⁴⁴⁶ Köketey’in toyunda, on beş gün, gece ve gündüz, atları yarıştıyorlardı, on

⁴⁴¹ Öngel, a.g.e., s.441.

⁴⁴² Güven, a.g.e., s.205.

⁴⁴³ Kaşgarlı, a.g.e., c.2. , s.226.

⁴⁴⁴ Abdülhaluk Çay. (1998). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Türk Kültürünü Araştırma Enistüsü Yayını: 88, Ankara, ss.141-143.

⁴⁴⁵ Başbuğ, a.g.e., s.34.

⁴⁴⁶ Ögel, a.g.m., s.477.

yedi gün sonra da atlar, sınçı adı verilen yarış hâkemi önünden geçiriliyor ve hâkem (sınçı), her at hakkındaki görüşünü belirtiyordu.⁴⁴⁷

4.3.2. Çöğen/ Çevgan/Polo

Çögen (Çevgan/Polo) oyunu Türklerin Orta' Asya'da keşfettikleri millî bir oyundur. Oyun Babür Şah tarafından Hindistan'a götürülmüş, Tibetçe top manasına gelen "Pulu" zamanla günümüzde de yaygın olarak bilinen Polo ismini almıştır.⁴⁴⁸ Çögen, Eski Doğu kaynaklarında bilinen adıyla çevğandır. "Kral oyunu" olarak da bilinmektedir. Bu oyunu, Moğol, İlhanlı, Babür, Kölemen, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde oynanmıştır.⁴⁴⁹ İngilizler'de bu oyunu Hindistan'da öğrenip Batıya getirdikleri bilinmektedir. Çevgan oyunu, Asya'dan dünyanın değişik yerlerine yayılmıştır.

Polu/Çevgan sporu, at ve asker uyumuyla tamamen savaşa yöneliktir. Bu sporda dar bir alanda atı kontrol edip silah kullanımı ve binicinin atıklığı önemlidir. Zamanla savaş araç ve gereçlerin değişmesi çevğanı bir savaş sporu olmaktan çıkarıp aristokrat sporu haline getirmiştir. Asya/Hindistan/İngiltere yolu kısaca polunun bugünkü konumunu hazırlamıştır.⁴⁵⁰

Birçok edebi eserde çevgan oyunundan bahsedilmiştir. Özellikle Divân Edebiyatı'nda 14.yüzyılda'da sıkça çevgan oyunu geçmektedir, yalnız işlenen konu sevgi ve tasavvufla ilgilidir. Bu yüzden bazı Batlı yazarlar çevgan oyununu Farslara mal etmeye çalışmışlardır. Bu noktada akıllara hemen şöyle bir soru gelmektedir: At tarihinde Türkler varken ve atı evcilleştiren toplum kabul edilirken polo tarihinde Türklere yer vermemek ne kadar doğru? Çevğanı Türklerin oynadığına en önemli kanıt da Türk-Hind devleti olan Babür Devleti'dir; çünkü çevgan İngiltere'ye Hindistan'dan geçmiştir. Türklerin çevgan oynadığının bir ispatı da Gazneli Mahmud'un çevgan oynamasıdır. Türkiye Selçuklu devletinde Sultan İzzettin Keykavus haftada bir, Alaaddin Keykubad'ın iki defa kendi ricaliyle bu oyunu oynadığı bilinmektedir. (bkz. Resim: 3.3.)⁴⁵¹

4.3.3. Gökbörü Oyunu

Gökbörü oyunu, Türklerin ilk defa Orta Asya'da oynadığı bir oyundur. Oyun, kesilerek içi temizlenmiş bir oğlak veya herhangi bir hayvan derisini eyeri ile bacakları

⁴⁴⁷ Ögel, a.g.m., s 477.

⁴⁴⁸ Yaşar, Dinçer, a.g.m., s.35.

⁴⁴⁹ İbrahim Öztekin. (2000). *Çağlar Boyunca Türklerde Spor ve Osmanlı Devletinde Yakın Mücadele Sporları*. Osmanlı'da Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd., Konya, s.76.

⁴⁵⁰ Dursun Ayan. (2002). *XV. Yüzyıl Osmanlı Şairi Bedri Dîlşad'ın Muradnamesinde Çevgan/Polo İle İlgili Dizeler ve Spor Tarihi Açısından Önemi*. Osmanlıda Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd., Konya, s.291.

⁴⁵¹ Güven, a.g.m., s.214.

arasına sıkıştırarak, dörtnala koşan bir atının, kendisini avlayan binicilere yakalanmadan ya da gökbörüü kaptırmadan oynadığı bir oyundur.⁴⁵² Atlı dar bir alanda hedefe kadar koşar veya alanda turunu tamamlayarak sayı almaktadır.⁴⁵³

Eski Türklerde, kutsal kurda, “Kökbörü” yani Gök Kurt demişlerdir. Bunun sebebi göğün mavi olmasıdır. Aslında gök renk, Tanrı’nın da sembolüydü. Börü kelimesi Moğolcada renk adı olan “börte”den gelmektedir. Türkler, vahşi kurta böri adını vermişlerdir. “Kök-börü” hükümdarın gücünü göstermek için kullandıkları bir sıfat olarak gösterilebilir. Türkler arasında çok iyi bilinen bu oyuna “Kök-börü” “Gök-börü” veya “Oğlak/Ulak” oyunu adını vermişlerdir.⁴⁵⁴

Gökbörü oyunu genellikle 20 veya 40 atlı ile oynanırken bazen yüzlerce atının da katıldığı görülmüştür. Gelinlerin de bu oyunu oynadıkları bilinmektedir. (bkz. Resim: 3.1.)⁴⁵⁵

4.3.4.Cirit

Eski Türkler de bayramlarda, festivallerde, herhangi özel bir günde eğlencelerde, ata binmeyi çok severlerdi ve at üzerinde çeşitli oyunlar oynarlardı. Bunların başında da cirit gelirdi. Cirit oyununa çok büyük sevgisi olan Türkler, binicilik kabiliyetlerini geliştirmek ve savaşçılık vasıflarını korumak amacıyla bu oyunu oynarlardı. Cirit, gözü kara, korkusuz yiğidin yetişmesini sağlardı.⁴⁵⁶

Cirit, eğlencelerin vazgeçilmezi olmuştur. Sonbahar cirit için ve ciritte koşacak atlar için bulunmaz bir vakittir. Cirit atı, çevik, süratli, dayanıklı, akıllı ve güzel bir attır. Böyle meziyetlere sahip olacak cirit atı, hususi olarak yetiştirilir, özel bir bakımdan ve eğitimden geçirilirdi.⁴⁵⁷

Cirit atı olarak yetiştirilecek taylar altı ay kadar analarını emmektedirler. Yedinci aydan itibaren bir miktar arpa, yaş ve kuru ot verilmek suretiyle memeden kesilerek yavaş yavaş yem yemeye alıştırmaktadır.⁴⁵⁸

At iki buçuk yaşında başına bir yular geçirilerek yedekte gezdirilir ve yulara alıştırmaktadır. Başlangıçta göz önünde tutulan nokta yavaş yavaş zor kullanmadan hareket ettirilmektedir.⁴⁵⁹ Daha sonra terki heybesine 6-7 kiloluk bir ağırlık konarak gezdirilir. Bunun

⁴⁵² M.Şakir Ülkütaşır. (1967). *Çevgan ve Gökbörü*. Türk Kültürü, No: 57, s.663.

⁴⁵³ Yaşar, Dinçer, a.g.m., s.36.

⁴⁵⁴ Güven, a.g.m., s.214.

⁴⁵⁵ Öztekin, a.g.m., s.76.

⁴⁵⁶ Güven, a.g.e., s.224.

⁴⁵⁷ Güven, a.g.e., s.224.

⁴⁵⁸ Türker, a.g.e., s.19.

⁴⁵⁹ Köymen, a.g.e., s 285.

ardından bir kolan vurularak heybesinin üstüne 8-10 yaşlarında bir çocuk bindirilerek bir ay kadar böyle gezdirilmektedir. Atın yularının biri direğe bağlanır diğerini binici tutar ve daire çizerek at döndürülür gittikçe daire küçülerek devam edilmektedir. Bundaki maksat atın süratle dönme kabiliyetini kazanması için yapılmaktadır. (bkz. Resim: 3.2.)⁴⁶⁰

2-3 ay kadar süren eğitimin ardından daire atın yatabileceği bir yer genişliğine kadar küçültülür. Cirit oyunun da genellikle kalın ve kısa boyunlu atlar tercih edilmekte aksi takdirde diğer atlar dönme işlemini çevik yapamayacaklarından rakiplerinden bolca sopa yemektedirler.⁴⁶¹

Cirit oyununa hazırlanmış atlar ve onların binicileri cirit meydanına çıkarlar. Yarışmacıların ellerinde tuttukları bir miktar cirit vardır. Cirit dayanıklı ağaç dallarından kesilip hazırlanmıştır, 1 veya 1,5 cm uzunluğundadır. İki gurubun ortasına kömür tozu dökülerek meydana getirilen çizgi sınırı belli eder. Herhangi bir taraf hücumu geçer nişan aldığı atlıya çubuğunu atar. Karşı taraf bir yandan kendini savunurken diğer yandan geriye dönmüş olan ilk oyuncunun arkasından gider. Cirit genelde karşıdakinin omzuna, atın sağrısına vurulur, başa, göze, atın suratına cirit atılmaz. Oyun böyle 40-50 dakika devam eder.⁴⁶²

Anlaşıldığı üzere cirit, at, insan ve cirit sopasının mükemmel uyumundan doğmuş bir spordur. Diğer oyunlarda olduğu gibi cirit de Türklerin, savaşçı meziyetlerinin gelişmesi için bir araç olmuştur.

4.3.5. Yorga/Ravan Biniciliği

Eski Türk kültür çevresinde yetiştirilen ve alışılmışın dışında farklı bir yürüyüş tekniğine sahip “yorga/rahvan at” cinsine dayanan bu yarış, Türk göçleri sayesinde günümüze kadar gelmiştir.⁴⁶³ Yorga yarışı, Gök-Türk yazıtlarında geçen en eski binicilik sporu olarak bilinmektedir. Günümüzde de yaygın olan bu yarış, Doğu Türkistan’da ve Kuzey Asya’da şu an da dört ligi bulunan en yaygın sporlardan önde gelenidir.⁴⁶⁴

Binicisini sarsmayan çok hızlı bir yürüyüş sitili olan ata “rahvan/yorga at”, bu yürüyüş sitiliyle yapılan yarışa da “rahvan/yorga yarışı” adı verilmiştir. Atın sol ön ile arka

⁴⁶⁰ Türker, a.g.e., s.18.

⁴⁶¹ Türker, a.g.e., s.18.

⁴⁶² Nihat Gezder, (2000). *Türk Kültüründe Hamaset Unsurlarından Atlı Cirit*. Osmanlı’da Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd. , Konya, s. 96.

⁴⁶³ Yıldırım, a.g.m., s. 44.

⁴⁶⁴ Türkmen, a.g.m., s. 212.

ayağını aynı şekilde kullanması kuralıyla gerçekleşen yarış; uluslararası binicilik yarışlarında yer almakla birlikte tamamen Türk toplulukları arasında yapıla gelen bir binicilik sporudur.⁴⁶⁵

Asya'daki Türk toplulukları bu yarışa “yorga salış” veya “yorga yarış” ismini vermişlerdir. Sakalar bu yarışa “yorga çaptırmay” demişlerdir. Göktürk Kitâbeleri'nde “yor” kelimesi “yürümek” veya “yürütmek” anlamına gelmektedir.⁴⁶⁶ Divan-ı Lügati't-Türk'te “yor” ve “yorit” de Kitâbeler'deki anlamıyla aynıdır.⁴⁶⁷

Türk kültür tarihi içerisinde yorga atlarına ilişkin ifade zenginliği, atın ilk ehlileştirildiği Asya'da, ata bağlı olarak gelişen kültürün ve diğer atlara göre yorga atının üstünlüğü sosyal ve ekonomik alandaki fonksiyonun sonucudur.⁴⁶⁸

13. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türklerin bu atları beraberinde getirdikleri bilinmektedir. Ayrıca Selçuklular döneminde Konya'da “Filubet sahrası”nda çok sayıda yorga atı yetiştirildiğinin kaydı tutulmuştur.⁴⁶⁹

Osmanlı coğrafyasında yazılmış Türkçe eserlerde “yorga” terimine sıkça rastlanılmaktadır. Hatta yorga yürüyüşünün Türk atına özgü bir sitil olduğu yazılmıştır.⁴⁷⁰

4.2.Ekonomik Alanda At

Asya bozkırlarında göçebe ekonomisinin en önemli özelliği hayvancılıktır. Bütün boyların, en önemli işi hayvanların peşinde sürekli mevsimlik mera aramaktır. Bu da göçebe hayat tarzının bir gereğidir.⁴⁷¹

Orta Asya'nın tarım için uygun olmaması ve Türklerin yaşam biçimine daha uygun olduğu için başlıca geçim kaynakları hayvancılık olmuştur. Hayvancılıkta da ilk sırada at gelmektedir.⁴⁷² Yetiştirilen hayvanlar arasında at önemli yere sahiptir. Dayanıklı, sağlam olan bu hayvan her yerde ve her durumda her şeyle beslenebilmekte hatta kar altında bile yiyecek ot bulabilmektedir.

Tarihi MÖ 2500'lerde başlatılan Afanesyova kültüründe, at kemikleri bulunmuş, yine Kelteminar kültüründe de at kemiklerine rastlanılmıştır. Tuva'da bulunan Arzhan kurganında da araştırmacılar 360 tane at iskeletine rastlamışlardır. Bu durum Türklerin iktisadi hayatında atın ne kadar önemli olduğunun ispatıdır.⁴⁷³

⁴⁶⁵ Türkmen, a.g.m., s.53.

⁴⁶⁶ Orkun, a.g.e., ss.897-898.

⁴⁶⁷ Kaşgarlı, a.g.e., c.I, s.456.

⁴⁶⁸ Yıldırım, a.g.m., s.46.

⁴⁶⁹ Türkmen, a.g.m., s.58.

⁴⁷⁰ Yıldırım, a.g.e., s.48.

⁴⁷¹ S.G Agocanov. (2003). *Oğuzlar*. Selenge Yayınları, İstanbul, s.138.

⁴⁷² Günel, a.g.e., s. 147. ; Yılmaz Gülcan. (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Kültür ve Uygarlık*. Alfa Yayınları, İstanbul, Ankara, s.31. ; Aydın Taneri. (1981). *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri; Kuruluş Tarihi(1299-1453)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.26.

⁴⁷³ Kafesoğlu, a.g.e., s.218.

Türklerin vadiler dolusu at sürüleri vardı. Orta Asya coğrafyası en eski çağlardan günümüze kadar dünyanın en fazla at yetiştirilen sahası olmuştur. 1246 yılında Papa'nın elçisi olarak Orta Asya bozkırlarını baştanbaşa geçip Moğolistan'a giden Plano Carpini Türklerin atlarının çokluğu karşısında hayrette kalarak şunları yazmıştır. *“Hayvanların fazlalığı bakımından onlar son derece zengin insanlardır; hayvanları başlıca deve sığır koyun ve keçidir; atlarına gelince o kadar çok atları var ki dünyanın geri kalan kısmında o kadar sayıda at bulunduğunu sanmıyorum.”*⁴⁷⁴

Konar-göçer Türklerde hayvan sayısı bakımından ilk sırada koyunu, ikinci sırada ise atı görülmektedir. Göktürk'leri yakından tanıyan bir Çin sefiri Türkler için şu ifadeyi kullanmıştır: *“Onların kaderi koyun ve atalara tabidir”*.⁴⁷⁵

Türkler, at sürülerine yilkı adını vermişlerdir. Günümüzde bazı bölgelerde bu yılgı şekliyle kullanılmıştır. (bkz.Resim:4.6.)⁴⁷⁶

İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde ticaret, büyük ölçüde “takas” usulüne dayanıyordu. Bu sistemde alınacak ve verilecek mal hususunda tarafların birbirleriyle anlaşmalarına bağlıdır. Türklerin değişik tokuş için en çok kullandıkları malların başında at gelmektedir.⁴⁷⁷

Hun Türkleri, komşu ülkelere yünden yapılmış örtüler, kumaşlar ile muhtelif cinsten deri ve at ihraç etmişlerdir.⁴⁷⁸

Göktürklerin Çin ile yaptıkları ticarete atın ilk sırada olduğunu görülmektedir. Eski Türkler, Çin ile yapılan ticarete ipek alıp karşılığında at ihraç etmişlerdir. Fakat ticaret esnasında yahut öncesinde ipekte bir bozulma olduğu taktirde Çinliler, Türklerden at almak için altın ve gümüşü kullanmışlardır.⁴⁷⁹

Uygur döneminde de Çin'e at ihracı devam etmiştir. Uygur Kağanları, Çin'e daha fazla at satabilmek için siyasî ve askerî güçlerini kullanmışlardır. Örneğin, Uygurlar, satmak amacı ile Çin'e gönderdikleri atlarının hepsini almaları için Çinlilere âdeta baskı yapmışlardır. Çinliler de aralarındaki barışı bozmamak adına Uygurların bu baskılarına ister istemez boyun eğmek zorunda kalmışlardır.⁴⁸⁰

Türkler, Çin'e olduğu gibi İslâm ülkelerine de Oğuz, Halaç ve Karluk ülkelerinden çok miktarda at ihraç etmişlerdir.⁴⁸¹

⁴⁷⁴ Sümer, a.g.e., s.2.

⁴⁷⁵ Sümer, a.g.e., s.2.

⁴⁷⁶ Türker, a.g.m., s.6.

⁴⁷⁷ Koca, a.g.m., s.27.

⁴⁷⁸ Eberhard, a.g.e., ss.71-77.

⁴⁷⁹ Sümer, a.g.e., s.10.

⁴⁸⁰ Koca, a.g.m., s.28.

⁴⁸¹ Sümer, a.g.e., s.10.

İslâmiyet Öncesi Türk devletleri, komşu ülkelerle yaptıkları ticaretin güvenlik içinde cereyan etmesi amacıyla bazı önlemler almışlardır. Bu önlemlerin başında komşu devletlerle olan sınırlarda serbest ticaret pazarlarının kurulmasıdır. Tarihte ilk serbest ticaret pazarı, Asya Hun Devleti ile Çin Devleti arasında kurulmuştur. Bu pazar için belirlenen yer ise, genellikle Çin'e ait sınır şehirleri seçilmiştir.⁴⁸²

Avrupa Hun hükümdarı Attila da serbest ticaret pazarları kurduştur. Hatta o, Bizans ile yaptığı ilk antlaşma metnine bizzat “iki ülke arasındaki ticaret önceden belirlenmiş olan sınır kasabalarında yapılacak” şeklinde bir madde koyduştur. Bu madde gereğince, iki devlet arasında Tuna nehri boyunca devam eden sınırındaki birçok Bizans kasabasında serbest ticaret pazarları kurulmuştur.⁴⁸³

607 yılında imparator Yang-ti Yün-lin, Kağan Jan-Kan ile yaptığı ticarete 3000 at ihraç karşılığında 13.000 top ipek almıştır. Bu takas Türklerin güçlü olduğu dönemlerde yararına olmuştur. Örneğin, Çin hükümdarı Tai-Tsung döneminde Uygurların, her yıl getirdikleri 100.000 ata karşılık 1.000.000 top ipek alınmıştır. Bu takasa göre bir Türk atı, 10 top ipek değerindedir. Uygur Kağanı Bolmış İl Etmiş Bilge Kağan devrinde bir Türk atına, 40 top ipek verilmiştir.⁴⁸⁴

4.2.1. At Eti

Türkler atın sütünden, etinden, derisinden faydalanmışlardır.⁴⁸⁵ At eti Türklerin başyemeğidir. At eti lezzetli ve değerli olduğu için beylerin at eti, fakirlerin de koyun, kaz, ördek yedikleri tahmin edilmektedir.⁴⁸⁶

Ayin veya dini törenlerde, toy, bayram ve festivallerde yenmek için kesilen hayvanlar arasında aygırı görmekteyiz; çünkü erkek hayvan kesimi, bir kurban işaretidir. Türklerde herkes, dengi dengine ve ülüşüne göre, sofralarda yerlerini alıyorlardı. Bir toy veya kurultayda; 900 at, 9000 koç kesilip 90 deri havuz kımız, 40 ark kımız tüketiliyordu. Kesilen bu aygırlar ile koçlar da, boylar arasında ülüşülerek ve boyların kendi paylarına göre, kesilip dağıtılmaktadır.⁴⁸⁷

İbn Fadlan, Bulgarların at yediklerinin kaydını tutarken Oğuzlar için aynı ifadeyi kullanmamıştır. Oğuzlar, muhtemelen İslâm dinini kabul etmelerinin ardından at eti yemekten

⁴⁸² Koca, a.g.m., s.29.

⁴⁸³ Koca, a.g.m., s.29.

⁴⁸⁴ Sümer, a.g.e., s.28.

⁴⁸⁵ Baykara, a.g.e., s.116.

⁴⁸⁶ Ögel, a.g.e., s.51.

⁴⁸⁷ Ögel, a.g.m., s.878.

vazgeçmişlerdir. Bu durumun da Hanefi Mezhebi'nin at eti yenmesini mübah görmemesinden ileri geldiği tahmin edilmektedir.⁴⁸⁸

Kırgızlara ise at etini ve çorbasını yiyecek ve içecek yerine kullanıp ve bunu en seçkin yemek çeşidi olarak görmüşlerdir. Kırgızlarda at etine “cılık eti” adı verilmekle birlikte, ondan yapılan yemekler geleneksel yemekler arasında yer almaktadır. Cılık etinin diğer hayvanların etlerine göre daha değerli olduğu kabul edilir ve genelde saygı duyulan misafirler teşrif ettiğinde pişirilerek ikram edilirdi.⁴⁸⁹

Ayrıca, büyük törenlerde ve cenazeye gelenler için at kesilirdi. Türk toplulukları arasında, ölüm törenlerinde ve aş (mevlid) olarak bilinen öleni bir yıl sonra anma merasimlerinde at kesilme âdeti oldukça yaygındır.

Kaşgarlı Mahmut ünlü eserinde at eti için şu ifadeyi kullanmıştır: “Yund eti yıpar.” (At eti misk gibidir.)⁴⁹⁰ Sözü ile Türklerin at etini ne kadar sevdiklerini göstermiştir. Türkler, atın karın yağını tuzladıktan sonra yine atın bağırsaklarını doldurup tütsüleyerek sucuk imal ederlerdi. Atın iç veya karın yağına kazı denildiği gibi bu yağdan yapılan sucuğa da kazı ismini vermişlerdir.⁴⁹¹

Türk askeri savaş esnasında diğer milletler gibi askerlerini beslemek için binlerce sığır sevk etmek zorunda kalmamıştır. Türkler yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak için at ve koyun etini konserve yapmışlardır. Türk askeri, savaş esnasında bu eti atın eyerine astığı kutuda saklamıştır. Avrupa da ortaya çıkmadan 500-1000 yıl öncesinde konserve Türkler tarafından bilinmektedir.⁴⁹²

4.2.3.Kımız

Orta Asya Türklerine göre beşikten mezara herkesin içtiği Kımızın, adını Kuman Nehri boyunca yaşayan “Kumans Kabilesinden” aldığı söylenmektedir. Kımızın günümüzde Kırgız, Kazak, Tatar, Özbek, İdil ve Ural Türkleri ile Moğollar ve Sibirya'daki Yakutlar, İskitler tarafından içildiği bilinmektedir.⁴⁹³

Herodotos, İskitlerden bahsederken onların, dişi atların sütünden içki elde ettiklerini belirtmektedir.⁴⁹⁴ Herodotos'tan sonra, XII. asra kadar Batıda hiçbir yazar kımızdan bahsetmemiştir.⁴⁹⁵ Togan'a göre de İskitler kımız içerler. Okladnikov'da Paleolitik-Neolitik kültür devrinde sahaların ilkbaharda “at doğurganlığı” şenliği yaptıklarını ve bu şenlikte kımız içtiklerini belirtmektedir.

⁴⁸⁸ Sümer, *Oğuzlar*, s.72.

⁴⁸⁹ Belek, a.g.e., s.60.

⁴⁹⁰ Ergin, a.g.e., c.III. , s.7.

⁴⁹¹ Sümer, *Türklerde Atıcılık ve Binicilik*, s.3.

⁴⁹² Heyet, a.g.e., s.54.

⁴⁹³ Belek, a.g.t., s.58.

⁴⁹⁴ Afet İnan. (1973). Asya Türklerinde Çadır ve Kımız, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, S.288, s.6702.

⁴⁹⁵ Togan, a.g.e., s.4.

Kaşgarlı Mahmut da, “kısarak sütü tulumda bekletilir, ekşitirler, sonra içilir”, derken eserinin diğer ciltlerinde de kımızın yapılışı ve tadından bahsetmiştir.⁴⁹⁶

Dede Korkut Destanı'nda da Dirse Han'ın hanımı şöyle konuşur: “*Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdır. İç Oğuzun, Dış Oğuzun beylerinin üstüne yığınak et. Aç görsen doyor, yalnızca görsen donat. Borçluyu borcundan kurtar. Tepe gibi et yığ. Göl gibi kımız sağdır. Ulu toy eyle, hacet dile! Ola ki bir ağzı dualının bereketiyle Tanrı bize bir erdemli çocuk verir.*” Ebul Gazi Bahadır Han ise Oğuz Han'ın yurduna varıp onun ziyafet vermesinden bahsederken, “*Tokkuzming koy (koyun) ve tokkuz yüz yılki (at) öltürtdi, bulgarıdan toksantokkuz havz kıldurup tokkuzığa arak (içki) tohsanıga kımız tolturtdi*”⁴⁹⁷ der. Yukarıda da görüldüğü üzere Müslüman Türkler arasında da eskiden beri at eti yenildiği ve kımız içildiği belirtilmektedir. Manas Destanı'nda da Han Kögütey, halkına şöyle seslenir: “*Benim gözlerim yumulduğu zaman, vücudumu kımızla yıkayın*”⁴⁹⁸

Kımız yapımında atın dişisi olan kısarak kullanılmaktadır. Türkler, özellikle yaban aygırları ile kısarakları çiftleştirmek suretiyle koşma gücü çok iyi atlar elde etmişlerdir. Bu atlara “arkun” adı verilmektedir. Kaşgarlı Mahmûd'un ifadesine göre, yarışı en fazla bu atlar kazanmıştır.⁴⁹⁹

Kısrağın ekonomik değerini artıran, elde edilen sütüdür. Türklerin başlıca içkileri olan kımız sadece kısarak ve deve sütünden elde edilmektedir. Kısaraklar doğumdan başlanarak tekrar gebe kalıncaya kadar geçen sürede sağılmaktadır. Kısrağı sağlamak için önce hayvan tutulmakta ve “yalu” adı verilen bir ip veya örk ile bağlanmaktadır. Bakraçlara sağılan süt ise derhal kımız tulumlarına konulmaktadır. Tulumlar dolunca da içine bir miktar kımız koymak suretiyle süt mayalanmaya bırakılmaktadır. Mayalanmış süt 15-20 gün içinde kımız durumuna gelmektedir.⁵⁰⁰

Kımız tulumları yüzülmüş at derisinden yapılmaktadır. Atın ayak derisinden yapılmış kımız tulumlarına “butık” vücut derisinden yapılmış daha büyük kımız tulumuna da “kasuk” adı verilmektedir.⁵⁰¹ (bkz. EK. Resim: 4.5.)

Kımızın yapılışına gelince, kımız kısarak sütünden kendine özgü bir maya ile ekşitilir. Ekşitme sonucunda kısarak sütü az-çok köpüklü mayhoş lezzetli güzel kokulu keyif verici bir içki tadını almaktadır. Türklerde iki çeşit kımız mevcuttur. Birincisi ak kımız ve ikincisi kara kımızdır. Ak kımız içerisinde alkol miktarı azdır. Ak kımız bir kaç ay kadar bekletildiğinde alkol oranı daha fazla olur ve kara kımız denilen alkollü ve lezzetli bir içki kıvamını almaktadır. Kımızın mayası zor ve tecrübe isteyen bir iştir. Kımızın özelliği ve lezzeti mayasından ileri gelmektedir. Bu sebepten ötürü maya iyi bir kımız için son derece önemlidir. Bozkır halkı olan Kırgız Türkleri ile Başkurt Türkleri en iyi maya olarak eski kımızı kullanmışlardır. Güzün, mayalı kımız ağzı iyice kapatılmış bir şişe içinde

⁴⁹⁶ Kaşgarlı, a.g.e., c.I, s.365.

⁴⁹⁷ Aksoy, a.g.m., s.42.

⁴⁹⁸ Aksoy, a.g.m., s.42.

⁴⁹⁹ Kaşgarlı, a.g.e., s.107

⁵⁰⁰ Salim Koca.(2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. Türkler, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 21.

⁵⁰¹ Koca, a.g.m., s.22.

muhafaza edilir. Yazın, kımız mayalama vakti gelince bu mayaya aynı oranda taze kısırak sütü ilave edilir ve ılık bir yerde bir gün bekletilir. İkinci gün buna iki kat daha fazla taze süt katılır. Normal olarak bundan üç veya dört gün sonra bakteriler üremeğe başlar. Sanatoryumlarda ise maya için kışa bırakılan kımız kışın birkaç kez inek sütü ile ekşitilir. Buna katık ismi verilmiştir. Yaz gelince bu maya bir ya da iki katı kısırak sütü ile karıştırılarak çalkalanır ve 22-25 derecede ılık bir yere konulur. Dört beş gün sonra yani gaz haline gelinceye değin bekletilir ve alınarak kullanılır.⁵⁰²

Kımızın faydalarına bakacak olursak, kımızın sindirim sistemi rahatsızlıklarında, solunum yolu rahatsızlıklarında, kronik hepatit hastalıklarında damar sertliğinde kalp damar hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir ilaçtır. Aynı zamanda tüm organizma üzerinde tedavi edici özelliklere sahip olan kımız bağ dokusunda da faydalı etki göstererek yaraların kısa zamanda kapanmasını ve kemiklerin kaynaşmasını sağlamaktadır.⁵⁰³

Radloff Müslüman Kazakların kımıza çok saygı duyduklarını söylerken kımız için şu ifadeyi kullanmıştır: “İlahi İçki” Yine Radloff kımızın susuzluğu ve açlığı giderdiğini söylemiştir.⁵⁰⁴

Türkler atın derisinden de çeşitli alanlarda faydalanmışlardır. Kaşgarlı, kön (gön) ifadesini ham at derisi için kullanmıştır. İşlenmiş deri için ise koğuşu kullanmıştır. Atın derisinden, süt, ayran ve kımız konulması için tulumlar yapılmıştır.⁵⁰⁵

⁵⁰² Belek, a.g.t., s.59.

⁵⁰³ Belek, a.g.t., s.59.

⁵⁰⁴ Sümer, a.g.e., s.4.

⁵⁰⁵ Kaşgarlı, a.g.e., s.365.

SONUÇ

At, Türk Kültürü'nde aygır, beygir, kısarak (bi/biye/bē), tay, yıldı, yund/yunt gibi kelimelerle isimlendirilmiştir. At, zarafetti, dış görünüşü insana olan yakınlığı ile Türklerin hayatında özel bir yer edinmiştir.

Türk Kültürü'nde At isimli çalışmamızda genel olarak atın, Türklerin, siyasî, askerî, dinî, edebî, iktisadî, açıdan önemi, vurgulanmıştır. Türkler atı ehlileştirmekle sadece Türk tarihinde değil dünya tarihinde de bir çıkır açmış ve insanlığa en büyük hizmetlerden birini yapmıştır. Türkler, atı ehlileştirmesinin ardından yeni yeni at nesilleri üretmişlerdir.

Bozkır hayatının şartları Türklerin ata verdikleri değeri bir kat daha arttırmıştır. Bu da atın doğumu, yetiştirilmesi, cinsleri, donları, eğitimi, atın binit takımları konusunda, Türk toplulukları arasında ortak bir at kültürünün doğmasını sağlamıştır. Türkler, at sayesinde bozkır yaşamının gereğince göç etmişler gittikleri yerlere de at kültürünü götürerek varlıklarını devam ettirmişlerdir.

At, Türk'e devlet kurma, halkı idare etme sanatını ve kabiliyetini öğretmiştir. Türklerde süvari birliğine verilen önem biniciliğin değerini arttırmıştır. Türk binicisi, atının çevikliği ve sürati sayesinde Türklerin en büyük savaş taktiğini (Turan Taktiği) uygulayarak büyük devletlerin ordularını tarumar etmişlerdir. At, Türkün gururunun, namusunun sembolü olmuştur. Bu yüzden atlarına boylarını temsil eden damgalar vurmuşlardır.

Türkler, renklerinde, yönlerinde, takvimlerinde desenlerinde, süslemelerinde ata hep yer vererek onu ne kadar çok sevdiklerini göstermişlerdir. Türkler, bozkır yaşamının koşulları sonucunda yeni bir sanat anlayışının (hayvan üslubu) öncüsü olmuşlardır. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu atın Türkler için sadece yaşamda önemli olmadığı, ölümden sonraki hayat içinde önemli olduğu ispatlanmıştır.

Türkler, ağıtlarında, yaslarında atın ismini dillerinden düşürmemişlerdir. Birçok ibadet ve ayinlerinde ata yer verilmesi, Türk komutanlarının atlarıyla yan yana gömülmesi, kurban edilip dini ritüellerin vazgeçilmez motifi olması, Türkler için atın ne kadar özel olduğunu bir kez daha göstermiştir. Mitolojilerde ve destanlarda, kahramanın en büyük destekçisinin at olduğu aşikârdır. At destanlarda, kahramanın sırdaşı, dert ortağı, kardeşi, kurtarıcısı, sevinci ve neşesi olmuştur.

Türkler, din ve devlet törenlerinde at yarışları düzenlemişleridir. Bu yarışlar sayesinde Türk boyları birbirleriyle kaynaşıp sıkı sıkıya bağlanmıştır. Törenlerde yapılan at yarışlarının aslında kaynağı dini seremoniye dayanmaktadır. Dünyaca tanınan polo oyununun çıkış noktası da Türklerin Anayurdu Orta Asya'da dır.

At, Türk'ün sofrasında yemeği, içeceği olmuş, derisi sayesinde barınağı, üzerinde elbisesi, harpte en kuvvetli silahı, toylarda neşesi, avda eğlencesi olmuştur. Yeri geldiğinde de onunla kader birliği yaparak hem yaşamında hem ölümünde sahibini yalnız bırakmamıştır. Sahibine, eşinden, arkadaşından yakın olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmetcan, R.G. (1995). *Orta İdil Türk Dillerinde At ile İlgili Bazı Kelimeler*. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, Editör, Emine Gürsoy Naskali, TJK. Yayınları, İstanbul, s.304.
- Agocanov, S.G. (2003). *Oğuzlar*. Selenge Yayınları, İstanbul, s.138.
- Aksoy, M. (1998). Türklerde At Kültürü ve Kımız. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ankara, ss.37- 43.
- Aksoy, M. (2002) Destanlarda ve Tarihi Kaynaklarda Alper Er Tunga (Efrasiyap). *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.1021-1022.
- Aşkın, Y. Dinçeri, F. (2000). *Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar*. Osmanlıda Spor Sempozyumu, Editörler, Nizamettin Çiftçi vd. , Konya, s.22.
- Başbuğ, H. (1986). *Aşiretlerimizde At Kültürü*. Türk Araştırma Dünyası Yayınları, Ankara, ss.2-69.
- Balkan, K. (1951). *At Kültürü İle İlgili, M.Ö.14 Üncü Yüzyıldan Nippur'da Bulunmuş Akaçta Metinlerin Tercüme ve İzahı*. Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, ss.1.
- Başkan, S. (2002). Eski Türklerde Sanat. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, ss.110-111.
- Baştav, Ş. (2002). *Avrupa Hunları*. Genel Türk Tarihi, Yeni Türkiye Yayınları, c.1, Ankara, s.607.
- Batu, S. (1952). *Türkler ve At*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss.3-32.
- Bekki, S. (2002). Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.1051-1065.

Belek, Kayrat. (2008). *Kırgızlarda At ve At kültürü*. Lisans Tezi, Kırgızistan-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek, ss.8-60.

Baykara. T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, ss.9.

Baykara, T. (2002). *Türklüğün Eski zamanları*. Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, c.1, Ankara, s.385.

Boratav, P.N. (1984). *Köroğlu Destanı*. Adam Yayıncılık, İstanbul, s.92.

B. Larousse Sözlük ve Ansiklopedi. (1986). c.2, Gelişim Yayınları, İstanbul, s.245.

B. Larousse Sözlük ve Ansiklopedi. (1986). c.9, Gelişim Yayınları, İstanbul, s.567.

B. Larousse Sözlük ve Ansiklopedi. (1986). c.10, Gelişim Yayınları, İstanbul, s.426.

Buhâri, *Menakıp*. 28.

Canpolat. M. (1974). Divan-ı Lüğati'it -Türk'te Şamanizm izleri. *Belleten*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara, s.19.

Çay, A. (1986). Türk Takvimi. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın*. Tarih Araştırma ve Dökümantasyon Merkezi Kurumu ve Geliştirme Vakfı Yayınları, S.15, Ankara, ss.33-35.

Çay, A. (1986). Tarih Boyunca Türklerde Bayram. *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün/Bugün/Yarın* S.16, Tarih Araştırma ve Dökümantasyon Merkezi Kurumu ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, ss.42-44.

Çay, A. ve Durmuş İ. (2002). İskitler. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.1. Ankara, s.578.

- Çay, A. (1998). *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Türk Kültürünü Araştırma Enistüsü Yayını:88, Ankara, ss.141-143.
- Çetin, İ. (1986). *Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar*. Türk Folkloru Araştırmaları Yayınları, Ankara, ss.123-137.
- Çınar, A.A. (1991). *Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.13.
- Çınar, A.A. (1992). Eski Türk Kültüründe At Kültürü. *Kültür ve Sanat Dergisi*, S.15,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, ss.74.-77.
- Çınar, A. A. (1996). *Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, ss.64
- Çınar, A.A. (2000). *Türkmen Halk Felsefesinde At'ın Yeri*. Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu, 25-27 Ekim, Marmaris, s.21.
- Çoruhlu, Y. a(2002). Hun Sanatı. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, ss. Ankara, ss. 54-59.
- Çoruhlu, Y. b(2002). Göktürk Sanatı. *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, ss.155-159.
- Danışman, Z. (1966). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. Yeni Matbaa, İstanbul, s.53.
- Deer, J. 81954). Step Kültürü. *DTCF. Dergisi*, S.1-2, Ankara, s.161-162.
- Dinçer, F. ve Yaşar, A. (2002). *Türklerde Atçılık ve Binicilik Tarihi*. Türkoloji ve Türk Tarihi Ansiklopedi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.312-314.
- Diyarbakirli, N.(2002). Eski Türklerde Kültür ve Sanat. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.856.-869.

- Dmitry, D. (2002). Cuci Ulusu'nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.80-83.
- Dobağayan, L.P. (2006). *Türk Cihan Hâkimiyetine Açılan Yol*. Karadağ Yayınları, İstanbul, ss.89-94.
- Doğan, D. (2002). Eski Türk İnancına Dair. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.310-311.
- Dursun A. (2002). *XV. Yüzyıl Osmanlı Şairi Bedri Dilşad'ın Muradnamesinde Çevğan/Polo İle İlgili Dizeler ve Spor Tarihi Açısından Önemi*. Osmanlıda Spor Sempozyumu, Editörler, Nizamettin Çiftçi vd. , Konya, s.291.
- Durmuş, İ. (2002). İskit Kültürü. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, s.29.
- Eberhard. W.(1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. Nimet U. (çev.), T.T.K. Yayınları, Ankara, s.76.
- Eberhard,W. (1940). Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat. *Ülkü*, c.16, Ankara, s.167.
- Elçin, Ş. (1964). Türklerde Atın Armağan Olması. *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl 1, S.1, Ankara, s.142.
- Erdemir, H. P. (2002). Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.2, Ankara, ss.1675-1682.
- Ergin, M. (1958). *Dede Korkut Kitabı I*. T.D.K. Yayınları, Ankara, ss.136-248.
- Ergin, M. (1998). *Orhon Abideleri*. Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, ss.22-57.

- Erk, N. (1966). *Veteriner Tarihi*. Veteriner Fakültesi Yayınları 195, Ankara, s.2.
- Erk, N. (1959). *İslam medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve "Naseri"*. Yeni Matbaa, Ankara, s.15.
- Nihal Erk. (1959). Tuhfetülfarisîn Fî Ahval-İ Huyul El-Mücahidin Adlı Kâtabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi. c.17, S.4-5, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 495.
- Erkul, A. (2002). Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.94.
- Esin, E. (2002). Türk Sanatın da At. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, ss.217-228.
- Gezder, N. (2000). *Türk Kültüründe Hamaset Unsurlarından Atlı Cirit*. Osmanlı'da Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd. , Konya, s.96.
- Giraud, R. (1999). *Göktürk İmparatorluğu; İltiş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*. İsmail M. (çev.), Ötüken Yayınları, İstanbul, s.136.
- Gülcan, Y. (2003). *İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Kültür ve Uygarlık*. Alfa Yayınlar, İstanbul, s.71.
- Güleç, E. (1996). *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*. TJK. Yayınları, Ankara, s.33.
- Güleç, E. (2005). Türk At Irkları. Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara, s.4-5.
- Günel, Z. (2004). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Nobel Yayınları, Ankara, ss.6-148.

- Güngör, G. (2002). Eski Türklerde Din ve Düşünce. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.468.
- Göksu, E. (2009). Ömer Hayyam'ın Nevruz-nağmesi'ne Göre At ve At Türleri. *Gazi Türkiyat / Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4, Bahar, Ankara, s.21.
- Gökyay. O.Ş. (1973). Dedem Korkut Kitabı. MEB. Yayınları, İstanbul, 91.
- Gökyay. O.Ş. (1976). *Dede Korkut Hikâyeleri*. MEB. Yayınları, İstanbul, s. 133.
- Güraltay, M.Ş. (2000). *Maziden-Atiye, Geçmişten Geleceğe*. Marifet Yayınları, İstanbul, s.192.
- Güven, Ö. (1992). *Türklerde Spor*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, S.72, ss.190-232.
- İnalçık, H. (2002). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.9, Ankara, s.136.
- İnan, A. (1973). Asya Türklerinde Çadır ve Kımız. *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, S.288. Ankara, s.6702
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. T.T.K. Yayınları, Ankara, ss.169-170
- İnan, A. (2002). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara s.704.
- İzgi, Ö. (1969). Hun, Göktürk, Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, s.30.
- Halaçoğlu, Y. (1991). At. *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, c.4. İstanbul, ss.28-29.

- Heyet, C. (1996). *Türklerin Tarih ve Kültüründe Bir Bakış*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss.53-54.
- Kafalı, M. (2000). *Tarihteki Türk Sporları*. Osmanlıda Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd. , Petek Ofset Matbaacılık, Konya, s.12.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınları, İstanbul, ss.15-341.
- Kafesoğlu, İ. (2002). Eski Türklerde Dini. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.290-304.
- Kalkan, M. (1997). Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm. *Erdem*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, c.9, S. 27, Ankara, ss.1133-1141.
- Kamalov, A. (2002). Göçebe Uygur Kültürü. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.4, Ankara, s.162.
- Kaşgarlı Mahmut. (1985). *Divanü Lügat-it Türk Tercemesi*. Besim A. (çev.), Türk Dil Kurumu Yayınları, c.1, Ankara, s.365.
- Kaya, M. (1991). B. İskender. *İslam Ansiklopedisi*, c.22. T. D.V Yayınları, İstanbul, s.281.
- Kınalı, F. (1953). Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi. *Belleten*, T.T.K. c.XVII, S.66, Ankara, ss.179-192.
- Kitapçı, Z. (1987). *Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.8-19.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.22-29.

Koca, S. (2002). Eski Türklerde Bayram ve Festivaller. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.54-57

Koca, S. (2002). *Eski Türk Devlet Geleneği ve Teşkilat*. Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, c.2, Ankara, s.1484-1492.

Kocasavaş, Y. (2002). Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, ss.67-71.

Koppers, W. (1941). Urtürkentum and Urindogermantum. *Belleten*, c.V, T.T.K. Yayınları, s.20.

Köksal, H. (2002). Türk Destanların Bazı Ortak Motifler. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.1091.

Köseoğlu, N. (1991). *Türk Dünyası Tarihi ve Medeniyeti Üzerine Düşünceler* *Düşünceler*. Ötüken Yayınları, İkinci Basım, İstanbul, ss.34.

Köstem, R. (2000). *Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu*. TJK. Yayınları, İstanbul, ss.15.

Köprülü, F. Barthold, W. (2004). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara, s.297.

Köymen, M. A. (1972). *Alp Arslan ve Zamanı*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, ss.277-285.

Kur'an, 100. Adiyat Sûresi, Ayet 1-6.

Kur'an, 8. Enfal Sûresi, Ayet 60.

- Memmedov, C. B. (2002). Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnancı). *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.593.
- Mengi, M. (1984). Garib-nâmede Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler. *Belleten*, s. 191-192, c.HXLVIII, Ankara, s.488.
- Naskali, E.G. (1999). Altay Destanı Maaday Kara. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.11.
- Güliden Sağol. (1995). Tarihi Şivelerde At Donları. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu* (Hazırlayan, Emine Gürsoy Naskali), İstanbul, s,126.
- Sepetçioğlu, M. N. (1972). *Türk Destanları*. Toker Yayınları, İstanbul, s.116.
- Sevgen, N. (1955). Türklerde At ve Atçılık. *TMO Dergisi*, Ankara Doğu Ltd. O. Matbaasından Basılmıştır. , S.1, Ankara, ss.43-53.
- Seyitoğlu, B. (1995). *Mitolojik Dönemde At*. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık, T.J.K. Yayınları, İstanbul, s.93.
- Sümer, F. (1981). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Yayını, Ankara, ss.3-50.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, ss.72-398.
- Şahin, Ş. (2005). Türk Kültüründe At Arabası. *Bilig*, S.32, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Yayınları, Ankara, ss.166-174.
- Orkun, H.N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. T.D.K. Yayınları:529, s.44-46.
- Ögel, B. (1971a). Türk Mitolojisi. Milli Eğitim Basımevi, c.1, İstanbul, ss.5-78.

- Ögel, B. (1971b). Türk Kültürünün Gelişme Çağları I. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss.10-495.
- Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatoru Tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.406
- Ögel, B. (1988). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, s.202.
- Ögel, B. (2002). Devlet Meclisi ve Kurultay. *Türkler*, c.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.874-878.
- Öngel, H.B. (2001). *Türk Kültür Tarihinde Spor*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss.5-438.
- Özcan, A.K. (2002). Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı. *Türkler*, c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.107.
- Öztek, İ. (2000). *Çağlar Boyunca Türklerde Spor ve Osmanlı Devletinde Yakın Mücadele Sporları*. Osmanlı'da Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd. , Konya, s.76.
- Paşa, A. (2000). *Garib-nâme*. (haz. Kemal Yavuz), II/2, TDK Yayınları, İstanbul, s.557.
- Rasonyı, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.A11, Ankara, ss.4-51.
- Taneri, A. (1981). *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri; Kuruluş Tarihi*.(1299-1453). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss.26-41.
- Temelkuran, T. (2002). Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.782.

- Turan, F. A. (2009). Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.320.
- Turan, O. (2009). *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*. Ötüken Yayınlar, İstanbul, ss.32-104.
- Türker, H. A. (1971). *Türklerde Atçılık Dün-Bugün*. TJK Yay. Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, ss.5-45.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi. (1970). Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071). Genel Kurmay Basımevi, c.2, Ankara s.57.
- Türkmen, M. (1998). Geçmişten Günümüze Türkler’de Rahvan (Yorga) Binicilik. *Gazi BESBD*, S.4, Ankara, ss.53-59.
- Türkmen, M. Taşmektepligil, Y. vd. (2000). *Eski ve Yeni Asya Toplamları ile Osmanlılar Döneminde Yapılan Benzer Sporların Tarihi Tasvirleri*. Osmanlı’da Spor Sempozyumu, Editör, Nizamettin Çiftçi vd. Konya, s.212.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumi Türk tarihine Giriş*. Enderun Kitapevi, c.1, İstanbul, s.115.
- Togan, Zeki Veleli. (2002). Türk Destan Tasnifi. *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, c.3, Ankara, s.928.
- Unat, Y. (1991). Ömer Hayyam. *İslam Ansiklopedisi*, c.34, T. D.V Yayınları, İstanbul, s.321.
- Ülkütaşır, M.Ş. (1967). *Çevğan ve Gökbörü*. Türk Kültürü, No:57, Ankara, s.663.
- Ünal, M. (2000). Hiung-lu Türklerinde Kılıç Kurban Töreni. *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S.158, Ankara, s.18. www.tigem.com.tr

- Yarkın, İ. (1962). *Atçılık*. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:40, Ankara, s.10.
- Yetiş, Kazım. (1994). Destan. *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, c.9, s.202.
- Yıldıran, İ. (1999). Kavramsal Ve Fonksiyonel Açidan TürklerddemYorga/ Rahvan Biniciliğin Tarihsel Gelişimi ve Türkiyede Geliştirme Perspektifleri. *Gazi BESBD*, S.2, Ankara, s.4.
- Yıldırım, A. (1991). Düldül. *İslam Ansiklopedisi*, c.10. T. D.V Yayınları, İstanbul, s.345.
- Yılmaz, C. (1996). Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.4, Ankara, s.155-158.
- Yüce, K. (1987). *Saltuk-nâme'de Tarihi. Dini ve Efsanevi Unsurlar*. (haz. Ş. H. Akalın), KB Yayınları, ss.230-233.

EKLER

Ek.2.1.

Resim: 2.1. Pazırık Kurganlarından Çıkarılmış At Başına Takmak İçin Süs
(www.aksoy.com)

Ek.2.2.

Resim.2.2. Pazırık Kurganlarından çıkarılmış at motifli halı. (www.aksoy.com)

Ek:2.3

Resim:2.3. Uçan at motifi. (www.my.opera.com)

Ek.2.4.

Resim:2.4.Hunlara ait bir kurgan içi.

Ek:1.1.

Resim: 1.1. Novosibirsk Pazırık kurganında bulunan temsili atın üzerindeki damgalardan bir ayrıntı. (www.aksoy.com)

Ek:4.1.

Resim:4.1. Gökbörü oyunu. (www.ercislikler.net.)

Ek:4.2.

Resim:4.2. Cirit oyunu. (www.erkurumdan.com)

Ek:4.3.

Resim:4.3. evgan/Polo oyunu. (www.ercisliler.net.)

Ek: 4.4.

Resim: 4.4. Atlı gelin alma. (my.opera.com)

Ek: 4.5

Resim:4.5. Attan kımız yapımı için süt sağan kadın resmi

Ek: 4.6.

Resim: 4.6. At Yılgısı (sürüsü) www.fotocolic.com)

ÖZGEÇMİŞ

Ayşe Karaca 1984 yılında Adana’da doğdu. 2005 yılında ikinci tercihiyle Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne yerleşti. 2009 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. Aynı yıl Gaziantep Üniversitesinde Genel Türk Tarihi Ana Bilim dalında Yüksek lisansına başladı. Yüksek lisans derecesini 2010 yılında “Türk Kültüründe At” konulu tezi ile Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı’ndan aldı. 2010-2011 Yılları arasında Gaziantep Üniversitesinden Pedagojik Formasyon sertifikasını aldı.

VITAE

Ayşe KARACA was born at Adana in 1984. In 2005, she was placed at the Kahramanmaraş Sutcu Imam University faculty of Literature and science with second choose. Along 4 years, she completed every semester as high honor student. She graduated Kahramanmaraş Sutcu Imam University faculty of Literature and Science in 2009. In same year, She began Master Degree education at the University of Gaziantep’s Department of general history of Turks. In 2010, she took master degree which is subject “The horse in ancient Turk culture” thesis work at the university of Gaziantep institute of social sciences of history main branch. She took pedagogical formation certificate between 2009–2010 years At the University of Gaziantep